

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

**ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ**

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΝΕΩΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ:
ΙΣΤΟΡΙΑ – ΛΑΪΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ»**

**ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΛΑΪΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ
ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ: ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΔΟΜΕΣ ΤΗΣ
ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΖΩΗ

**ΗΠΕΙΡΩΤΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ.
· ΚΕΦΑΛΟΒΡΥΣΟ ΑΝΩ ΠΩΓΩΝΙΟΥ**

**ΙΩΑΝΝΙΝΑ
ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ, 2009**

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΝΕΩΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ:
ΙΣΤΟΡΙΑ – ΛΑΪΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ»

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΛΑΪΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ
ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ: ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ
ΔΟΜΕΣ ΤΗΣ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΖΩΗ

ΗΠΕΙΡΩΤΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ.
ΚΕΦΑΛΟΒΡΥΣΟ ΑΝΩ ΠΩΓΩΝΙΟΥ

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΜΠΑΛΑ

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ: ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΜΠΑΛΑ
ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΡΟΚΟΥ
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΡΑΠΤΗΣ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ
ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ, 2009

Αφιερωμένο
με πολλή ευγνωμο-
σύνη. Λευτέρη Αδεΐα-
κη.
—
Χριστίνα Ζωή

Στη μνήμη της μητέρας μου,
για τις ιστορίες που μου έχει πει
και για όσες περιμένουν να ειπωθούν ακόμη...

ΚΕΦΑΛΟΒΡΥΣΟ ΑΝΩ ΠΩΓΩΝΙΟΥ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελ.
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	9
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	15
ΜΕΘΟΛΟΛΟΓΙΑ	19
<u>ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι : Ο ΤΟΠΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ</u>	29
I.1. ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ	37
I.2. Η ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΣΕ ΣΥΝΕΧΕΙΕΣ ΚΑΙ ΤΟΜΕΣ	43
I.3. ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΕΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΔΟΜΕΣ Η ΚΤΗΝΟΤΡΟΦΙΑ, ΟΙ ΤΕΧΝΕΣ ΚΑΙ ΤΑ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ ΣΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ	53
I.4. ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΕΣ ΔΟΜΕΣ Η ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ, Η ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΣΥΓΓΕΝΕΙΟ ΣΤΟ ΚΕΦΑΛΟΒΡΥΣΟ ΠΡΙΝ ΤΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ	59
<u>ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ : Ο ΔΡΟΜΟΣ ΤΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ ΚΑΙ Η ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ</u>	59
II.1. Ο ΚΤΗΝΟΤΡΟΦΟΣ ΠΟΥ ΕΓΙΝΕ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΟΣ ΕΡΓΑΤΗΣ	73
II.2. ΤΑ ΔΙΚΤΥΑ ΕΝΤΑΞΗΣ ΣΤΗ ΧΩΡΑ ΥΠΟΔΟΧΗΣ	77
II.3. ΖΩΝΤΑΣ ΤΟ ΕΔΩ	85
II.4. ΟΙ ΕΠΑΝΑΠΑΤΡΙΖΟΜΕΝΟΙ	91
<u>ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ : ΑΝΑΖΗΤΩΝΤΑΣ ΤΙΣ ΑΛΛΑΓΕΣ ΚΑΙ ΤΙΣ ΣΤΑΘΕΡΕΣΣΤΟ ΠΑΡΟΝ</u>	91
III.1 ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ-ΚΟΙΝΩΝΙΑ-ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΣΤΟ ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΚΕΦΑΛΟΒΡΥΣΟ	99
III.2. Η ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ	105
III.3. ΑΝΑΜΕΣΑ ΣΤΟ ΕΔΩ ΚΑΙ ΣΤΟ ΕΚΕΙ	115
III.4. ΤΟ ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΟ ΤΗΣ ΜΕΤΑΛΛΟΥΡΓΙΚΗΣ ΜΙΑ ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΚΑΙ ΜΙΑ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΕΚΚΡΕΜΟΤΗΤΑΣ	119
III.5. ΣΥΜΒΟΛΑ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΙΕΣ ΟΙ ΤΑΥΤΟΤΗΤΕΣ	127
III.6. ΕΜΦΥΛΕΣ ΣΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΝΟΟΤΡΟΠΕΣ	135
III.7. ΣΤΕΡΕΟΤΥΠΑ ΚΑΙ ΠΡΟΤΥΠΑ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ	143
<u>ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ - ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ</u>	143

IV. <u>ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι</u>	151
IV.1. ΚΑΤΑΣΤΑΤΙΚΟ ΙΔΡΥΣΗΣ ΑΔΕΛΦΟΤΗΤΑΣ ΚΕΦΑΛΟΒΡΥΣΙΤΩΝ ΣΤΟ ΜΕΝΤΕΝ	153
IV.2. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΕΚΛΟΓΩΝ ΤΟΥ 2006 ΚΑΙ ΣΥΝΟΛΟ ΨΗΦΙΣΑΝΤΩΝ	154 155
IV.3. ΑΡΘΡΑ ΕΦΗΜΕΡΙΔΩΝ	157
IV.4. ΑΠΟΓΡΑΦΕΣ	163
V. <u>ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ</u>	167
V.1. ΔΗΜΟΤΟΛΟΓΙΑ ΚΕΦΑΛΟΒΡΥΣΟΥ	169
V.2. ΠΙΝΑΚΕΣ: ΜΑΘΗΤΟΛΟΓΙΑ ΚΕΦΑΛΟΒΡΥΣΟΥ	195
V.3. <u>ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ</u>	201
Εφημερίδες – Περιοδικά	211
V.4. ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ	213

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Στην παρούσα εργασία το ενδιαφέρον μας εστιάζεται στη βλαχόφωνη κοινότητα του Κεφαλοβρύσου της οποίας μείζον χαρακτηριστικό, που τη διαφοροποιεί από όμορες κοινότητες, είναι η μαζική μετανάστευση, ουσιαστικά η ολοκληρωτική σχεδόν μετακίνησή της προς την Ομοσπονδιακή Δυτική Γερμανία, από τη δεκαετία του 1960 και μετά. Είναι μια ιδιαίτερη κοινότητα δεδομένου ότι, τουλάχιστον έως την αρχή της μετανάστευσής της στη Γερμανία, διακρινόταν από μια αυτάρκη κτηνοτροφική οικονομία και μια ισχυρή πολιτισμική παράδοση, περιχαρακωμένη εντός των ορίων της, με κύριο ενδεικτικό στοιχείο την ενδογαμία.

Από το 1960 κ.ε. η βλάχικη αυτή κοινότητα, σχεδόν ολοκληρωτικά, μετακινείται προς το βιομηχανικό περιβάλλον μιας δυτικής κοινωνίας. Πρόκειται για μια εγκατάλειψη της κοινότητας που δεν καταδεικνύουν οι απογραφές. Αρκετοί κάτοικοι του Κεφαλοβρύσου επέστρεψαν, κατά κανόνα συνταξιοδοτούμενοι ενώ πάλι μεγάλος αριθμός τους πηγαινοέρχεται Γερμανία – Κεφαλόβρυσο μοιράζοντας το χρόνο σε δύο μέρη, το χειμώνα στη Γερμανία και το καλοκαίρι στο χωριό. Πώς βίωσαν τη μεταναστευτική εμπειρία και την επιστροφή και ποιός ο αντίκτυπος των δυτικών στερεοτύπων σε μια προς τα έσω προσανατολισμένη κοινότητα; Πώς βιώνουν την κοινωνική αλλαγή και πώς και κατά πόσο αυτή η αλλαγή επηρέασε την εδώ τοπική πολιτισμική ταυτότητα; Σε ποίο βαθμό επήλθε η μεταβολή ή διαφοροποίηση της συλλογικής ταυτότητάς τους;

Ο στόχος στη μελέτη αυτή της κοινότητας είναι, μέσα από την ανθρωπολογική ανάγνωση των ιστορικών δεδομένων, αφενός να αναδειχθεί ο καθημερινός άνθρωπος ως συντελεστής της κοινωνικής αλλαγής, με άλλα λόγια ο άνθρωπος ως ιστορικό υποκείμενο. Αφετέρου, να αναδειχθεί το ιδιαίτερο νόημα που δίνουν οι άνθρωποι στις συνθήκες ζωής τους και που μορφοποιείται σε

συμβολισμούς, η κουλτούρα τους¹ όπως συνηθίζουμε να λέμε, αλλά και να καταφανούν, όσο είναι δυνατόν, σε μια ενότητα τόσο οι κοινωνικοί όροι όσο και οι πολιτισμικοί.

Κατ' επέκτασιν, σκοπός αυτής της έρευνας θα είναι να εξεταστεί και να ερμηνευτεί μέσα από τις συνεντεύξεις των αφηγητών το πώς ένα κοινωνικό φαινόμενο, όπως η μετανάστευση, λειτουργεί και διαφοροποιείται στη διάρκεια του χρόνου αλλά και του χώρου. Πιο συγκεκριμένα, εξετάζεται αν τελικά οι μετανάστες και αυτοί που επιστρέφουν αποτέλεσαν παράγοντες α) αναδιάρθρωσης της τοπικής οικονομίας και κοινωνίας, β) εκσυγχρονισμού, γ) συντήρησης του αγροτοπαραγωγικού συστήματος του τόπου και δ) ανοίγματος του χωριού προς τις έξω κοινωνίες. Στη συνέχεια, η προσπάθειά μας θα είναι να ερμηνεύσουμε, όσο το δυνατόν, αυτό το φαινόμενο και να το εντάξουμε στο ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο.

Η δομή της εργασίας είναι ως εξής: αποτελείται από τα αρχικά κεφάλαια της εισαγωγής και της μεθοδολογίας που διαπραγματεύονται το θεωρητικό και εμπειρικό κομμάτι της έρευνας. Ακολουθούν τρία μεγάλα κεφάλαια που περιλαμβάνουν τα αντίστοιχα υποκεφάλαια και στο τέλος υπάρχουν τα παραρτήματα με τα δημοτολόγια και τα μαθητολόγια. Στη συνέχεια παρατίθεται η βιβλιογραφία.

Το πρώτο κεφάλαιο της εργασίας με τίτλο: **Ο τόπος και οι άνθρωποι** αναφέρεται κυρίως στο παρελθόν και περιλαμβάνει τέσσερις υποενότητες. Στην πρώτη υποενότητα (I.1.) γίνεται η ιστορική ανασκόπηση της κοινότητας και του Πωγωνίου, ευρύτερα, μέσα από τις υπάρχουσες βιβλιογραφικές πηγές. Ακολουθεί η δεύτερη υποενότητα (I.2) όπου παρατίθενται γεωγραφικά και πολιτισμικά στοιχεία του χωριού με περίοδο διάσπασης τον Εμφύλιο πόλεμο λόγω της φυγής των κατοίκων από το χώρο διαβίωσής τους και τη διαμονή πολλών παιδιών στις παιδουπόλεις. Στην τρίτη υποενότητα (I.3) σκιαγραφούνται οι παραδοσιακές οικονομικές δομές καθώς και οι μετασχηματισμοί που οδηγούν στη γένεση του μεταναστευτικού ρεύματος. Πιο συγκεκριμένα στις οικονο-

¹ Δημητρίου-Κοτσώνη Σιβύλλα, Δημητρίου Σωτ., *Ανθρωπολογία και Ιστορία*, Εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1996, σ.117.

μικές δομές, αναλύεται η επαγγελματική δομή της κοινότητας στο παρελθόν. Εδώ η κοινότητα εντάσσεται στο χρόνο μέσα από το εμπειρικό υλικό και τις αφηγήσεις ζωής των κατοίκων. Στην τέταρτη υποενότητα (I.4) για τις παραδοσιακές κοινωνικές και πολιτισμικές δομές αναλύεται ο θεσμός της οικογένειας στο παρελθόν ενώ πάλι δεν θα μπορούσε να λείπει η αναφορά στη συνεχή κινητικότητα των νομάδων αυτών και στους τρόπους οργάνωσης των οικογενειακών, κατά κανόνα, δικτύων τους καθώς αποτελούν παράγοντες προσαρμογής και μεταβολής.

Το δεύτερο κεφάλαιο της εργασίας με τίτλο : ***Ο δρόμος της Μετανάστευσης και η Επιστροφή*** αναφέρεται στη μετάβαση από το παρελθόν στο παρόν μέσα από την μεταναστευτική εμπειρία και περικλείει συνολικά τέσσερα υποκεφάλαια. Η πρώτη υποενότητα (II.1.) εμπεριέχει την αναφορά στα διάφορα ρεύματα της μετανάστευσης και αναδεικνύει το γεγονός ότι η προλεταριοποίηση των κτηνοτρόφων μεταναστών εκεί ήταν το αποτέλεσμα της ένταξής τους στο βιομηχανικό περιβάλλον της κοινωνίας υποδοχής. Η συσπείρωσή τους επομένως μέσα από τις αδελφότητες κατέληξε να είναι αναγκαία συνθήκη. Η έξοδος, ωστόσο προς της Γερμανία, πέρα από τις γενικότερες οικονομικές δυσπραγίες της εποχής, σχετίζεται άμεσα με τις κοινωνικοπολιτικές συνθήκες της περιόδου και με την απώλεια των βοσκότοπων στην περιοχή της Αλβανίας. Η κοινότητα του εκεί στη Γερμανία και η κοινότητα του εδώ στο Κεφαλόβρυσσο συνδιαλέγονται στο δεύτερο υποκεφάλαιο (II.2) για την κατάδειξη των δικτύων των βλάχων του Κεφαλοβρύσου. Στο τρίτο (II.3) και στο τέταρτο (II.4) υποκεφάλαιο γίνεται η ανθρωπολογική ανάγνωση της ζωής των παλινοστούντων με σημειολογικές παρατηρήσεις από το χώρο διαβίωσής τους.

Ακολουθεί το τρίτο μεγάλο κεφάλαιο της εργασίας με τίτλο : ***Αναζητώντας τις αλλαγές και τις σταθερές*** στο παρόν. Στην πρώτη υποενότητα (III.1.) για την οικονομία και την κοινωνία στο σύγχρονο Κεφαλόβρυσσο αναλύεται η επαγγελματική δομή του σήμερα και φαίνεται η στροφή προς τη στατική κτηνοτροφία και άλλα επαγγέλματα. Στη δεύτερη υποενότητα (III.2) προβάλλεται η διαφορά στην οικογένεια της κοινότητας σήμερα και καταδεικνύεται ο γυ-

ναικείος ρόλος στη λειτουργία του θεσμού της οικογένειας. Αναφέρεται επίσης η αναδίπλωση της κοινότητας με γάμους εντός των ορίων της, κάτι που ο χρόνος θα δείξει αν πρόκειται για κάτι παροδικό ή πιο μόνιμο. Το τρίτο υποκεφάλαιο (III.3) αναλύει τη δυναμική του τόπου. Οι Βλάχοι, οι Αλβανοί και οι Βορειοηπειρώτες αποτελούν τις κοινωνικές παραμέτρους της τοπικής κοινωνίας και σ' αυτήν την υποενοότητα περιλαμβάνεται η περαιτέρω ανάλυσή τους. Ακολουθεί το υποκεφάλαιο (III.4.) για το εργοστάσιο της Μεταλλουργικής το οποίο αποτελεί μια σημαντική παράμετρο της οικονομικής δομής του Κεφαλοβρύσου αλλά και της ευρύτερης περιφέρειας. Το πέμπτο υποκεφάλαιο (III.5.) αναφέρεται στα συμβολικά και στα φυσικά όρια της κοινότητας, στο ρόλο της πολιτικής και στις ταυτότητες. Στην έκτη υποενοότητα (III.6) επιδιώκεται η σκιαγράφηση των έμφυλων στάσεων και νοοτροπιών πάντα μέσα από το πρίσμα της μεταναστευτικής εμπειρίας. Στην τελευταία υποενοότητα του τρίτου κεφαλαίου (III.7) επισημαίνονται οι αλλαγές που επέφερε η μεταναστευτική εμπειρία στα στερεότυπα και στα πρότυπα συμπεριφοράς και πως σχετίζονται με τη διαπραγμάτευση των ταυτοτήτων στο παρόν.

Τέλος, στην συμπερασματική ενότητα με τίτλο : *Διαπιστώσεις – Προοπτικές* γίνεται η συνολική θεώρηση της κοινότητας στο σήμερα.

Ακολουθούν τα παραρτήματα με την καταγραφή των δημοτολογίων και των μαθητολογίων της κοινότητας καθώς και η βιβλιογραφία.

Στο σημείο αυτό θα ήθελα πρώτα να ευχαριστήσω την επόπτρια καθηγήτριά μου, κυρία Κωνσταντίνα Μπάδα για την επιστημονική της βοήθεια κατά τη διάρκεια της εκπόνησης της διπλωματικής μου εργασίας. Οι παρατηρήσεις και οι διορθώσεις σε συνδυασμό με την βιβλιογραφική καθοδήγησή της συντέλεσαν με καθοριστικό τρόπο στο τελικό αποτέλεσμα.

Θα ήθελα, επίσης, να ευχαριστήσω θερμά τον κ. Ελευθέριο Αλεξάκη για το υλικό που είχε την ευγενή καλοσύνη να μου παραχωρήσει, τις επισημάνσεις του καθώς και για την αμέριστη ανταπόκρισή του όσες φορές απευθύνθηκα σε αυτόν. Ευχαριστίες θα ήθελα ακόμη να αποδώσω στην κα Βασιλική Ρόκου για την επιστημονική της συμβολή και ενίσχυση κατά τη διάρκεια των μεταπτυχιακών σπουδών μου καθώς και στον κ. Δημήτρη Ράπτη.

Τέλος, οφείλω, κυρίως, να ευχαριστήσω και γραπτώς τους ανθρώπους στο Κεφαλόβρυσο που με δέχτηκαν, με εμπιστεύθηκαν και μου μίλησαν για τη ζωή τους και τον τόπο τους. Η επιτόπια έρευνα στον τόπο διαβίωσής τους και η συνδιαλλαγή με τους κατοίκους μου πρόσφερε γνήσια ευχαρίστηση ανεξάρτητα και πέρα από την εργασία μου.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τόπος, όπου πραγματοποιήθηκε η επιτόπια έρευνα, είναι το Κεφαλόβρυσο Άνω Πωγωνίου Ηπείρου. Ο χρόνος κατά τον οποίο πραγματοποιήθηκε ήταν το καλοκαίρι του 2006. Ήδη, ωστόσο, είχα μια πρώτη επαφή με τον τόπο και την εμπειρία της μετανάστευσης των ανθρώπων του από τον Φεβρουάριο του 2005, κατά τη διάρκεια της εκπόνησης εργασίας στα πλαίσια μεταπτυχιακού μαθήματος που δίδασκε η κα Μπάδα. Πιο συγκεκριμένα, κατά τη διάρκεια του Σεπτεμβρίου του 2006 έγινε η καταγραφή των δημοτολογίων της κοινότητας και των μαθητολογίων του δημοτικού σχολείου. Από τις 19 έως τις 25 Οκτωβρίου του 2006 ξαναπήγα στην κοινότητα για τις τελικές διευκρινίσεις και συμπληρώσεις. Τέλος από τις 3 έως τις 7 Νοεμβρίου υπήρξαν επαφές, τηλεφωνικές κυρίως αλλά και φιλικές συναντήσεις στα Ιωάννινα με μέλη της κοινότητας.

Γιατί μελετήθηκε το συγκεκριμένο χωριό; Πρόκειται για μια κοινότητα μεταναστευτική, που παραμένει ένα όχι επαρκώς μελετημένο, από την πλευρά της ανθρωπολογίας, αντικείμενο. Στο θέμα της μετανάστευσης σε τοπικό επίπεδο υπάρχει ένα κενό. Επισημαίνεται ότι αυτό το κενό δεν αφορά τη βιβλιογραφία γενικότερα για τη μετανάστευση. Είναι γεγονός ακόμη, όπως αναφέρει και ο Hans Vermeulen ότι: *«η κυριαρχία της ιδεολογίας του δομολειτουργισμού (που ενέπνεε με τη σειρά της την ιδεολογία της πολιτισμικής ομοιογένειας, η οποία αποτελούσε χαρακτηριστικό της ακμής του έθνους-κράτους) και ο καταμερισμός έργου μεταξύ των επιστημών απέτρεψε την προσοχή των ανθρωπολόγων από τη μελέτη της μετανάστευσης έως το 1960»*².

² Hans Vermeulen, «Επιστροφή οίκοι με έμμεσο τρόπο. Η ανθρωπολογία της διεθνούς μετανάστευσης στη Ελλάδα: Μια πρόταση για μια ιστορική και συγκριτική προσέγγιση», στο συλλογικό: *Όψεις της ανθρωπολογικής σκέψης και έρευνας στην Ελλάδα*, Εκδ. Ελληνική Εταιρεία Εθνολογίας, Αθήνα 2001, σ.178-179.

Βλ. επίσης, Μπάδα Κων/να, «Revealing the historicity of migrant women. Moving from mountain areas to the provincial urban centers of Greece. The case of Agrinio», *ETHNOLOGIA BALKANICA* 10, 2006, σ. 91-108. Ακόμη, πρβ: Brettel C. B., «Theorizing migration in Anthropology: The social construction of networks, identities, communities and global spaces», στο συλλογικό: C. B. Brettel- J. F. Hollifield, (επιμ.), *Migration Theory: Talking Across Disciplines*. New York: Routledge, 2000, σ. 97-135.

Άλλες επιστήμες, όπως η Δημογραφία, η Κοινωνιολογία και η Ιστορία είχαν ήδη ασχοληθεί με τη μετανάστευση, ωστόσο η επιστήμη της Ανθρωπολογίας άρχισε να ασχολείται τα τελευταία χρόνια³. Η προσπάθεια προσανατολίστηκε στη μικρο-σκοπική έρευνα⁴ της κοινότητας του Κεφαλοβρύσου, της μικρο-ιστορίας της με βασικό ερώτημα, και εν τέλει υπόθεση εργασίας, τον αντίκτυπο του φαινομένου της μετανάστευσης και της διεθνικότητας σε μια τοπική κοινωνία.

Τα συναφή ερωτήματα που αναδύονται είναι πολλά και αφορούν πάντα δρώντα υποκείμενα. Πώς εντάχθηκαν εκεί; Ποιές είναι οι πολιτισμικές επιδράσεις που φέρουν τα άτομα και αυτές είναι τελικά σε ισορροπία με την κοινότητα στην οποία επανεντάσσονται με την παλιννόστηση; Η εξωτερικευμένη μνήμη (η μνήμη δηλαδή την οποία αναπτύσσει το άτομο ενσωματώνοντας στη δική του ατομική μνήμη τη συλλογική μνήμη της κοινωνίας του, μέσα από μια διαδικασία μάθησης,⁵) πώς λειτουργεί σε μια κοινότητα με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, όταν κάποιος επανενταχθεί μετά από μια απουσία χρόνων; Πώς έγινε και τι σημαίνει γι' αυτόν που γυρίζει πίσω αυτή η επιστροφή; Ποιά είναι η παρέμβασή του; Και ποιές πολιτισμικές άμυνες αναπτύσσει στη συνέχεια για να αντιμετωπίσει μια μεταβαλλόμενη μικροκοινωνία; Πώς μορφώνονται και εκφράζονται στη συλλογική μνήμη και ταυτότητα θέματα ζωής όπως: η ανεργία ή η υποαπασχόληση, οι δημογραφικές μεταβολές, η έλλειψη επαγγελματικής εξειδίκευσης, η δυσκολία ένταξης στο βιομηχανικό περιβάλλον της Γερμανίας και η δυσκολία επανένταξης του επαναπατριζόμενου...

³ Πρβ. Αλεξιάκης Ελ., «Από τα τσελιγκάτα στις φάμπρικες της Δυτικής Γερμανίας. Μετανάστευση και κοινωνικοοικονομικές μεταβολές στους Βλάχους του Κεφαλοβρύσου (Μετζιτιέ) Πωγωνίου Ηπείρου», ανακοίνωση στο συνέδριο: *Η Κοινωνιολογία στην Ελλάδα Σήμερα. Προς μια Κοινωνιολογία της Σύγχρονης Ελλάδας*, Αθήνα 9-11 Νοεμβρίου 2005, όπου εκεί αναφέρεται: «Εάν μέχρι πριν από μερικές δεκαετίες, οι ανθρωπολόγοι μελετούσαν τους ξένους λαούς, τον «άλλο», μακριά από τις μητροπόλεις τους, τώρα οι λαοί αυτοί έχουν έρθει στην πατρίδα τους. Ο «άλλος» είναι ανάμεσά μας».

⁴ Νιτσιάκος Β., *Λαογραφικά ετερόκλητα*, Εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1997, σ. 15.

⁵ Κυριακίδου Ά. – Νέστορος, *Λαογραφικά Μελετήματα II*, Εκδ. Πορεία, Αθήνα 1993, σ. 48.

Όλα αυτά αποτέλεσαν ζητήματα προβληματισμού καθόλη τη διάρκεια της έρευνας και στα οποία ελπίζω να έδωσα κάποιες απαντήσεις, πάντα βέβαια μέσα στα πλαίσια μιας ατελείωτης προβληματικής όσον αφορά τις διαδικασίες του κοινωνικού μετασχηματισμού.

Έδωσα έμφαση στη μνήμη γιατί αποτελεί έναν άλλο λόγο, αυτόν των καθημερινών ανθρώπων. Είναι ο κατεξοχήν τόπος όπου αναδεικνύεται μια διαδικασία σχέσης παρελθόντος και παρόντος,⁶ μη στατικής αλλά μεταβαλλόμενης μέσα από την επίδραση του παρόντος.⁷ Κι ενώ η μνήμη, αφηγούμενη, φαίνεται να είναι ατομική, κατά βάση είναι συλλογική, δεδομένου ότι η ατομική μνήμη αποτελεί μια εσωτερικευμένη συλλογικότητα. Το επιλεγμένο πρωταρχικό υλικό της μνήμης εγγράφεται σ' αυτήν μέσα από ένα ερμηνευτικό πλαίσιο, το οποίο είναι δυνατό να μεταβληθεί στην πορεία του χρόνου⁸.

Από την άλλη, τα «αυτονόητα» της αδρανούς μνήμης, οι σιωπές ή οι αποσιωπήσεις είναι σημαντικά στη ροή του αφηγηματικού λόγου για τη διερεύνηση των παρόντων ή των προηγούμενων νοητικών σχημάτων⁹. Η αξιοποίηση των παραπάνω καθιστά δυνατή τη διερεύνηση της συλλογικής μνήμης.

Ειδικότερα, για την κοινότητα, η συλλογική μνήμη συνδέεται άρρηκτα μαζί της δεδομένου ότι τα μηνύματά της πάντοτε μεταδίδονται αναγκαστικά από άτομα¹⁰ μέσω της γλωσσικής επικοινωνίας και εμπερικλείει την προσπάθεια αυτών των ατόμων και των ομάδων, αφενός μεν να ενσωματώσουν τις νέες εμπειρίες και αφετέρου να τις ερμηνεύσουν, μέσα από το πρίσμα του παρόντος.

⁶ Thompson P.: *Φωνές από το Παρελθόν*, Εκδ. Πλέθρον, Αθήνα 2002, σ.53 και 173.

⁷ Βαν Μπουσχότεν P., *Ανάποδα Χρόνια, Συλλογική Μνήμη και Ιστορία στο Ζιάκα Γρεβενών (1900-1950)*, Εκδ. Πλέθρον, Αθήνα 1997, σ.211-212.

⁸ Βαν Μπουσχότεν P., *όπ. π.*, σ. 213.

⁹ Βαν Μπουσχότεν P., *όπ. π.*, σ. 215-218.

¹⁰ Thompson P.: *Φωνές από το Παρελθόν*, Εκδ. Πλέθρον, Αθήνα 2002, σ. 173.

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Στη μελέτη αυτή, η μεγαλύτερη βαρύτητα, δόθηκε στο λόγο των ανθρώπων που ζουν στη συγκεκριμένη κοινότητα. Δεδομένου ότι η πραγματικότητα είναι σύνθετη, πολύπλευρη και περίπλοκη, ο λόγος των υποκειμένων, η προφορική δηλαδή ιστορία, στη συμπληρωματική λειτουργία της με την ιστοριογραφική έρευνα, μας επιτρέπει μια πολυπρισματική περιγραφή. Έτσι δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για τη συστηματικότερη μελέτη των αθέατων πτυχών της τοπικής πολιτισμικής και κοινωνικής ιστορίας¹¹.

Η συνολική ιστορία, στο βαθμό που είναι κοινωνική ιστορία, τέμνεται από την ανθρωπολογία, έτσι παράγεται μια συνολική, ανθρωπολογική ιστορία.¹² Είναι η ιστορία όπου κυριαρχεί η ανθρωπολογική διάσταση, απαραίτητη για τη συνολική θεώρηση της οικονομίας, της κοινωνίας και των ιδεολογιών και που διαρκώς εμπλουτίζεται από την εμπειρία της διαλεκτικής των επιστημών. Από την άλλη μεριά, η αναφορά στο παρελθόν και στο παρόν των μεταναστών, είτε αφορά στη βιωμένη εμπειρία που πραγματώθηκε εντός της κοινότητας της παραδοσιακής κοινωνίας και του σήμερα είτε στην πραγματωμένη εμπειρία της βιομηχανοποιημένης χώρας υποδοχής και του παρόντος, ήταν αφενός προγραμματισμένη, από την πλευρά της ερευνήτριας και αφετέρου *de facto* αναπόφευκτη¹³, από την πλευρά των πληροφορητών.¹⁴

Όπως επισημαίνει και ο Στ. Δαμιανάκος, η εμβάθυνση στην πολύμορφη τοπική πραγματικότητα, με τις ιδιομορφίες που αυτή μπορεί να συνεπάγεται, θα αποτελέσει το κλειδί για την κατανόησή της υπό μελέτη μικροκοινωνίας¹⁵.

¹¹ Μπάδα Κ. -Ρ.Βαν Μπουσχότεν: Εισαγωγή, στο: *Φωνές από το Παρελθόν*, Thompson Paul, Εκδ. Πλέθρον, Αθήνα 2002, σ. 18.

¹² Ρόκου Βασ., *Η Παραδοσιακή Κοινωνία στο χρόνο της Μεγάλης Διάρκειας, Θεωρία Λαογραφίας*, Τυπογραφείο Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, 1996, σ. 72 και 77.

¹³ Nancy L. Green, *Οι δρόμοι της μετανάστευσης, Σύγχρονες θεωρητικές προσεγγίσεις*, Σαββάλας, Αθήνα 2004, σ. 9.

¹⁴ Δεδομένου ότι η ζωή τους μοιράζεται στο πριν της μετανάστευσης και στο μετά, με ενδιαμέσο κρίκο το ταξίδι.

¹⁵ Δαμιανάκος Στ., εισαγ.-επιμ., *Διαδικασίες κοινωνικού μετασχηματισμού στην αγροτική Ελλάδα*, ΕΚΚΕ, Αθήνα 1987, σ.14 και σ.17.

Αποτέλεσε έναν από στους στόχους η αναζήτηση της ετερότητας χωρίς την αίσθηση του μονοπωλίου της αλήθειας και της μοναδικότητας των αξιών μας¹⁶ αλλά με την αίσθηση της ίσης αξίας και της συμπάθειας¹⁷ καθώς και του αμοιβαίου σεβασμού,¹⁸ της δημιουργίας με άλλα λόγια, σχέσης. Σ' αυτό το σημείο, ειδικότερα, καθίσταται αναγκαία συνθήκη η μέθοδος διερεύνησης να διέπεται από το σεβασμό των υποκειμένων χωρίς να τα υποβιβάζει στη θέση του αντικειμένου. Κι αυτό γιατί στις σύγχρονες κοινωνίες ο «Άλλος» είναι ακόμα περισσότερο όμοιος με τον «δικό», ενώ την ίδια στιγμή ό,τι τον κάνει να ξεχωρίζει από τους άλλους τονίζει σε μεγαλύτερο βαθμό.¹⁹ Οι ταυτότητες δεν υπάρχουν χωρίς την ετερότητα και είναι προϊόντα των κοινωνικών σχέσεων και των συγκρούσεων ανάμεσα στα άτομα και τις κοινωνικές ομάδες. Υπάρχουν λοιπόν μέσα από τη σχέση τους με άλλες εν δυνάμει ταυτότητες και με τον Άλλον και χρησιμοποιούνται στρατηγικά στις κοινωνικές και τις προσωπικές σχέσεις.²⁰

Όσον αφορά τη μεθοδολογία προσπάθησα να πραγματοποιήσω την επιστημονική αλλά και ολική προσέγγιση²¹ της συγκεκριμένης κοινότητας εφαρμόζοντας την τεχνική της επιτόπιας έρευνας και την πρακτική της συνέντευξης από τα μέλη της κοινότητας. Η επιλογή των πληροφορητών έγινε με τη μέθοδο της χιονοστιβάδας (*snow sampling*), όπου ο ένας με οδηγούσε στον άλλο πληροφορητή, ο οποίος είτε διέμενε ακόμη στη Γερμανία ή είχε επιστρέψει οριστικά στην πατρίδα.

¹⁶ Λυδάκη Άννα, *Ποιοτικές μέθοδοι της κοινωνικής έρευνας*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2001, σ. 145.

¹⁷ Λυδάκη Άννα, *όπ. π.* σ.142.

¹⁸ Thompson P.: *Φωνές από το Παρελθόν*, επιμ. Κ. Μπάδα, Ρ.Β. Μπουσχότεν, (μτφρ. Ρ.Β. Μπουσχότεν, Ν. Ποταμιάνος), Εκδ. Πλέθρον, Αθήνα 2002, σ.52.

¹⁹ Λυδάκη Άννα, *Ποιοτικές μέθοδοι της κοινωνικής έρευνας*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2001, σ. 145.

²⁰ Βεντούρα Λ., *Μετανάστευση και Έθνος, Μετασχηματισμοί στις συλλογικότητες και τις κοινωνικές θέσεις*, ΕΜΝΕ, ΜΝΗΜΩΝ, Αθήνα 1994, σ.69.

²¹ Νιτσιάκος Βασίλης, *Οι κοινότητες της Βόρειας Πίνδου σήμερα*, Εκδ. Πλέθρον, Αθήνα 1995, σ. 154.

Υπήρξαν διάφορες δυσκολίες στην προσέγγιση της κοινότητας όπως : η εξασφάλιση των δημοτολογίων της κοινότητας, στην αρχική της φάση τουλάχιστον, και η παραπομπή της ερευνήτριας από το γραμματέα της κοινότητας στην ΕΣΥΕ, η χρήση του μαγνητοφώνου που από άλλους ήταν αποδεκτή, από άλλους όμως όχι, ενώ πάλι διέγνωσα από τη γενικότερη ατμόσφαιρα ότι η χρήση της κάμερας δεν θα μου επέτρεπε την αμεσότητα των ανθρώπων στις συνεντεύξεις ή θα τις απέκλειε εντελώς ίσως. Μου δόθηκαν τελικά από το γραμματέα της κοινότητας τα μηχανογραφημένα δημοτολόγια, βάσει των οποίων εξυπηρετούνται σήμερα οι πολίτες του Δήμου. Αυτά στη συνέχεια χρειάστηκε να τα καταγράψω στον ηλεκτρονικό υπολογιστή και να τα επεξεργαστώ ώστε να μπορέσω να δω τις πληθυσμιακές διαφορές, με βάση τον τόπο γέννησης στη διάρκεια του χρόνου.

Θεώρησα λοιπόν απαραίτητο να καταφανεί η μεταναστευτική τάση μέσα από την επεξεργασία των δημοτολογίων της κοινότητας και την καταγραφή των μαθητολογίων (όσων υπήρχαν) του δημοτικού σχολείου. Δημοτολόγια πριν το 1943 δεν υπάρχουν στο Κεφαλόβρυσσο, αφού κάηκαν στο ολοκαύτωμα του χωριού από τους Γερμανούς. Γενικά, αρχίζουν από το 1950 και εξής. Κατά τη διάρκεια της έρευνας υπήρχαν δύο ειδών δημοτολόγια, σε ηλεκτρονική μορφή και τα δύο, δεδομένου ότι, στα πολύ παλαιά δημοτολόγια με τη μορφή βιβλίων, δεν μου επιτράπηκε η πρόσβαση. Τα δύο ειδών δημοτολόγια είναι αυτά που διατηρούσε το χωριό από το 1950 έως το 1999 (σε έντυπη μορφή αλλά και καταχωρημένα πλέον σήμερα και ηλεκτρονικά) και αυτά των οποίων η μορφή επιβλήθηκε από τη στιγμή που η κοινότητα εντάχθηκε στο δήμο Άνω Πωγωνίου, δηλαδή από το έτος 2000 έως το 2006. Το έτος 1997 πραγματικά έχει δημότες αυτούς που αναγράφονται στα παλαιά δημοτολόγια. Στο καινούριο δημοτολόγιο ο γραμματέας έλεγξε μετά από αίτημά μου τους Κεφαλοβρυσίτες, στην καταγωγή, που γεννήθηκαν αλλού. Αυτοί που θεωρούνται πραγματικός πληθυσμός είναι οι δημότες που έχουν αναγραφόμενο το Δ.Δ. (Δημοτικό Διαμέρισμα) Κεφαλοβρύσου.

Σ' αυτούς που δεν αναγράφεται Δ.Δ. ή παραλείπεται ο τόπος κατοικίας σημαίνει ότι είναι γραμμένοι στη γονεϊκή μερίδα. Συνήθως η κατοικία τους είναι αλλού ή δεν αναγράφεται καθόλου. Τα καινούρια δημοτολόγια αφενός

είναι ελλιπή στη συμπλήρωση στοιχείων αλλά αφετέρου είναι αδύνατο να βρει κανείς τους Κεφαλοβρυσίτες γιατί περιλαμβάνονται και τα υπόλοιπα Δημοτικά Διαμερίσματα του Δήμου Άνω Πωγωνίου. Αυτό δε σημαίνει ότι δεν αναγράφονται και τα ονόματα όσων γράφτηκαν κάποτε στην οικογενειακή μερίδα, με τόπο γέννησης και χωρίς πολλές φορές συμπληρωμένο τον τόπο κατοικίας ή με δηλωμένο ως τόπο κατοικίας το Κεφαλόβρυσσο (π.χ. γεννηθείς κάποιος στη Γερμανία, χωρίς δηλωμένο το Δ.Δ. αλλά με τόπο κατοικίας το Κεφαλόβρυσσο). Έτσι, κατέγραψα ηλεκτρονικά τους κατοίκους του Κεφαλοβρύσου από το 1919 έως το 1999 με βάση τον τόπο γέννησης και το Δημοτικό Διαμέρισμα, κάτι που τα ίδια τα Δημοτολόγια επέβαλαν.

Οι γεννήσεις Κεφαλοβρυσιτών, ειδικότερα στη Γερμανία, αρχίζουν με τον αριθμό 1 για το διάστημα από το 1950 έως το 1959, αυξάνονται σε 54 γεννήσεις στο διάστημα από το 1960 έως το 1969 και κορυφώνονται σε 156 γεννήσεις κατά το διάστημα 1970 έως 1979. Αντίστοιχα, στο Κεφαλόβρυσσο, η πορεία είναι φθίνουσα: έχουμε 266 γεννήσεις στο διάστημα από το 1950 έως το 1959, μειώνονται σε 89 γεννήσεις στο διάστημα από το 1960 έως το 1969 και στη συνέχεια μειώνονται ακόμη περισσότερο: 17 γεννήσεις στη δεκαετία 1970 έως 1979.

Από το 2000 έως το 2006 δημότες του Κεφαλοβρύσου είναι ο ελάχιστος είτε μηδενικός αριθμός γεννήσεων που φαίνεται στα παλαιά δημοτολόγια. Με την αντιπαράθεση των καινούριων δημοτολογίων διαπιστώνεται μια πληθώρα, θα λέγαμε, γεννήσεων που δε φαίνεται να έχει σχέση πραγματική με το χωριό ή πιθανόν να έρχεται το καλοκαίρι με τους γονείς. Σ' αυτούς είναι που δεν αναγράφεται το Δ.Δ., ούτε ο τόπος κατοικίας. Πιθανότατα αυτά τα άτομα να έρθουν κάποτε να μείνουν στο χωριό ή ακόμη πιθανότερο να φύγουν εντελώς μεταφέροντας τα δικαιώματά τους. Ωστόσο, και μετά από αρκετό προβληματισμό, παρέθεσα αυτές τις γεννήσεις παρά την έλλειψη στοιχείων σ' ένα δεύτερο μέρος, μετά τα παλαιά δημοτολόγια, για να φανούν υπαινικτικά και μόνο οι τόποι φυγής και, ενδεχόμενα, και εγκατάστασης.

Επιθυμία μου ήταν να έχω μια όσο το δυνατόν αντικειμενική στάση στα πράγματα η οποία ενισχύθηκε από την επανειλημμένη ανασκόπηση του εθνο-

γραφικού υλικού²² και την διαρκή αναζήτηση της διάστασης της υποκειμενικότητας. Από την αρχή δήλωσα τι ακριβώς κάνω και γιατί πήγα εκεί, ότι δηλαδή πρόκειται για έρευνα στα πλαίσια του μεταπτυχιακού προγράμματος στο οποίο φοιτώ. Αρκετές φορές στις αρχές υπήρξε παρανόηση ως προς την ιδιότητά μου (π.χ. κάποιιοι με ρωτούσαν αν είμαι δημοσιογράφος) την οποία ξεκαθάριζα ώστε να μην δημιουργούνται παρεξηγήσεις. Κάποιοι με ρώτησαν ακόμη και για οικονομικά οφέλη που τυχόν έχω από την εργασία. Και σ' αυτήν την περίπτωση διευκρίνησα ότι το υλικό δεν προορίζεται για δημοσίευση σε ΜΜΕ ούτε έχω μισθωθεί για έρευνα από κάποιον φορέα. Θεωρώ ότι αντιπαρήλθα αυτό τον σκόπελο, κρίνοντας από τη συμπεριφορά των ανθρώπων στη διάρκεια της έρευνας αλλά και από τη γενικότερη στάση των κατοίκων απέναντι σε μια εργασία που τους αφορούσε και, που ενδεχόμενα, θα πρόβαλε το χωριό τους.

Η αρχαιάκη έρευνα στα δημοτολόγια της κοινότητας, στα μαθητολόγια, στο ετήσιο δελτίο γεωργοκτηνοτροφικής παραγωγής του έτους 2005, στις απογραφές της ΕΣΥΕ και η ανάλυση στη συνέχεια του υλικού ανέδειξε με τη σειρά της την ιστορική πραγματικότητα της κοινότητας.

Αναλυτικότερα, όσον αφορά τις συνεντεύξεις ακολουθήθηκε η ημιδομημένη συνέντευξη με την παράλληλη καταγραφή σημειώσεων (*fieldnotes*) από το πεδίο για τα συμβάντα της κάθε μέρας σε ημερολόγιο έρευνας. Τεχνικά μέσα που χρησιμοποιήθηκαν ήταν το μαγνητόφωνο και, όπου δεν έγινε αποδεκτό κάτι τέτοιο, κρατήθηκαν γραπτές σημειώσεις μετά από εξασφάλιση άδειας από τον πληροφορητή. Ακόμη ήταν χρήσιμη η αποτύπωση του τοπίου μέσα από το φωτογραφικό φακό, η διερεύνηση της βιβλιογραφίας και των διαδικτυακών τόπων. Η επιτόπια έρευνα διήρκεσε δύο συνεχόμενους μήνες, με καθημερινή παρουσία στην κοινότητα αλλά η συλλογή των πληροφοριών για την κοινότητα είχε αρχίσει αρκετά νωρίτερα, όπως προανέφερα.

²² Γκέφου-Μαδιανού Δήμητρα, *Πολιτισμός και Εθνογραφία*, Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1999, σ. 311.

Δεν χρησιμοποιήθηκαν ερωτηματολόγια γιατί θεωρώ ότι ένα τυποποιημένο ερωτηματολόγιο θα επέβαλε στους ερωτώμενους τις κατηγορίες πρόσληψης και οργάνωσης του κοινωνικού τους κόσμου. Ο σταθερός άξονας πληροφοριών περιελάμβανε το ονοματεπώνυμο, τη χρονολογία γέννησης, την οικογενειακή τους κατάσταση, το επάγγελμά τους, το χρόνο μετανάστευσης καθώς και τον τρόπο με τον οποίο πραγματοποιήθηκε.

Στις συνεντεύξεις, όπως προαναφέρθηκε, οι σταθερές πάνω στις οποίες βασίστηκα για να εξάγω συμπεράσματα που αφορούν τις παραπάνω προβληματικές ήταν οι ακριβείς συνθήκες της αναχώρησης, το εργασιακό και οικογενειακό τους στάτους και ο τρόπος ζωής στη χώρα υποδοχής, οι συνθήκες κάτω από τις οποίες επιστρέφουν και η εμπειρία της αναπροσαρμογής στον τόπο υποδοχής όταν επιστρέφουν μόνιμα ή ως καλοκαιρινοί επισκέπτες.

Το σύνολο των συνεντεύξεων ανέρχεται στον αριθμό των 30 ατόμων και από αυτά τα 16 ήταν άνδρες και τα 14 γυναίκες. Οι 11 από τους 16 άνδρες είναι από 61 ετών έως 75 ενώ για τους υπόλοιπους 5 οι 3 είναι από 48 έως 57 ετών και οι 2 είναι γύρω στα 45 έτη. Ο μέσος όρος ηλικίας των ανδρών λοιπόν είναι: 63 ετών περίπου. Από τις 14 γυναίκες οι 6 είναι από 68-84 ετών, 3 είναι 54-56 και 6 είναι από 32-47 ετών. Ο μέσος όρος ηλικίας των γυναικών λοιπόν είναι: 56 ετών περίπου.

ΗΛΙΚΙΕΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΤΩΝ			
ΑΝΔΡΕΣ		ΓΥΝΑΙΚΕΣ	
1)	70 ετών	1)	84 ετών
2)	74 ετών	2)	74 ετών
3)	75 ετών	3)	71± ετών
4)	73± ²³ ετών	4)	76 ετών
5)	74 ετών	5)	47 ετών
6)	67 ετών	6)	68 ετών
7)	68 ετών	7)	70± ετών
8)	61 ετών	8)	56 ετών
9)	68 ετών	9)	54 ετών
10)	66 ετών	10)	30 ετών
11)	58 ετών	11)	56 ετών
12)	48 ετών	12)	32 ετών
13)	63 ετών	13)	37 ετών
14)	45± ετών	14)	39 ετών
15)	43± ετών		
16)	57 ετών		
Μ. Ο. ηλικιών ανδρών	63,1	Μ. Ο. ηλικιών γυναικών	56,7

Η πλειονότητα των πληροφορητών ήταν στο επίπεδο της βασικής εκπαίδευσης. Το διάστημα επιστροφής τους στην Ελλάδα προσδιορίζεται από το 1975 έως το 1981, κάτι που συναινεί και με τα στοιχεία που προέρχονται από τη Στατιστική Επετηρίδα της Ελλάδος, όπου ανέτρεξα, του έτους 2004, της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας Ελλάδος. Το διάστημα αυτό επέστρεψαν στην Ελλάδα από όλες τις χώρες του κόσμου 232.680 άτομα. Από αυτά τα 96.070 ήρθαν από τη Γερμανία, όταν από το σύνολο των Ευρωπαϊκών χωρών έχουν επιστρέψει 149.880 άνθρωποι. Στη συνέχεια, κατά τη διάρκεια των ετών 1985-1991 επέστρεψαν στην Ελλάδα 161.188 άνθρωποι. Από την Ευρώπη ήρθαν συνολικά 109.126 άτομα και από τη Γερμανία, ειδικότερα, ήρθαν 31.444²⁴.

Το Κεφαλόβρυσο, όπως προαναφέρθηκε, είναι από τα χωριά που είχε ιδιαίτερα μεγάλη μεταναστευτική κίνηση προς τη Γερμανία. Στα Δημοτολόγια

²³ Το ± αναφέρεται σε ηλικίες πληροφορητών που δεν ερωτήθηκαν άμεσα αλλά συνάγεται από τα λεγόμενά τους και η απόκλιση είναι 2-3 έτη.

²⁴ Στατιστική Επετηρίδα της Ελλάδος, έτους 2004, ΕΣΥΕ.

της Κοινότητας Κεφαλόβρυσου, σύμφωνα με την καταγραφή των γεννήσεων, ο μέγιστος αριθμός γεννήσεων δημοτών στο Κεφαλόβρυσο καταγράφεται κατά τη διάρκεια των ετών 1950-1959 (266 γεννήσεις σε σύνολο 337) και αντίστοιχα παρατηρούμε ότι κατά τα έτη 1970-1979 καταγράφεται ο μεγαλύτερος αριθμός γεννήσεων δημοτών στη Γερμανία (156 γεννήσεις σε σύνολο 258), γεγονός που αντανακλά τη φάση του οικογενειακού κύκλου ζωής που διένυαν οι μετανάστες. Δημογραφικά παρατηρώντας επίσης βλέπουμε ότι όσον αφορά τις γεννήσεις, κατά τη διάρκεια των ετών 1960-1969 παρατηρείται μια μείωση (248 συνολικά γεννήσεις), ενώ κατά τα έτη 1980-1989 παρατηρείται αντίστοιχα μια αύξηση, σύμφωνα με την οποία το σύνολο των γεννήσεων ανέρχεται σε 299 γεννήσεις. Από το 1990 έως το 2006 ο αριθμός των γεννήσεων μειώνεται συγκριτικά με παλαιότερα: 177 συνολικά γεννήσεις κατά τα έτη 1990-1999 και από το 2000 έως το 2006 έχουν καταγραφεί 105 συνολικά γεννήσεις.

Το διάστημα των μαζικών μεταναστεύσεων στη Γερμανία, αν μελετήσουμε τις απογραφές της ΕΣΥΕ θα παρατηρήσουμε ότι η μεταναστευτική τάση στο σύνολο του καταγεγραμμένου πληθυσμού δεν είναι εμφανής με βάση τα επίσημα στοιχεία, αντίθετα φαίνεται μια παραπλανητικά αυξητική πορεία του πληθυσμού στο πέρασμα των δεκαετιών: το Κεφαλόβρυσο, σύμφωνα με την απογραφή του 1951 είχε 463 κατοίκους, το 1961²⁵, είχε 587 κατοίκους, ενώ με βάση την απογραφή του 1971 είχε 802 κατοίκους²⁶. Το 1981 είχε 1062 κατοίκους. Η μετεγκατάσταση είναι δύσκολο να ανιχνευτεί δεδομένου ότι κατά τη διάρκεια των απογραφών οι μετανάστες δηλώνονταν ως μόνιμοι κάτοικοι της κοινότητας και παρέμεναν εγγεγραμμένοι στα δημοτολόγια της κοινότητάς τους δηλώνοντας σ' αυτά και τα νέα μέλη της οικογένειάς τους.

Η καταγραφή των μαθητολογίων, από την άλλη, επιβεβαιώνει επιπροσθέτως τη μεγάλη μεταναστευτική κίνηση της κοινότητας προς τη Γερμανία, που δεν καταδεικνύεται οι απογραφές. Πέραν ωστόσο από τις αυξο-

²⁵ Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος 1962, σ. 92.

²⁶ Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος 1972, σ. 91. Το γεγονός καταδεικνύει ότι οι μετανάστες συνέχισαν να εγγράφονται ως μόνιμοι κάτοικοι της κοινότητας και μετά τη μετανάστευσή τους στη Γερμανία.

μειώσεις των εγγραφέντων του μαθητικού πληθυσμού, η μεταναστευτικότητα των κατοίκων προς τη Γερμανία καταφαίνεται τόσο από την έντονη διαφοροποίηση των επαγγελμάτων των γονέων (για όσο διάστημα καταγράφεται αυτή η αναφορά) όσο και από τον αριθμό των μεταγραφών από το Κεφαλόβρυσο προς τη Γερμανία και αντίστροφα. Παρατηρούμε ότι από το 1963 και εξής κυριαρχεί στα μαθητολόγια ως επάγγελμα πατρός το επάγγελμα *εργάτης* ενώ έως το 1960 κυριαρχούσε το επάγγελμα *κτηνοτρόφος*. Όσον αφορά τις μεταγραφές, έως το 1977 κατά κανόνα γίνονταν προς τη Γερμανία σ' ένα μικρό αριθμό. Το 1977-1978 έχουμε πολλές μεταγραφές από Γερμανία προς το Κεφαλόβρυσο, όταν με την προοπτική της έναρξης λειτουργίας του εργοστασίου της Μεταλλουργικής, πολλοί μετανάστες επιστρέφουν στην κοινότητα για να εργαστούν σ' αυτό. Στη δεκαετία του 1990 αντίστοιχα έχουμε μεταγραφές από Αλβανία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

Ο ΤΟΠΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ

Ι.1 ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Ο Βλάχικος οικισμός του Κεφαλοβρύσου²⁷ ιδρύθηκε, σύμφωνα με την παράδοση το 1853,²⁸ από τον Σουλτάνο Αβδούλ Μετζίτ, ο οποίος μετέφερε νομάδες κτηνοτρόφους από την παλαιότερη εγκατάστασή τους στο βουνό Νεμέρτσικα (Μερόπη), την Παλαιοχώρα ή Παληοχώρι. Από το όνομα του Σουλτάνου, Μετζίτ ο οποίος γεννήθηκε το 1838²⁹, πήρε το χωριό και το αρχικό του όνομα, Μετζιτιέ. Ωστόσο, με βάση στοιχεία από το 2^ο τόμο της Χρονογραφίας του Π. Αραβαντινού³⁰ αμφισβητείται η σύσταση του χωριού το 1853.³¹ Τη χρονολογία αυτή αμφισβητεί και ο Ε. Αλεξάκης, με δεδομένα από το Κοινοτικό Μητρώο αρρένων γεννημένων ήδη από το 1823.³² Πρώτο συνοικισμό,³³ οι Βλάχοι της περιοχής Πωγωνίου είχαν στο Μπιτσ(ι)κόπουλο³⁴, γνω-

²⁷ Βλ. Λαμπρίδης Ιω., *Πωγωνιακά*, σ. 13: "Το Πογώνη ή Πογόνιον εις τας πλευράς της Νεμέρτσικας Ν. της Λιντζουρίας και Ζαγοριάς και μεταξύ Ζαγορίου, Κονίτσης, Δροπόλεως, Κουρέντων και Τσιαμουριάς κείμενον, αριθμεί οικίας 3.594, ων 204 Αλβανικά και 6 Αθιγγανικά είνε Μωαμεθανικά, αι δε λοιπαί 3.154 Ελληνικά, 141 Αλβανοβλαχικά, 76 Αλβανικά και 13 Αθιγγανικά Χριστιανικά. Διαιρείται δ' εις δύο διαμερίσματα, το βόρειον ή κυρίως Πογώνη, και το νότιον ή Παληοπογώνη». Ο Λαμπρίδης, ήδη το 1886, αναφέρει το χωριό και προσδιορίζει την ακριβή θέση του.

²⁸ Λαμπρίδης, Ιω., *ό. π.*, σ. 13.

²⁹ Αραβαντινός Π., *Χρονογραφία της Ηπείρου*, τόμ. 2, σ.410.

³⁰ Λαμπρίδης, Ιω. *Πωγωνιακά*, 1886 και Στούπης Σπύρος, *Πωγωνησιακά και Βησσανιώτικα (Γνωριμία με τον ακριτικό ελληνισμό)*, τόμος Α' Εν Πάτραις, 1962, σ. 43-44. Βλ. επίσης και Αραβαντινός Π., *Χρονογραφία της Ηπείρου*, τόμ. 2, σ. 365 όπου π.χ. στο στατιστικό πίνακα της Ηπείρου δεν αναφέρεται χωριό με το όνομα Μετζιτιέ, ανάμεσα στα υπόλοιπα της Διοίκησης Πωγωνιανής.

³¹ Στούπης, Σπύρος, *Πωγωνησιακά και Βησσανιώτικα (Γνωριμία με τον ακριτικό ελληνισμό)*, τόμος Α' Εν Πάτραις, 1962 (σ. 41).

³² Αλεξάκης Ε., «Η διαπραγμάτευση της συλλογικής ταυτότητας στους Έλληνες Βλάχους του Κεφαλοβρύσου (Μετζιτιέ) Πωγωνίου», *Εθνολογία*, τεύχ. 4, 1995, σ. 154.

³³ Στούπης, Σπύρος, *Πωγωνησιακά και Βησσανιώτικα*, τόμος Α' Εν Πάτραις 1962 (σ. 98-99).

³⁴ Λαμπρίδης Ιωάννης, *Πωγωνιακά, Ηπειρωτικά Μελετήματα*, τ. 7 (1889), σ. 1-87, όπου αναφέρεται ότι συνοικίστηκε το 1810 από τον Αλή πασά.

στό αργότερα ως Παληοχώρι, ψηλά στο όρος Νεμέρτσικα, υπό την υψηλή προστασία του Αλή πασά. Το Παληοχώρι αποτελούνταν από 650 οικογένειες με δύο μεγαλοτσελιγκάδες της εποχής, που είχαν στην κατοχή τους 25.000 πρόβατα. Εκεί υπήρχε και το θερινό μέγαρο, με τα πενήντα δωμάτια, του Αλή Πασά³⁵.

Το Παληοχώρι διαλύθηκε σταδιακά από το 1822 μέχρι το 1840. Το 1853 επί Σουλτάνου Μετζίτ, συγκεντρώθηκαν στο ομώνυμο χωριό οι Παληοχωρίτες και οι μετέπειτα Ξηρομερίτες (όσοι δηλαδή είχαν χειμαδιά στην Αιτωλοακαρνανία) οι οποίοι διέφυγαν εκεί³⁶, όταν έγινε η επανάσταση εναντίον του Όθωνα και καταδιώκονταν. Επίσης, διέφυγαν εκεί και Γραμμοζαίοι από τη Γράμμουστα (Γράμμος) μετά από καταστροφή που υπέστησαν, καθώς και Μενταίοι από το Τσαγούπι της Αλβανίας, αλλά και άλλοι. Όλοι αυτοί όμως ήταν κατά κανόνα διεσπαρμένοι γύρω από το χωριό και ασχολούνταν κυρίως με ζώα σαν κτηνοτρόφοι ή σαν τσοπάνηδες ή με μεταφορές, σαν αγωγιάτες. Δεν διέθεταν προσωπική περιουσία και τους ήταν άγνωστη η γεωργία. Από τους κατοίκους αυτούς λοιπόν συστάθηκε το χωριό Μετζιτιές.

Ήταν Βλάχοι που κατάγονταν από τη Βόρειο Ήπειρο, πιο συγκεκριμένα από την πόλη Φράσαρη της περιοχής Πρεμετής και ο χώρος του Κεφαλοβρύσου, όπου εγκαταστάθηκαν, ανήκε προηγουμένως στο γειτονικό χωριό, το Βασιλικό³⁷. Σαν κτηνοτροφική κοινότητα είχαν ανάγκη από μεγάλους βοσκότοπους που τους αναζητούσαν και στην περιοχή της Ηπείρου αλλά και στη Βόρεια Ήπειρο (σημερινή Νότια Αλβανία)³⁸. Πριν από το 1960 ήταν οργανωμένοι σε τσελιγκάτα³⁹ μια ιδιαίτερη μορφή επιχείρησης που συμπεριλάμβανε

³⁴ Λαμπρίδης Ιωάννης, Πογωνιακά, *Ηπειρωτικά Μελετήματα*, τ. 7 (1889), σ. 1-87, όπου αναφέρεται ότι συνοικίστηκε το 1810 από τον Αλή πασά.

³⁵ Λαμπρίδης Ιωάννης, *ό. π.*, σ. 1-87, όπου αναφέρεται ότι και ο ίδιος ο Αλή πασάς διέθετε, εκεί, γύρω στα 5.000 πρόβατα.

³⁶ Αλεξάκης Ελ., «Τα τσελιγκάτα και οι μετακινήσεις των Αρβαντιτόβλαχων κτηνοτρόφων της Ηπείρου», *Γεωγραφίες* τ. 5, 2003, σ. 116

³⁷ Αλεξάκης Ελ., «Τα τσελιγκάτα και οι μετακινήσεις των Αρβαντιτόβλαχων κτηνοτρόφων της Ηπείρου», *Γεωγραφίες* τ. 5, 2003, σ.115.

³⁸ Αλεξάκης Ελ., *ό. π.* σ.117.

³⁹ Πρβ. Νιτσιάκος Β., «Τσιφλίκι και Τσελιγκάτο: Η συμπληρωματικότητα δύο κοινωνικοοικονομικών σχηματισμών», *Δογραμικά Ετερόκλητα*, Εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1997, σ. 89-95. Επίσης, πρβ. Καραβίδας Κ.Δ., *Αγροτικά, Μελέτη συγκριτική*, φωτ. ανατ., Εκδ. Παπαζήση 1931.

πολλές οικογένειες άλλοτε συνδεόμενες με συγγένεια, και άλλοτε όχι, και βασικός προσανατολισμός της επιχείρησης ήταν η αυτάρκεια με την πώληση στην αγορά των κτηνοτροφικών προϊόντων⁴⁰. Η μετακίνηση των κοπαδιών γίνονταν ανάμεσα στην Αλβανία (Βόρειο Ήπειρο) και στην Ελλάδα.

Στη μονή Μολυβδοσκεπάστου γινόταν πανηγύρι κάθε 15^η Αυγούστου, εμπορικό και θρησκευτικό⁴¹. Το πανηγύρι διαρκούσε περίπου ένα μήνα και διατηρήθηκε η λειτουργία του έως το 1792. Σ' αυτό το πανηγύρι μετείχαν όχι μόνο ντόπιοι αλλά και από την ευρύτερη περιφέρεια της Ηπείρου καθώς και Ευρωπαίοι. Έτσι η περιοχή του Πωγωνίου είχε την ευκαιρία να έρχεται σ' επαφή με ξένους και να αναπτύσσονται σχέσεις και συναλλαγές. Ενισχύθηκε κατά πάσα πιθανότητα και η τάση της μετανάστευσης στους ανθρώπους της περιοχής μέσα από τις πολιτισμικές αυτές επαφές. Στο Βουκουρέστι για παράδειγμα υπήρχε το ξενοδοχείο του Μπάνου Γκόρμα από την Πωγωνιανή (Γκρέτζι Χάνι). Οι μετανάστες ανέκαθεν ήταν αυτοί που ενίσχυαν τις περιοχές προέλευσής τους με κληροδοτήματα. Πολλοί ιερομόναχοι από τις αρχές του 17^{ου} αιώνα πήγαιναν στο εξωτερικό για να συλλέξουν ελεημοσύνες. Από τον ίδιο αιώνα χρονολογούνται και ετήσιες επιχορηγήσεις υπέρ διαφόρων Μονών και εκκλησιών του Πωγωνίου. Από εκατονταετηρίδες μαρτυρείται η παρουσία Ελλήνων από το Πωγόνι στη Βλαχία και στη Μολδαβία. Ωστόσο, ως το 1830, δεν είχε το μεταναστευτικό ρεύμα τόση ένταση όση απέκτησε στη συνέχεια, δεδομένου ότι το 1830 επιβλήθηκαν φόροι βαρύτατοι για τα κοινοτικά χρέη. Από τις βασικές τους απασχολήσεις θεωρείται το εμπόριο και η κτηνοτροφία.

Στο έργο του Σπ. Στούπη «Πωγωνησιακά και Βησσανιώτικα» αναφέρεται ότι ονομαστό πανηγύρι στην περιοχή ήταν και αυτό του Κεφαλόβρυσου που γινόταν κάθε χρόνο στις δεκαπέντε Αυγούστου⁴². Σήμερα, όχι μόνο έχει

⁴⁰ Αλεξιάκης Ελ., «Τα τσελιγκάτα και οι μετακινήσεις των Αρβαντιτόβλαχων κτηνοτρόφων της Ηπείρου», *Γεωγραφίες* τ. 5, 2003, σ. 121 και 123.

⁴¹ Την εμποροπανήγυρη είχε καθιερώσει ο Ανδρόνικος ο νεώτερος (1335-1336).

⁴² Στούπης, Σπύρος, *Πωγωνησιακά και Βησσανιώτικα*, (Γνωριμία με τον ακριτικό ελληνισμό), τόμος Α', Εν Πάτραις, 1962 (σ. 294).

μετατεθεί η ημερομηνία αυτή⁴³ αλλά γίνονται δύο πανηγύρια το ένα στις 21 Μαΐου, την ημέρα της γιορτής του Αγίου Κωνσταντίνου και το άλλο στις 20 Ιουλίου, γιορτή του Προφήτη Ηλία. Έως το 1980 υπήρχε μόνο το πρώτο πανηγύρι. Τότε χτίστηκε το ξωκλήσι του Προφήτη Ηλία, δωρεά κάποιου κατοίκου της κοινότητας, μετανάστη⁴⁴. Μια εξήγηση για την αλλαγή αυτή είναι ότι αυτό το διάστημα του χρόνου τύχαινε να βρίσκονται μαζεμένοι όλοι οι κάτοικοι του χωριού, γύρω στα 2000 άτομα, και προγραμματίζονταν όλα τα κοινωνικά γεγονότα: γάμοι, βαφτίσια, αρραβώνες κ.λπ. Αποφάσισαν λοιπόν να μεταφέρουν το πανηγύρι. Το πρώτο πανηγύρι το θεωρούν κάπως πιο οικογενειακό.

Η ευρύτερη περιοχή του Πωγωνίου λόγω της θέσης του ως ιστορικό πέρασμα προς την Αλβανία και αντίστροφα, ήταν εκτεθειμένη σε επιδρομές και διαβάσεις διαφόρων φύλων με αποτέλεσμα να παρουσιάζει μια μεγάλη κινητικότητα και επιμειξία πληθυσμών, γεγονός που αντανακλάται και στον τοπικό πολιτισμό.

Το Πωγώνι δεν γνώρισε την τύχη άλλων περιοχών σχετικά με τα πρόνομια που παραχωρούσε η Πύλη και ως εκ τούτου “εδεινοπάθησε” κατά την Τουρκοκρατία αλλά και πριν απ' αυτή από τις επιδρομές κυρίως Αλβανικών ορδών στο έδαφός του. Πιεζόμενοι κύρια από την σταδιακή τσιφλικοποίηση της περιοχής, τους Πωγωνήσιους τους βρίσκουμε ταξιδεμένους σε διάφορες πόλεις των Βαλκανίων (κυρίως Πόλη και Βλαχία) ως πλανόδιους τεχνίτες (βαρελάδες, ασβεστάδες, χασάπηδες, τσαρουχάδες, και λοιποί) και στη συνέχεια σαν εμπόρους. Παρουσιάζεται μάλιστα μια επαγγελματική εξειδίκευση κατά χωριό⁴⁵.

⁴³ Που πιθανώς σχετίζεται με την πώληση των προβάτων στους εμπόρους, τους γάμους αλλά και με την επιστροφή, το διάστημα αυτό, όσων ασκούσαν και το επάγγελμα των κυρατζήδων.

⁴⁴ Με βάση την προφορική μαρτυρία του Β. Γ. Το εκκλησιάκι, όπως με πληροφόρησε αργότερα ο κ. Ελ. Αλεξιάκης, ανήκει στην οικογένεια των Ποτσαίων.

⁴⁵ Νιτσιάκος Β., *Νομός Ιωαννίνων, Σύγχρονη Πολιτισμική Γεωγραφία*, Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Ιωαννίνων, Γιάννινα 1998, σ.190-191.

Από τις πηγές διαφαίνεται καθαρά όχι απλά μια κινητικότητα αλλά και μια συγχώνευση των διαφόρων πληθυσμών, η οποία διακρίνεται και στη μουσική παράδοση αυτού του χώρου. Οι ιστορικές αντιξοότητες συνέβαλαν, όπως θα ήταν αναμενόμενο, και στην ανάπτυξη του φαινομένου της μετανάστευσης, που κι αυτό έχει καταγραφεί μ' έναν πολύ χαρακτηριστικό τρόπο στη μουσική παράδοση. Οι Πωγωνήσιοι ταξιδεύουν ασκώντας διάφορα επαγγέλματα σ' όλη τη Βαλκανική διατηρώντας πάντοτε, όπως όλοι οι Ηπειρώτες, έντονους τους δεσμούς τους με τον τόπο τους. Σε περιοχές με δυσκολίες διέλευσης, όπως η Πίνδος, αναλάμβαναν τις μεταφορές εμπορευμάτων που διέθεταν και ένα πολιτισμικό βάρος, κυρίως οι Βλάχοι της Πίνδου, οι κυρατζήδες⁴⁶.

Κατ' επέκταση, οι μεταφορικές οδοί αποτέλεσαν και τις διόδους διεύρυνσης των οριζόντων τους έξω από το τοπικό γεωγραφικό πλαίσιο. Οι διαστάσεις που είχε λάβει το φαινόμενο της μετανάστευσης είναι κάτι που αποτυπώνεται στη μουσική παράδοση με την ταύτιση του τραγουδιού της ξενιτιάς με το μοιρολόι⁴⁷. Τα Πωγωνήσια τραγούδια εκφράζουν μια θλίψη, ένα θρήνο που δεν παρατηρείται μόνο στο θάνατο ή στα μοιρολόγια αλλά και σε περιπτώσεις χαρούμενες, όπως π.χ. στο γάμο, σε χορούς κλπ.

Το 1913 το Πωγώνι απελευθερώνεται και υποδέχεται με ενθουσιασμό τον ελληνικό στρατό. Έως τότε υπήρχαν λίγοι κάτοικοι το χειμώνα και πολλοί το καλοκαίρι, κάτι που για διαφορετικούς λόγους ισχύει και σήμερα. Τα σπίτια τους ήταν κυρίως αχυροκαλύβες και τα πέτρινα σπίτια ήταν ελάχιστα, γιατί οι Βλάχοι στο σύνολό τους εξακολουθούσαν την ημινομαδική τους ζωή. Το χειμώνα τον περνούσαν στα χειμαδιά και το καλοκαίρι στα βουνά με τα πρόβατα. Το καλοκαίρι γι' αυτούς άρχιζε στις 23 Απριλίου (ημέρα του Αγίου Γεωργίου). Τότε πήγαιναν στα βουνά. Ο χειμώνας τους άρχιζε με τη γιορτή του Αγίου Δημητρίου, οπότε και επέστρεφαν για να πάρουν σύντομα το δρόμο προς τα χειμαδιά.

⁴⁶ Νιτσιάκος Β., *Νομός Ιωαννίνων, Σύγχρονη Πολιτισμική Γεωγραφία*, Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Ιωαννίνων, Γιάννινα 1998, σ. 101.

⁴⁷ Νιτσιάκος Β., *όπ.π.*, σ. 195.

Με τη διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, την ίδρυση του Αλβανικού κράτους και τη διανομή των μεγάλων ιδιοκτησιών, των τσιφλικιών, περιορίστηκε και ο αριθμός των ζώων που κατείχαν αλλά και η διάνυση των προηγούμενων μεγάλων αποστάσεων.⁴⁸ Η κατάτμηση της γης σε μικρούς κλήρους, πολλές φορές απομακρυσμένων ο ένας από τον άλλον και η εντατικοποίηση των καλλιεργειών που αντικατέστησε την εκτατική καλλιέργεια, είχε σαν συνέπεια τη συρρίκνωση της κτηνοτροφίας⁴⁹. Κατά τις δεκαετίες του 1920 και του 1930, πιο συγκεκριμένα, το κράτος επιταχύνει τους ρυθμούς της Αγροτικής Μεταρρύθμισης που είχε εξαγγείλει με διάταγμα ήδη στο Σύμβαμα του 1911 και με τα διατάγματα του 1917 για αναδασμό⁵⁰. Το 1922 προστίθεται άλλος ένας παράγοντας πίεσης όταν Μικρασιάτες πρόσφυγες εγκαθίστανται σε διάφορες περιοχές και τους αποδίδονται κτήματα που προηγουμένως αποτελούσαν βοσκοτόπια⁵¹. Ειδικότερα, τους Κεφαλοβρυσίτες αυτό τους αφορά στο βαθμό που διανεμήθηκαν βοσκότοποι ως κτήματα σε Μικρασιάτες στην περιοχή της Θεσπρωτίας και της Πρέβεζας.

Υπό αυτές τις συνθήκες, τα τσελιγκάτα δεν μπορούν πλέον να νοικιάζουν τα μεγάλα χειμερινά βοσκοτόπια, με την προηγούμενη μορφή των τσιφλικιών κι αυτό είναι κάτι που πλήττει γενικότερα τη νομαδική κτηνοτροφία⁵². Από την άλλη, ο Εμφύλιος πόλεμος από το 1945 έως το 1949 και το κλείσιμο των συνόρων της Αλβανίας το 1947 συμπιέζει ακόμη περισσότερο την κτηνοτροφία στη συνοριακή αυτή περιοχή.

⁴⁸ Αλεξιάκης Ελ., «Τα τσελιγκάτα και οι μετακινήσεις των Αρβανιτόβλαχων κτηνοτρόφων της Ηπείρου», *Γεωγραφίες* 5, 2003, σ.131-132.

⁴⁹ Νιτσιάκος Β., «Τσιφλίκι και Τσελιγκάτο: Η συμπληρωματικότητα δύο κοινωνικοοικονομικών σχηματισμών», *Διογραφικά Ετερόκλητα*, Οδυσσέας, Αθήνα 1997, σ. 89-95.

⁵⁰ Μουζέλης Ν., *Νεοελληνική Κοινωνία, Όψεις υπανάπτυξης*, Εκδ. Εξάντας, Αθήνα 1978, σ.σ. 46, 75.

⁵¹ Δαλκαβούκης Β., *Η πένα και η γκλίτσα, Εθνοτική και εθνοτοπική ταυτότητα στο Ζαγόρι τον 20^ο αιώνα*, Εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 2005, σ.44.

Πρβ. επίσης, Νιτσιάκος Β., «Η ημινομαδική κτηνοτροφική κοινότητα στην Ήπειρο: σχέσεις παραγωγής και κοινωνική συγκρότηση», *Ήπειρος, Κοινωνία-Οικονομία 15^ο-20^ο αι.*, Εκδ. Δήμου Ιωαννιτών, Γιάννινα 1987 σ. 135.

⁵² Δαλκαβούκης Β., *όπ. π.*, σ. 44.

Ο μισός πληθυσμός και οι δραστηριότητές του έμειναν απέναντι, στην Αλβανία. Οι Βλάχοι αυτοί αναγκάζονται να περιορίσουν τις μετακινήσεις τους και να στραφούν προς τη Θεσπρωτία ενώ την περίοδο του Εμφυλίου αρκετοί μετακινούνται στην Κέρκυρα⁵³ αλλά και αλλού.

Σήμερα, στο Κεφαλόβρυσο, οι εναπομείναντες κτηνοτρόφοι έχουν μεγάλες κτηνοτροφικές μονάδες (από 250 έως 1000 ζώα περίπου)⁵⁴ κι ενώ η κτηνοτροφία εξακολουθεί να επιβιώνει σαν τρόπος παραγωγής, η κυρίαρχη τάση είναι ο προσανατολισμός προς τη στατική κτηνοτροφία, τον αστικοποιημένο τρόπο ζωής και την αναζήτηση από τη νεολαία επαγγελμάτων που σηματοδοτούν μια άνοδο κοινωνική και οικονομική.

---

⁵³ Αλεξιάκης Ελ., «Τα τσελιγκάτα και οι μετακινήσεις των Αρβανιτόβλαχων κτηνοτρόφων της Ηπείρου», *Γεωγραφίες* τ. 5, 2003, σ. 131.

⁵⁴ Οι πληροφορίες προέρχονται από τη συνέντευξη του Β. Κ.

1.2. Η ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΣΕ ΣΥΝΕΧΕΙΕΣ ΚΑΙ ΤΟΜΕΣ

Το Κεφαλόβρυσο, είναι ένα από τα χωριά της επαρχίας Πωγωνίου, η οποία ανήκει στο νομό Ιωαννίνων. Από την 1η Ιανουαρίου του 1998 είναι και έδρα του νέου Δήμου, Δήμου που προέκυψε από την συνένωση εννέα Κοινοτήτων (Άγιος Κοσμάς, Βασιλικό, Κακόλακος, Κάτω Μερόπη, Κεφαλόβρυσο, Μερόπη, Ρουσιά, Παλαιόπυργος, Ωραιόκαστρο). Το όνομα του νέου Δήμου είναι Άνω Πωγώνι. Το χωριό βρίσκεται στους πρόποδες της Νεμέρτσικας, ανάμεσα στα χωριά Ωραιόκαστρο, Βασιλικό και Κάτω Μερόπη και είναι κτισμένο σε υψόμετρο 650 μέτρων.

Οι κάτοικοι του Κεφαλοβρύσου ήταν ημινομάδες Βλάχοι. Το θέμα της γλώσσας είναι το κατεξοχήν σημείο που τους διαφοροποιεί από τους άλλους, αν κι αυτό σύμφωνα με τις συνεντεύξεις, είναι κάτι που χάνεται σιγά σιγά από τα νεότερα μέλη της κοινότητας.

Λένε δηλαδή ότι τα νέα παιδιά γνωρίζουν τη γλώσσα αλλά δεν την μιλούν⁵⁵. Μια παρατήρηση επιπλέον που αφορά τη γλωσσική τους ιδιαιτερότητα είναι η προφορά του *ρ* ως *γ*⁵⁶. Χρησιμοποιούν το όνομα «Γκραίκος» για να προσδιορίσουν τους ελληνόφωνους, ενώ το όνομα «Έλληνας» το χρησιμοποιούν για όλους, συμπεριλαμβανομένους τους εαυτούς τους. Από την επιτόπια παρατήρηση επίσης διαπίστωσα ότι οι Κεφαλοβρυσίτες όταν συναντιούνται στο δρόμο δεν μιλούν κατεξοχήν βλάχικα, τα εναλλάσσουν με ελληνικά κάποιες φορές και μόνον οι ηλικιωμένες γυναίκες μιλούν βλάχικα στο δημόσιο χώρο.

⁵⁵ Αρχικά διατηρούσα επιφυλάξεις σχετικά με αυτό θεωρώντας ότι οι δηλώσεις αυτές έγιναν απευθυνόμενες σε μένα, σαν άτομο εκτός του κοινοτικού πλαισίου, εννοώντας ότι δεν μιλούν τη γλώσσα στον κοινωνικό χώρο των Ιωαννίνων. Συνέχισε όμως να επαναλαμβάνεται στις περισσότερες συνεντεύξεις και διευκρινίστηκε ότι εννοούσαν το χώρο τους, αυτόν της κοινότητάς τους.

⁵⁶ Αλεξάκης, Ελ., «Η διαπραγμάτευση της συλλογικής ταυτότητας στους Έλληνες Βλάχους του Κεφαλοβρύσου (Μετζιτιέ) Πωγωνίου», *Ταυτότητες και ετερότητες*, Εκδ. Δωδώνη, Αθήνα β', 2006, σ. 172.

Ειδικότερα στην περιοχή που μελετάμε (το Κεφαλόβρυσο) η μετακίνηση αποτελούσε και αποτελεί (έστω και εποχιακά) τρόπο ζωής⁵⁷. Προπολεμικά μετακινούνταν το χειμώνα προς την Αλβανία, στο Εξαμίλι συγκεκριμένα, μια περιοχή των Αγίων Σαράντα καθώς και στο Αργυρόκαστρο, ενώ το καλοκαίρι μετέφεραν τα κοπάδια τους στη Νεμέρτσικα και στην Πίνδο (Γράμμος). Στη Νεμέρτσικα πηγάζουν τα νερά που τροφοδοτούν το χωριό και πολλοί μετακινούμενοι κτηνοτρόφοι βόσκουν εκεί τα πρόβατά τους το καλοκαίρι. Εδώ και αρκετά χρόνια, απ' όταν έκλεισαν τα σύνορα, ξεχειμάζουν στη Θεσπρωτία (Σαγιάδα και Φιλιάτες) και επιστρέφουν το καλοκαίρι. Αρκετοί ακόμη είναι και εκείνοι που απασχολούνται στο εργοστάσιο της περιοχής, τη Μεταλλουργική. Ωστόσο η παραδοσιακή απασχόληση των Κεφαλοβρυσιτών ήταν και δεν έπαψε ακόμη να είναι η ημινομαδική κτηνοτροφία.

Το χωριό όπως προαναφέραμε είναι ημιορεινό χωριό και η γεωργία είναι μηδαμινή. Έως το 1960 περίπου υπήρχε ελάχιστη γεωργία στο χωριό, και πάλι στα πλαίσια της αυτοκατανάλωσης. Το Κεφαλόβρυσο είχε κατά βάση κτηνοτροφική οικονομία και δεν γίνονταν καλλιέργειες εκτεταμένες, κάτι που καταδεικνύεται ακόμη και από την απλή παρατήρηση του εδάφους⁵⁸.

Η κοινότητα σε διάσπαση: Σταθμό στην προφορική ιστορία του χωριού και ενδεικτικό ότι σημάδεψε τη μνήμη της κοινότητας αποτελεί το κάψιμό του, το 1943, από τους Γερμανούς. Αντίθετα, η περίοδος του εμφυλίου πολέμου, παρόλο που είναι αμέσως προηγούμενη της μετανάστευσής τους στη Γερμανία, φαίνεται να παραμένει στη σιωπή.

Στις 10 Ιουλίου του 1943 εκτελέστηκαν 22 άτομα⁵⁹. Ανεγέρθηκε ηρώο προς τιμήν τους, στο κέντρο του χωριού, και κάθε χρόνο γίνεται μεγαλοπρεπές μνημόσυνο, με παρουσία αρχών της τοπικής και κεντρικής εξουσίας, στην πλατεία, την ημερομηνία που προαναφέραμε. Μνημείο έχει ανεγερθεί και

⁵⁷ Βλ. Ρόκου, Βασ.. *Ο αγροτικός κόσμος στον Μεσογειακό χώρο*, Εκδ. ΕΚΚΕ, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών, Αθήνα 1988, σ. 251.

⁵⁸ Δεν θα δούμε π.χ. εκεί τις γνωστές από άλλα χωριά πεζούλες για τη συγκράτηση του εδάφους και την γεωργική του, κατά συνέπεια, εκμετάλλευση.

⁵⁹ Πληροφορίες του Β. Κ.

στην είσοδο του χωριού σήμερα όπου αναγράφεται ο χαρακτηρισμός *Μαρτυρικό χωριό*. Σύμφωνα με τις προφορικές μαρτυρίες οι Κεφαλοβρυσίτες είχαν πληροφορηθεί την πορεία των Γερμανών προς το χωριό και κατέφυγαν στα γύρω βουνά που αποτελούσαν γνώριμο και κατοικημένο τοπίο. Οι Γερμανοί εισήλθαν στο Κεφαλόβρυσσο και όσους βρήκαν τους πήγαν σε δύο σπίτια και τους έκαψαν ζωντανούς. Στη συνέχεια έβαλαν φωτιά στο χωριό και έκαψαν τριάντα σπίτια⁶⁰.

Ο Εμφύλιος πόλεμος που ακολούθησε, αποτέλεσε τομή για την τοπική κοινωνία του Κεφαλοβρύσου. Κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου, τα έτη 1947 και 1948, όλα τα παιδιά του Κεφαλοβρύσου σταματούν το σχολείο και οι κάτοικοι πηγαίνουν στους Φιλιάτες και στην Κέρκυρα· αρκετοί απ' όσους δεν είχαν δικά τους ζώα, έφυγαν μαζί με τον τσέλιγκα όπου δούλευαν σαν τσοπάνηδες. Έμειναν εκεί ως το 1950. Στους Φιλιάτες δεν υπήρχαν σχολεία κοντά τους. Το χωριό στον εμφύλιο αδειάζει κυρίως από το φόβο, παύει ν' αποτελεί τον προστατευτικό τους χώρο, το καταφύγιό τους και η έξοδος πια οφείλεται σε παράγοντες όχι μόνο οικονομικούς αλλά κύρια πολιτικούς και κοινωνικούς. Αρκετά παιδιά πήγαν στα Γιάννενα τότε, στις παιδουπόλεις. Εκείνο το διάστημα παρουσιάζεται ένας αριθμός παιδιών που μένουν ορφανά από πατέρα⁶¹. Κάποια από αυτά, όπου αυτό ήταν εφικτό, στηρίχθηκαν από τους παππούδες όσον αφορά την ανατροφή τους.

«Όλοι, όλοι έφυγαν στα Γιάννενα, ανταρτόπληκτοι ήμασταν..... Είχαν σπίτια, παράγκες και μέναμε ... στην Πρόνοια. Ήταν ένα γήπεδο ολόκληρο με παράγκες. Πήγα πρώτα εγώ, μετά ήρθε η γιαγιά και ο παππούς και μετά ήρθε η μητέρα μου... αυτή δούλεψε εδώ στο νηπιοτροφείο, μαγείρισσα. Από τα Γιάννενα πάω στην παιδούπολη, στην Πάτρα, στον Άγιο Ανδρέα. Η μητέρα μου δεν το

⁶⁰ Προφορική μαρτυρία του Κ. Κ.

⁶¹ Στις συνεντεύξεις του Κ. Τ και του Κ. Φ, επίσης, αναφέρονται οι παιδουπόλεις και ο ρόλος τους.

Πρβ. επίσης στο Παράρτημα, τα μαθητολόγια, όπου αναφέρεται ότι κατά το διάστημα των ετών 1939-1949 το δημοτικό σχολείο ήταν ανενεργό. Από τη λειτουργία του σχολείου και μετά, στα μαθητολόγια υπάρχουν πολλά παιδιά που καταγράφεται η λέξη *ορφανός* στη στήλη με το επάγγελμα πατρός.

ήθελε αλλά δεν υπήρχαν οι δυνάμεις και ήθελα να φύγω. Έμεινα δύο χρόνια, ως το 1950. Μετά πήγα στην Αθήνα σε επαγγελματική σχολή. Μετά ήρθα εδώ, 17 χρονών, πάλι... μέχρι που παντρεύτηκα και το 1957 πήγα Γερμανία⁶²».

Στα Γιάννενα υπήρχαν τρεις παιδουπόλεις: η παιδούπολη της Αγίας Ελένης (που υπάρχει και σήμερα ακόμη) και πηγαίνουν τα απροστάτευτα παιδιά⁶³, η παιδούπολη του Αγίου Κωνσταντίνου⁶⁴ και η παιδούπολη του Αγίου Παύλου⁶⁵.

Τα παιδιά της υπαίθρου που, λόγω του εμφυλίου, συγκεντρώθηκαν εκεί για να μπορούν να τρέφονται, να διαβιούν και να μαθητεύουν, ήταν τα επονομαζόμενα *ανταρτόπληκτα*. Παρόλο που φαίνεται να αποσιωπείται από τη συλλογική μνήμη, ωστόσο η έξοδος από την κοινότητα και η αναγκαιότητα προσαρμογής, ιδιαίτερα του παιδικού πληθυσμού, σε νέες συνθήκες επιτάχυνε την ενσωμάτωση μηνυμάτων της «δημόσιας ιστορίας»⁶⁶ εφόσον, συμμετείχαν πλέον συστηματικά σε εκπαιδευτικούς μηχανισμούς και το άνοιγμα προς τον αστικό τρόπο ζωής. Η ζωή στις παιδουπόλεις, συγκρινόμενη με τα προηγούμενα βιώματα των παιδιών αυτών, δεν εκφράζεται από τους πληροφορητές ως τραυματική ή μη εμπειρία, αντιθέτως, αρθρώνεται ως μια αναγκαιότητα ανεύρεσης επαγγελματικής διεξόδου διαμέσου της εσωτερικής αρχικά μετανάστευσης προς την Αθήνα και της μετανάστευσης στη συνέχεια προς τη Γερμανία.

Οι γονείς το διάστημα αυτό παρέμειναν στα χειμαδιά με τα πρόβατα, στην περιοχή των Φιλιατών και στη Σαγιάδα. Το Κεφαλόβρυσο, την περίοδο αυτή, όπως προαναφέρθηκε, έχει εγκαταλειφθεί πλέον. Μόνο μερικοί τσοπάνηδες εξακολουθούσαν να έρχονται στο χωριό το καλοκαίρι με τα ζώα και χω-

⁶² Από τη συνέντευξη του Κ. Τ.

⁶³ Το κέντρο της παιδούπολης ήταν στη σημερινή πλατεία Ομήρου.

⁶⁴ Εκεί που έγινε αργότερα το ξενοδοχείο Ξενία.

⁶⁵ Το σημερινό «Το σπίτι του Δεσπότη».

⁶⁶ Πρβ. Βαν Μπουσχότεν Ρ., *Ανάποδα χρόνια, Συλλογική Μνήμη και Ιστορία στο Ζιάκα Γρεβενών (1900-1950)*, Εκδ. Πλέθρον, Αθήνα 1997, σ. 209.

ρίς την οικογένεια.⁶⁷ Όσοι ήταν αριστεροί, δεδομένου ότι υπήρχαν τα κοινωνικά φρονήματα, εκδιώκονται από το κράτος και κυνηγημένοι πάνε στην Αλβανία καθώς και σε άλλες σοσιαλιστικές χώρες.

Στο Κεφαλόβρυσο ακόμη υπήρχε νηπιοτροφείο που λειτουργούσε με τα παιδιά έως το 1962. Το νηπιοτροφείο το είχε φτιάξει η Πρόνοια και ήταν πίσω από το σημερινό δημοτικό σχολείο. Εκεί τρώγανε πολλά μικρά παιδιά. Ακόμη και σήμερα εξακολουθεί να στέκεται στη θέση του, ερειπωμένο πια.⁶⁸ Γυμνάσιο υπήρχε στην Πωγωνιανή. Στο Κεφαλόβρυσο επίσης λειτούργησε και οικοτροφείο αρρένων και θηλέων όπου φοιτούσαν μαθητές τόσο από κοντινές περιοχές, όπως τα Γιάννενα, αλλά και από μακρινές περιοχές, όπως η Κοζάνη. Όσα παιδιά πήγαιναν σχολείο και δεν είχαν πού να μείνουν, έμεναν στο οικοτροφείο.

Όσον αφορά τους μετακινούμενους κτηνοτρόφους υπήρχε ο θεσμός του θερινού σχολείου, με δάσκαλο που προσλαμβάνονταν ειδικά για την περίοδο αυτή. Στη συνέχεια, όσα παιδιά ήθελαν να μάθουν μια τέχνη πήγαιναν στο οικοτροφείο στο Δελβινάκι, δεδομένου εξάλλου ότι τα Γιάννενα ήταν τέσσερις ώρες μακριά εκείνη την εποχή.

---

⁶⁷ Σε γράμμα πατέρα προς γιο (που βρισκόταν το 1948 στην παιδούπολη της Αγίας Ελένης σε ηλικία 10 ετών) αναφέρεται ότι ο στάλος των προβάτων γινόταν πια στον κεντρικό πλάτανο του χωριού, πράγμα ενδεικτικό της ερήμωσης που προαναφέρθηκε.

⁶⁸ Από τη συνέντευξη του Ζ. Ν, όπου μου υπεδείχθη και το σημείο όπου βρίσκεται αλλά και άλλων, όπως του Κ. Τ και του Κ. Κ.

Ι.3 ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΕΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΔΟΜΕΣ

Η ΚΤΗΝΟΤΡΟΦΙΑ, ΟΙ ΤΕΧΝΕΣ ΚΑΙ ΤΑ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ ΣΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ

Όπως ήδη προαναφέρθηκε οι κάτοικοι του Κεφαλοβρύσου ήταν στην ολότητα τους ημινομάδες κτηνοτρόφοι. Στη δεκαετία του 1960, ωστόσο, ήδη είχαν αρχίσει να δυσκολεύουν τα πράγματα όσον αφορά την εργασία. Στο δημοτολόγιο του 1957 τα επαγγέλματα, σύμφωνα με την καταγραφή και επεξεργασία των δημοτολογίων της κοινότητας από τον Ελ. Αλεξάκη, κατανέμονταν ως εξής: κτηνοτρόφοι 32%, ποιμένες 55%, εργάτες 4%, γεωργοί 3%, άλλα επαγγέλματα 6% (τυροκόμος, υποδηματοποιός, κρεοπώλης, καφεπώλης, παντοπώλης)⁶⁹.

Οι οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες ήταν προβληματικές για μια κοινότητα που ζούσε στο περιθώριο της ελληνικής περιφέρειας. Όπως είναι προφανές εξάλλου από το δημοτολόγιο οι ποιμένες αποτελούν το μεγαλύτερο ποσοστό, πράγμα που σημαίνει ότι δεν είχαν δικά τους ζώα ή, εν όψει της κρίσης που διένυε η κτηνοτροφία, τα είχαν πουλήσει και μισθώνονταν στη δούλεψη των τσελιγκάδων. Αυτοί αντιμετώπιζαν την επιβίωση συχνά ως αδιέξοδο. Και τυροκόμοι δούλευαν κάποιοι, μόνο που η εργασία αυτή:

«είχε λίγα χρήματα, 20 δραχμές την ημέρα και απαιτήσεις⁷⁰...»

Όσοι επομένως δεν είχαν δικά τους πρόβατα εργάζονταν σαν τσοπάνηδες σε άλλους κι έπαιρναν για το κάθε ζώο 5 οκάδες σιτάρι το εξάμηνο και 5 δράχμες μισθό. Δηλαδή το χρόνο για 500 ζώα έπαιρναν 5000 οκάδες σιτάρι. Ωστόσο στην ατομική μνήμη το διάστημα αυτό δεν διασώζεται σε όλες τις περιπτώσεις πάντα αρνητικά:

⁶⁹ Αλεξάκης Ελ., «Από τα τσελιγκάτα στις φάμπρικες της Δυτικής Γερμανίας. Μετανάστευση και κοινωνικοοικονομικές μεταβολές στους Βλάχους του Κεφαλοβρύσου (Μετζιτιέ) Πωγωνίου Ηπείρου», ανακοίνωση στο Συνέδριο: *Η Κοινωνιολογία στην Ελλάδα Σήμερα. Προς μια Κοινωνιολογία της Σύγχρονης Ελλάδας*, Αθήνα 9, 10 και 11 Νοεμβρίου 2005.

⁷⁰ Από τη συνέντευξη του Ζ. Ν, όπ. π.

«Για την εποχή ήταν μεγάλη αμοιβή⁷¹. Τότε το φαγητό ήταν καθαρό ψωμί, γάλα, τυρί και κρέας καθώς και χόρτα από κήπους. Η τροφή ήταν φτωχική αλλά γνήσια και μπόλικη»⁷².

Οι κάτοικοι ασχολούνταν και με χωράφια ή ό,τι άλλο έβρισκαν. Για παράδειγμα, έφευγαν και πήγαιναν εργάτες από το Γενάρη έως τον Ιούλιο, κάτι που βέβαια δεν αποτελούσε πανάκεια. Άλλοι πήγαιναν αγωγιάτες σε διάφορα χωριά μεταφέροντας ξύλα ή άμμο για τα σπίτια που χτίζονταν αυτή την εποχή. Αυτό είναι το διάστημα που συμπίπτει με τη μετανάστευση προς τη Γερμανία. Το χωριό ωστόσο εξακολουθούσε να είναι πολυπληθές. Μάλιστα στο δημοτικό σχολείο φοιτούσαν 289 παιδιά⁷³. Πολλοί Κεφαλοβρυσιίτες επίσης πήγαιναν ως ποιμένες σε άλλες πόλεις της Ελλάδας, όπως το Κιλκίς, ή ως εργάτες στην Αθήνα και στη Θεσσαλονίκη. Ο Κ. Φ., μετανάστης για 37 χρόνια, στην ιστορία της ζωής του λέει:

«Το 1960, μόλις απολύθηκα από φαντάρος, δεν υπήρχαν δουλειές. Πριν φύγω για φαντάρος πήγα στο Κιλκίς ένα χρόνο... ήμουν 16 χρονών και είπα να ζητήσω την τύχη μου τότες... αλλά μ' εκμετάλλευαν. Εκεί πήγα και δούλενα σε πρόβατα αλλά μετά άρχισα διάφορες δουλειές... χωρίς καμία μεσολάβηση, πήγα πρώτα στη Θεσσαλονίκη, είχα τη διεύθυνση κάποιου από δω από τα χωριά μας... δεν βρήκα τη διεύθυνση και πήγα σε κάτι Ηπειρώτες στο Κιλκίς. Έκαναν έξι μήνες να με πληρώσουν και γύρισα πίσω στο χωριό... Μετά πήγα στην Αθήνα με τη γυναίκα μου..., πήγα στον Μποδοσάκη, στην Πυρκάλ που λέγεται τώρα, για να δουλέψω... Όμως αφού έφευγαν όλοι οι χωριανοί μας, ο αδερφός μου είχε φύγει το '61... είπα να πάω στη Γερμανία.»

⁷¹ Μαρτυρία του Γ. Γ. Κατά άλλους η αμοιβή ήταν μικρή, μια λίρα το εξάμηνο.

⁷² Μαρτυρία του Γ. Γ., *όπ. π.*

⁷³ βλ. Παράρτημα, Μαθητολογία.

Η κατάσταση στο Κεφαλόβρυσσο έγινε ιδιαίτερα δύσκολη για όσους είχαν πρόβατα, ιδιαίτερα όσους είχαν μεγάλα κοπάδια, εκείνη την εποχή. Η απαρχή του προβλήματος εντοπίζεται στο διάστημα των ετών 1950-1955 μετά το κλείσιμο των συνόρων από την Αλβανία. Στο χωριό ανέκαθεν δεν υπήρχε μέρος για να βοσκήσουν τα πρόβατα, τα πήγαιναν στη Νεμέρτσικα κι από κει περνούσαν στα χειμαδιά της Αλβανίας. Επομένως, ο αποκλεισμός από τους βοσκότοπους της άλλης πλευράς των συνόρων δημιούργησε ένα αδιέξοδο που αφορούσε όλους και κυρίως σ' αυτούς που είχαν μεγάλο ζωικό κεφάλαιο.

Στο ίδιο το Κεφαλόβρυσσο ανέκαθεν ήταν λιγιστοί οι τεχνίτες. Παλαιότερα ήταν γνωστά βέβαια και μερικά άλλα επαγγέλματα εκτός από την κτηνοτροφία: όπως μαστόροι από τη Βήσσανη⁷⁴ καθώς και κάποιοι ιδιοκτήτες παντοπωλείων και καφενείων. Δεν υπήρχαν δυνατότητες και προοπτικές για κάτι καλύτερο. Οι μετανάστες έμαθαν τέχνη σε κάποιες περιπτώσεις, κάτι που δεν ήταν στόχος αλλά ήρθε στην πορεία. Για παράδειγμα, ο Κ. Τ.⁷⁵, μετανάστης, αφού πρώτα πέρασε από διάφορες παιδουπόλεις κατέληξε στην Αθήνα να εργάζεται για 8 χρόνια και στη συνέχεια πήγε στη Γερμανία. Επέστρεψε, ωστόσο ενδιάμεσα, από την Αθήνα στο χωριό, με σκοπό το γάμο.

Από το 1950⁷⁶ ως το 1957 δουλειά στο χωριό υπήρχε στο χτίσιμο και κάποιος είχε τη δυνατότητα να εργαστεί σαν μαραγκός ή σαν σοβατζής. Από το 1963 και μετά (με βάση τα μαθητολόγια του δημοτικού σχολείου όπου ανα-

⁷⁴ «Οι Πλατανουσαίοι και ο Μπούκιας είχαν συνεργεία δικά τους»: Σύμφωνα με προφορική μαρτυρία του Γ. Κ, πρώην διευθυντή του δημοτικού σχολείου Κεφαλόβρυσσου.

⁷⁵ Οι πληροφορίες προέρχονται από τη συνέντευξη του Κ. Τ.

⁷⁶ Πιο συγκεκριμένα, το 1950 οι κάτοικοι που είχαν εγκαταλείψει το χωριό λόγω του εμφυλίου πολέμου επιστρέφουν και το κράτος τους ενισχύει με ευνοϊκή δανειοδότηση σε μια προσπάθεια αποκατάστασης του χωριού τους ώστε να χτίσουν καινούρια σπίτια. Οι χτίστες ήρθαν από τα Μαστοροχώρια και οι προηγούμενες πετρόκτιστες κατοικίες είτε επεκτάθηκαν και αποκαταστάθηκαν είτε (στο μεγαλύτερο μέρος τους) χτίστηκαν από την αρχή. Τα περισσότερα σπίτια που υπάρχουν σήμερα στο Κεφαλόβρυσσο χτίστηκαν επομένως από το 1970 και εξής. Είναι καινούρια σχετικά και η δόμηση διαφέρει κατά πολύ από τα γύρω χωριά, όπως το Βασιλικό, για παράδειγμα. Ειδικότερα, το 1973-1974 η οικοδομική δραστηριότητα χαρακτηρίζε έντονα το χωριό και μάλιστα έρχονταν πολλοί μαστορες από το Μιχαλίτσι στα Τζουμέρκα οι οποίοι εργάζονταν σε εργολάβους που κατάγονταν από το Κεφαλόβρυσσο. Έκτοτε σιγά σιγά εξέλειψαν.

φέρεται το πατρικό επάγγελμα) διαφοροποιούνται τα επαγγέλματα και κυριαρχεί στους μαθητικούς καταλόγους το επάγγελμα του εργάτη. Το στοιχείο αυτό επικρατεί τουλάχιστον ως το 1973, όπου και παύει να αναγράφεται στα μαθητολόγια το πατρικό επάγγελμα⁷⁷.

Σύμφωνα με τον Ελ. Αλεξάκη, ο οποίος μελέτησε τα βιβλία των πράξεων γάμων της κοινότητας, οι εργάτες ενώ κατά τη δεκαετία από το 1950 έως το 1960 αποτελούσαν το 0,5%, κατά τα έτη 1961-1971 αποτελούσαν το 50% των νέων επαγγελματιών, κατά τα έτη 1971-1980 αυξήθηκαν στο 59% και κατά τα έτη 1981-1993 στο 47%⁷⁸. Οι εργάτες δηλαδή σαν επαγγελματική κατηγορία διογκώνονται σε μεγάλο βαθμό στη δεκαετία έναρξης της μετανάστευσης προς τη Γερμανία, μια διόγκωση που χαρακτηρίζει και τις επόμενες δεκαετίες. Σημειωτέον ότι για το διάστημα 1981-1993 εκλείπει το επάγγελμα του ποιμένα, δηλωτικό της μετανάστευσής τους στη Γερμανία αλλά και της στροφής σε επαγγέλματα έξω από την κτηνοτροφική παραγωγή. Η επαγγελματική κατηγορία των κτηνοτρόφων αποτελούσε το 86% στην κλίμακα απασχόλησης κατά τη δεκαετία του 1950 έως το 1960. Από το 1960 έως το 1970 φθάνει το 40% και στη δεκαετία του 1970 έως το 1980 καταλήγει μόλις στο 5% για να εξαφανιστεί εντελώς στην επόμενη δεκαετία.

Οι ποιμένες ήταν επομένως το δυναμικό που κατά κύριο λόγο μετανάστευσε στη Γερμανία, δηλωτικό της κατώτερης ιεράρχησής τους στην οικονομική και κοινωνική κλίμακα αλλά και του εργασιακού αδιεξόδου με το οποίο είχαν έλθει από νωρίς αντιμέτωποι.

Αντίστοιχη συρρίκνωση υφίσταται η κατηγορία των κτηνοτρόφων, συγκριτικά με τις άλλες κατηγορίες, όταν αποτελούν για το διάστημα από το 1981-1993 μόλις το 14% του συνόλου των νέων επαγγελματιών. Ήδη ωστόσο,

⁷⁷ Βλ. Παράρτημα, Μαθητολόγια.

⁷⁸ Αλεξάκης Ελ., «Από τα τσελιγκάτα στις φάμπρικες της Δυτικής Γερμανίας. Μετανάστευση και κοινωνικοοικονομικές μεταβολές στους Βλάχους του Κεφαλόβρυσου (Μετζιτιέ) Πωγωνίου Ηπείρου», ανακοίνωση στο Συνέδριο: *Η Κοινωνιολογία στην Ελλάδα Σήμερα. Προς μια Κοινωνιολογία της Σύγχρονης Ελλάδας*, Αθήνα 9, 10 και 11 Νοεμβρίου 2005.

με βάση την έρευνα του Ελ. Αλεξάκη από το 1950 έως το 1960 είχε πραγματοποιηθεί μια τάση προς άλλα επαγγέλματα σ' ένα ποσοστό 12%, η οποία υφίσταται μια μικρή κάμψη στη δεκαετία από το 1961 έως το 1971 (8%), ανακάμπτει στη δεκαετία από το 1971 έως το 1980 (με ποσοστό 21%) για να φθάσει το 38% (αρκετοί οι δημόσιοι υπάλληλοι) στο διάστημα των ετών από το 1981 έως το 1993.

Πλούσιοι στην κοινότητα θεωρούνταν αυτοί που είχαν στην κατοχή τους 1000 και πλέον πρόβατα. Παρόλα αυτά δεν ήταν καλύτερη η ποιότητα ζωής γι' αυτούς, οι δυσκολίες ήταν ίδιες για όλους⁷⁹. Έτσι το να ζει κανείς συνέχεια στο χωριό ήταν από μια άποψη καλύτερο, ήταν οι λεγόμενοι «ντόπιοι» που δεν μετακινούνταν, χωρίς αυτό να συνεπάγεται την έλλειψη δυσκολιών. Το να πουλήσει κανείς τα λίγα πρόβατά του και να ζει με δουλειές ευκαιριακές ή να είναι πιστικός στους τσελιγκάδες ήταν μια τακτική για όσους δεν διέθεταν το μέγεθος του ζωικού κεφαλαίου που θα τους εξασφάλιζε τη σχετική ανεξαρτησία.

Οι οικονομικές συνθήκες ήταν πολύ δύσκολες γι' αυτή την κοινωνική κατηγορία και, οπωσδήποτε οξύνθηκαν από τις επικρατούσες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες γενικότερα στο ελληνικό κράτος με την επιτάχυνση της εξαρτημένης εκβιομηχάνισης μετά το 1922, την επικράτηση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, την αύξηση του πληθυσμού και την εισροή ξένου κεφαλαίου⁸⁰:

«Πολλοί οικογενειάρχες κατέφευγαν στο δεφτέρι, τα έγγραφαν δηλαδή και τα πλήρωναν αργότερα... Η εκμετάλλευση από τους τσελιγκάδες ήταν μεγάλη, ακόμη και το γάλα που μας έδιναν δωρεάν το νόθευαν με νερό... Το τυρί και το μαλλί ήμασταν υποχρεωμένοι να το αγοράζουμε⁸¹».

⁷⁹ Η μεγαλύτερη δυσκολία ήταν η μετακίνηση το φθινόπωρο. Μετά το 1950 έφευγαν με τα φορτηγά. Πριν το 1950, με τα ζώα και με τα πόδια.

⁸⁰ Μουζέλης Ν., *Νεοελληνική Κοινωνία, Όψεις υπανάπτυξης*, Εκδ. Εξάντας, Αθήνα 1978, σ. 44

⁸¹ Προφορική μαρτυρία του Ζ. Ν.

Μέχρι το 1960 δεν υπήρχαν ιδιαίτερες καλλιέργειες στο χωριό, δεδομένου ότι μόλις το 1957, στις 17 Αυγούστου, ολοκληρώθηκαν οι εγκαταστάσεις για να προμηθεύεται το χωριό το νερό από το Παλαιοχώρι.⁸² Εδώ, άξιο υπόμνησης είναι ότι οι εγκαταστάσεις για την υδροδότηση του χωριού συντελέστηκαν με προσωπική εργασία των κατοίκων της κοινότητας, μια διαδικασία ενδεικτική της ύπαρξης προκαπιταλιστικών οικονομικών πρακτικών.⁸³ Τέτοιες πρακτικές βέβαια συναντώνται και σε άλλες περιπτώσεις: με προσωπική εργασία των κατοίκων ολοκληρώθηκε και το δημοτικό σχολείο της κοινότητας. Μια πολύ σύγχρονη μας περίπτωση αποτελεί η απόκτηση της στέγης της Αδελφότητας στην Αθήνα⁸⁴ με την οικονομική υποστήριξη όλων ή η προσπάθεια αποφυγής δημιουργίας ΧΥΤΑ στην ευρύτερη περιοχή με δριμεία ενεργοποίηση των μελών της κοινότητας εντός και εκτός του τοπικού της προσδιορισμού⁸⁵.

Εκτός από την κτηνοτροφία, πολλοί κάτοικοι ασχολούνταν και εξακολουθούν να ασχολούνται με την αμπελουργία. Σήμερα στο χωριό καλλιεργούνται γύρω στα 10 αμπέλια. Από αυτά άλλα είναι παλιά αμπελοκαλλιέργεια και άλλα είναι νεότερη. Η αμπελοκαλλιέργεια ενέχει τους κινδύνους της και η φροντίδα πρέπει να είναι συνεχής. Κατά κανόνα όσοι είναι παλιννοστούντες από Γερμανία δεν ασχολούνται με τέτοιου είδους εργασίες. Τα παλαιότερα αμπέλια του χωριού βρίσκονται στο δρόμο προς το Βασιλικό. Δεν είναι πολύ

⁸² Οι γυναίκες προηγουμένως πήγαιναν με τα ζώα στην πηγή όπου βρίσκεται σήμερα το εργοστάσιο της Μεταλλουργικής για να φέρουν καθημερινά το νερό στα σπίτια. Το νερό αυτό ήταν *γιατρικό*, όπως λένε οι κάτοικοι. Πρόσφατες όμως εξετάσεις που έγιναν στο νερό διαπίστωσαν την ακαταλληλότητά του ως πόσιμου. Αρκετοί κάτοικοι αναφέρουν ότι εξαιτίας του εργοστασίου έχει μολυνθεί το νερό και δεν πίνεται πια. Η πηγή αυτή είναι φυσική και είχε δύο ροές, μια μεγαλύτερη και μια μικρότερη. Σήμερα η πηγή αναπαλαιώνεται και το δίκτυο ύδρευσης της κοινότητας έχει ολοκληρωθεί.

⁸³ Δαλκαβούκης Β., *Η πένα και η γκλίτσα, Εθνοτική και εθνοτοπική ταυτότητα στο Ζαγόρι τον 20^ο αι.*, Εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 2005, σ. 248.

⁸⁴ Εφημ. *Πηγή Κεφαλοβρύσου*, αρ. Φύλλου 22, Νοέμβριος 2001, σ. 4-5, καθώς επίσης και αρ. φύλλου 19, Ιούλιος 1999, σ.2.

⁸⁵ Εφημ. *Πηγή Κεφαλοβρύσου*, αρ. φύλλου 24, Μάιος 2004 σ. 5. Επίσης, αρ. Φύλλου 23, Φεβρουάριος 2004, σ. 5, 6, 7, 16.

ορατά από τον κεντρικό δρόμο αλλά εντοπίζονται στις δύο πλευρές του κεντρικού δρόμου, στην αριστερή πλευρά, σ' ένα επίπεδο πιο ψηλά, ενώ στη δεξιά πλευρά βρίσκονται σ' ένα επίπεδο χαμηλότερα.

Το εμπόριο που διεξαγόταν στα πλαίσια του τσελιγκάτου περιελάμβανε την πώληση γάλακτος, τυριού, μαλλιού, βουτύρου και κρέατος. Είχε δηλαδή άμεση σύνδεση με την παραγωγική διαδικασία της κοινότητας. Οι έμποροι κρεοπώλες από τα Γιάννενα, προτιμούσαν τα αρνιά, τα πρόβατα⁸⁶. Οι έμποροι από άλλες περιοχές (Πάτρα, Αγρίνιο) έπαιρναν κυρίως το γίδινο κρέας.

Από το 1970 και μετά το χωριό φαίνεται να γνωρίζει μια οικονομική άνθηση που απορρέει από τη μετανάστευση. Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας αυτής παρουσιάστηκε έντονο το ενδιαφέρον για τις επιχειρήσεις που αφορούσαν την εκτροφή χοίρων. Ένας τρόπος έναρξης αυτής της επιχείρησης ήταν και τα δάνεια από την Αγροτική Τράπεζα. Τα δάνεια αυτά όμως υπερχρέωναν τους δανειζόμενους κι έπρεπε να τα ξεπληρώσουν στο διπλάσιο. Το κρέας το πουλούσαν στα Γιάννενα. Δεν ήταν πάντα αποτελεσματικές αυτές οι επιχειρήσεις γιατί η πτώχευση αποτελούσε μια μεγάλη πιθανότητα δεδομένης της συσσώρευσης των χρεών και της ανασφάλειας που εμπερικλείει μια επιχείρηση με ζώα.

Επίσης, ενδιαφέρον εκδηλώθηκε και για την πτηνοτροφία. Οι εγκαταστάσεις του αρχικού χοιροστασίου κοντά στη Μεταλλουργική μετατράπηκαν από τον πρώτο ιδιοκτήτη σε εκκολαπτήριο σε μια προσπάθεια ανεύρεσης καλύτερων προοπτικών δεδομένου ότι τα χρέη του απέναντι στην Αγροτική Τράπεζα αυξάνονταν. Εκκολαπτήριο υπήρχε επίσης και στο Καλπάκι και τα κοτόπουλα από κει προωθούνταν μέχρι και τη Νιγρίτα Σερρών.⁸⁷

Στο πλαίσιο των παραγωγικών δραστηριοτήτων ο καταμερισμός εργασίας για τις γυναίκες, αφορούσε στο να μένουν στο σπίτι και να ασχολούνται

⁸⁶ Έμποροι γνωστοί στην περιοχή ήταν οι: Γκουμουνούλης, Σούρλας κ.ά.

⁸⁷ Το 1984 η πτηνοτροφική επιχείρηση του Κεφαλοβρυσίτη Δημουλά, κοντά στο εργοστάσιο της Μεταλλουργικής, κηρύσσεται σε πτώχευση και ο ίδιος πεθαίνει δύο χρόνια αργότερα (συνέντευξη Β. Δ).

με τις οικιακές εργασίες. Κυρίως ασχολούνταν με την ύφανση των ρούχων σε δικούς τους αργαλειούς.⁸⁸ Αργαλειό διέθετε το κάθε σπίτι και κάλυπτε όλες τις ανάγκες. Το μαλλί το έπαιρναν από τα πρόβατα και είχε μεγάλη ζήτηση. Η υφαντική περιλάμβανε και ρούχα ένδυσης, κυρίως για τους άνδρες, δηλ. παντελόνι και σακάκι⁸⁹. Επίσης, κεντούσαν⁹⁰. Τα σχέδια των κεντημάτων τα μάθαιναν η μία από την άλλη και ανέπτυσαν έναν συναισθηματικό δεσμό με τα έργα τους⁹¹ που τον διατηρούν ακόμη και σήμερα.

Ακόμη, ήδη κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980 λειτουργούσε ταπητουργική σχολή στο Κεφαλόβρυσο. Η ταπητουργική σχολή βρισκονταν δίπλα από το σημερινό Γυμνάσιο. Εκεί υπήρχαν δασκάλες και εργαζονταν είκοσι νέες κοπέλες. Παράγονταν χαλιά με κόμπους και χωριάτικα χαλιά (όχι φλοκάτες). Τα χαλιά πωλούνταν σε έκθεση στην Αθήνα και τα κεντρικά γραφεία ήταν στα Γιάννενα. Η Βάσω, Κεφαλοβρυσίτισσα, που είναι παντρεμένη στο Βασιλικό, στην ιστορία της ζωής της λέει:

«Δούλεψα εκεί έξι χρόνια. Ήταν γύρω στα 20 κορίτσια εκεί. Το είχε φτιάξει η Πρόνοια. Μετά έκλεισε, πριν καμιά δεκαετία..., έφυγαν οι κοπέλες... τα χαλιά τα πήγαιναν σε έκθεση στην Αθήνα. Τα γραφεία ήταν στην οδό Ανεξαρτησίας, κοντά στο σημερινό Ατλάντικ το κάτω, σήμερα το έχουν κάνει σιδεράδικο... Δούλεψα μέχρι που παντρεύτηκα, με το κομμάτι. Είχε αργαλειούς, ήξερα από τη μαμά μου...»⁹².

⁸⁸ Από το 1950 κ.ε.

⁸⁹ Υπήρχε ράφτρα που τα έραβε στο χωριό και το επάγγελμά της ήταν καθιερωμένο παρά το γεγονός ότι κάθε γυναίκα τότε γνώριζε τα στοιχειώδη περί ραπτικής. Η γυναίκα που ύφαινε ήξερε από την αρχή για τι πράγμα προορίζονταν το ύφασμα ώστε να το υφάνει σε ανάλογο φάρδος.

⁹⁰ Το ύφασμα και για το κέντημα το έφτιαχναν μόνοι τους. Το έβαφαν στη συνέχεια και αγόραζαν την κλωστή.

⁹¹ Πρβ. Σκουτέρη-Διδασκάλου Ν., *Ανθρωπολογικά για το γυναικείο ζήτημα*, Εκδ. Ο Πολίτης, Αθήνα 1991β, σ. 204. Ειδικότερα, αξίζει να παρατηρηθεί ότι, όσον αφορά τα κεντήματα, οι μετανάστριες εμπλούτισαν τα σχέδιά τους ακόμη περισσότερο με έτοιμα γερμανικά πατρόν. Σε σπίτι παλιννοστούντων παρατήρησα κορνιζαρισμένα πλεκτά κεντήματα εν είδη πινάκων στους τοίχους, σε μια εντελώς διαφορετική χρηστική λειτουργία από την αρχική τους.

⁹² Από τη συνέντευξη της Β. Δ, κόρης μεταναστών και πρώην εργαζόμενης στην ταπητουργία.

Οι εργαζόμενες εκεί έπαιρναν το κάθε χαλί με το κομμάτι, σαν εργολαβία περίπου και πληρώνονταν όταν το τελείωναν. Η λειτουργία της ταπητουργίας διακόπηκε το 1990 περίπου.

I. 4. ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΕΣ ΔΟΜΕΣ

Η ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ, Η ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΣΥΓΓΕΝΕΙΟ ΣΤΟ ΚΕΦΑΛΟΒΡΥΣΟ ΠΡΙΝ ΤΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ

Ο βλάχικος οικισμός του Κεφαλοβρύσου αποτελούσε μια κλειστή κοινωνία και ενδεικτικό στοιχείο αποτελεί το ότι χαρακτηρίζονταν από ενδογαμία. Ήταν πολύ σπάνιο γεγονός το να παντρευτεί Κεφαλοβρυσίτης κοπέλα από αλλού ενώ η πολυτεκνία ήταν, επίσης, το σύνηθες,⁹³ με προτίμηση στην αρρενογονία και συνδέεται με την πολυπυρηνική οικογένεια στην κτηνοτροφική αυτή κοινότητα. Ο Β.Γ., μας λέει:

«Παντρεύονταν οι νέοι για να εξασφαλίζονται εργατικά χέρια, κάτι που εξασφαλιζόνταν κυρίως από τις γυναίκες. Υπήρχε ενδογαμία.... Τώρα αυτό έχει εκλείψει. Οι γάμοι τότε γίνονταν στα σπίτια. Τώρα γίνονται στην πλατεία του χωριού, κάτω από τον πλάτανο, αν δεν γίνουν στα Γιάννενα. Το κεφάλαιο τότε ήταν κοπάδια και ανθρώπινο δυναμικό. Αυτοί είχαν τη δύναμη στα χέρια τους. Ωστόσο τα παιδιά των τσελιγκάδων ήταν αυτά που έφυγαν πρώτα για Γερμανία. Μέχρι το 1953 δεν υπήρχε άνοδος σε επαγγέλματα κύρους και πνεύματος.. Οι γάμοι παλιά γίνονταν από 15 Αυγούστου έως 10 Σεπτέμβρη κι αυτό γιατί συνέπιπτε με το τέλος των υποχρεώσεων στα πρόβατα. Σήμερα γίνονται και πάλι οι γάμοι το καλοκαίρι αλλά για άλλους λόγους: για να 'ρθουν οι μετανάστες...»

Η οικογένεια στο Κεφαλόβρυσο ήταν η διευρυμένη, έως τη δεκαετία του 1960, όπως προαναφέρθηκε και αποτελούνταν από τους γονείς και τους παντρεμένους γιους, που τη διεύρυναν κάθετα και οριζόντια και οργανώνονταν σε τσελιγκάτα.⁹⁴ Με βάση τον Ελ. Αλεξάκη, η πολυπυρηνική οικογένεια

⁹³ Σύμφωνα με τον Ελ. Αλεξάκη στο δημοτολόγιο του 1957 μέχρι το 1961 ο μέσος όρος παιδιών ανά οικογένεια ανέρχεται σε 4, ενώ υπάρχει και μία περίπτωση οικογένειας με 9 παιδιά.

⁹⁴ Αλεξάκης Ελ., «Οικογενειακές δομές στους Βλάχους του Κεφαλόβρυσου (Μετζιτιέ) Πωγωνίου Ηπείρου. Συνέχειες και ασυνέχειες», Ψηφιοποιημένη έκδοση σε CD, Συνέδριο αφιερωμένο στη μνήμη του Στ. Δαμιανάκου με τίτλο: Αγροτική κοινωνία, Λαϊκός Πολιτισμός, 25, 26, 27 Μαΐου 2007. Βλ. επίσης του ίδιου: «Το αλέτρι και το κοπάδι», Επετηρίς, Εταιρεία Βοιωτικών Μελετών, τόμ. 2, 1995, σ. 1222.

στο Κεφαλόβρυσο δεν ήταν ο μόνος τύπος οικογένειας. Όταν παντρευόταν ένα παιδί της οικογένειας και συμβίωνε με τους γονείς του, ενώ τα άλλα αδέρφια είχαν «χωρίσει⁹⁵», τότε δημιουργούνταν ο τύπος της οικογένειας – κορμού.

Τα αδέρφια παρέμεναν μαζί μέχρι και 25 χρόνια και χώριζαν όταν παντρεύονταν όλα τα αδέρφια, αγόρια και κορίτσια. Ωστόσο η οικονομική συνεργασία εξακολουθούσε. Η συνήθεια ήταν να παραμείνουν οι γονείς με τον μικρότερο γιό, το *μανάρι* ή *σουγκάρι* που τους γηροκομούσε⁹⁶.

Η κοπέλα που επρόκειτο να παντρευτεί δεν έβλεπε το γαμπρό. Δεν υπήρχαν εξαιρέσεις σ' αυτό και αποτελούσε τη συνηθισμένη διαδικασία, ενδεικτική του ήθους της κοινότητας. Ωστόσο, μπορεί να γνώριζε τη μητέρα του γαμπρού.⁹⁷ Οι αρραβωνιασμένες από μικρές ήταν υπόλογες στην πεθερά τους και η αξιοπρέπεια της πεθεράς προσβάλλονταν αν η μέλλουσα νύφη της συμπεριφερόταν άπρεπα.⁹⁸

Οι μεγαλύτερες γυναίκες, καθώς είχαν απευθυθεί τον αναπαραγωγικό τους ρόλο, ήταν οι θεματοφύλακες της ηθικής και οι επόπτες των νεαρότερων γυναικών είτε σαν πεθερές στο πλαίσιο της οικογένειας είτε ασκώντας κοινωνικό έλεγχο (κριτική) στα πλαίσια της κοινότητας. Ο αρραβώνας διαρκούσε για κάποια χρόνια δεδομένου και του νεαρού της ηλικίας αλλά και της ευρύτερης άποψης της κοινότητας για την κοινωνικοποίηση των κοριτσιών των οποίων σκοπός και στόχος έπρεπε να αποτελεί ο γάμος και η μητρότητα. Η μόνη έξοδος των κοριτσιών ήταν να συγκεντρώνονται σε γειτονικά, δηλαδή συγγενικά, σπίτια :

«ήμασταν κατ' οίκον περιορισμένοι...»⁹⁹

⁹⁵ «Χωρίσει», λέγοντας, εννοούν ότι ζούσαν με την οικογένεια που είχαν δημιουργήσει οι ίδιοι σε ξεχωριστό σπίτι από το πατρικό.

⁹⁶ Αλεξιάκης Ελ., *όπ. π.*

⁹⁷ Όταν ερχόταν η ώρα να παντρευτεί μια κοπέλα (η ηλικία των 14 ετών ήταν συνηθισμένη) ήταν συχνό το φαινόμενο να έρθει η μέλλουσα πεθερά στο σπίτι της για να τη ζητήσει για το γιο της.

⁹⁸ Οι νέες κοπέλες απέφευγαν να περπατούν κοντά στο σπίτι της πεθεράς. Το θεωρούσαν ντροπή. Έτσι ενώ έμεναν στο ίδιο χωριό πήγαιναν από άλλο δρόμο για να μη συναντηθούν. (Συνέντευξη της Α. Γ.).

⁹⁹ Πληροφορίες από τη συνέντευξη της Κ. Δ.

Το να προαποφασίσουν οι γονείς των γάμο των παιδιών ήταν κάτι που αποτελούσε τον κανόνα και δείχνει τις πατριαρχικές δομές της εξουσίας που ευνοούσαν τους άνδρες και ευρύτερα στη μεγαλύτερη σε ηλικία γενιά. Φυσικά, όπως κάθε κανόνας, είχε και αυτή η συνήθεια τις εξαιρέσεις της. Για παράδειγμα, πληροφορήτρια¹⁰⁰, που ήρθε νύφη στο χωριό, επέλεξε η ίδια το σύζυγό της. Το συγκεκριμένο χωριό, σύμφωνα με τα λεγόμενά της, ήταν κατά πολύ διαφορετικό από αυτά που είχε βιώσει η ίδια, βλάχα κι αυτή από τη Βήσσανη. Οι άνθρωποι ήταν :

«...Οι ίδιοι....σκέτοι.... Ξένοι ήταν μόνο ένας σιδεράς κι ένας παπάς όταν ήρθα νύφη. Κι εγώ έγινα δικιά τους, δηλαδή με τους ίδιους...»¹⁰¹.

Οι κάτοικοι λοιπόν παντρεύονταν μεταξύ τους και οι νύφες ακολουθούσαν τη γνώμη των μεγαλύτερων στο σπίτι που έμπαιναν και που ήταν αυτό του ανδρός. Οι γονείς του συζύγου έπαιρναν τις αποφάσεις. Οι μικρότεροι όφειλαν να ακούν και να μαθαίνουν. Το κάθε νοικοκυριό μπορούσε να εξυπηρετήσει τα μέλη του σε ό,τι αφορούσε την ένδυση ή την τροφή, αφού όλα κατασκευάζονταν στο σπίτι, στα πλαίσια μιας αυτόνομης οικονομίας. Ο καταμερισμός της εργασίας ήταν αυστηρός ανάμεσα στους άνδρες και στις γυναίκες. Οι άνδρες ασχολούνταν με τα ζώα και τις εξωτερικές δουλειές ενώ οι γυναίκες ήταν υπεύθυνες για τις εργασίες στον οικιακό χώρο.

Και σ' αυτόν το χώρο, ωστόσο, διακρίνονταν οι ευθύνες και οι αρμοδιότητες των μεγαλύτερων σε ηλικία γυναικών και των μικρότερων. Στο νοικοκυριό οι γυναίκες συνεργάζονταν αλλά υπεύθυνη ήταν μία, η μεγαλύτερη στην ηλικία. Και να υπήρχαν διχόνοιες υφίσταντο την κατάσταση¹⁰², προσδοκώντας πιθανόν την αλλαγή του καθεστώτος τους σε μεγαλύτερη ηλικία. Η γυναίκα στην οικογένεια του παρελθόντος ήταν και μάνα και υπηρέτρια στο σπίτι. Όχι απαραίτητα υπηρέτρια στους πεθερούς γιατί αυτοί δούλευαν περισ-

¹⁰⁰ Προφορικές μαρτυρίες της Σ. Μ.

¹⁰¹ Προφορικές μαρτυρίες της Σ. Μ.

¹⁰² Κάποιες «χώριζαν» αλλά όχι από το σύζυγο, «χώριζαν» από την ευρύτερη οικογένεια.

σότερο, μερικές φορές. Σε θέματα ηθικής, όπως προαναφέρθηκε, υπήρχε μεγάλη αυστηρότητα. Δεν μπορούσαν οι νέες κοπέλες να μιλάνε σε αγόρια, ούτε να χορεύουν μαζί τους. Δεν θεωρούνταν σωστό επίσης να τις βλέπουν οι πεθερές τους οπουδήποτε. Ο δημόσιος χώρος υπόκεινταν σ' ένα αυστηρό πλέγμα απαγορεύσεων για τις γυναίκες και ειδικά ο δρόμος.

Κάποιοι γάμοι γίνονταν και παλαιότερα με γυναίκες από αλλού όπως π.χ. από το Βασιλικό αλλά πολύ ελάχιστα. Οι γονείς έκαναν τα προξενιά και ο αρραβώνας γινόταν απουσία των ενδιαφερομένων. Πολύ παλαιότερα γίνονταν ο διακανονισμός και από το στάδιο της κυοφορίας ακόμη του παιδιού. Οι περισσότεροι κάτοικοι είναι αρνητικοί σήμερα σ' αυτή τη συνήθεια, κάποιοι πάλι θεωρούν ότι από μια άποψη ήταν καλύτερα, γιατί έπαιρναν άλλοι την ευθύνη. Η γνωριμία του ζευγαριού γινόταν μετά τον αρραβώνα και οι άνδρες δεν είχαν την ευκαιρία να έχουν πολλές επαφές με το γυναικείο φύλο. Ακόμα και αρραβωνιασμένοι δύο νέοι απέφευγαν να μιλήσουν στο δρόμο. Σήμερα επισημαίνεται ότι όσο εύκολο είναι να γνωριστούν δύο νέοι, τόσο εύκολος είναι και ο χωρισμός τους. Η γυναίκα, με βάση τις μαρτυρίες, εκείνη την εποχή δεν μπορούσε να αρθρώσει λόγο, δεν είχε ούτε την πρωτοβουλία αλλά ούτε και την οικονομική ανεξαρτησία. Υπερήλικη κάτοικος του χωριού μας λέει:

«Τα πεθερικά κουμαντάρανε... Δεν μπορούσε να γίνει να κουμαντάρει η νύφη, η νύφη πάει σ' αυτό το σπίτι, έτσι; Μετά ήταν πολλοί, δε γινότανε... ούτε ο άντρας έκανε πολύ κουμάντο, οι μεγάλοι ήταν... βέβαια τα σκέπτεσαι όλα αυτά όταν πας κάπου, βλέπεις τις νέες που έρχονται νύφες, ό,τι να πουν αυτές και να κάμουν...βρε, ήρθατε ή ήρθαμε; εσείς να 'ρθείτε να μάθετε εδώ που ήρθατε, καλώς κακώς...¹⁰³

¹⁰³ Από τη συνέντευξη της Σ. Μ.

Η Μαρία, μετανάστρια για μια δεκαετία, μας λέει στην ιστορία της ζωής της:

«Άλλη εποχή είναι τώρα... Καλύτερα να είναι έτσι παρά όπως ήτανε. Δεν είναι κακό να φέρει ένα κορίτσι το παιδί σου. Δε θέλει, με γεια του με χαρά του.

*Δεν πειράζει... Όχι όπως ήμασταν κι εμείς : με το μαντίλι να μη μας βλέπει κανένας. Να μην περάσουμε στο δρόμο, μας βλέπει η πεθερά... γιατί; Τι ήταν αυτό; Τίποτα δεν ήταν...».*¹⁰⁴

Αλλά και ο άντρας ακόμη δεν μπορούσε να αντιδράσει. Η επιλογή της συντρόφου ήταν προκαθορισμένη από άλλους. Το μεγαλύτερο κακό που θα μπορούσε να πάθει μια γυναίκα ήταν να χωρίσει από τον άντρα της. Θεωρούνταν σχεδόν έγκλημα είτε την έδιωχνε ο σύζυγος είτε χώριζε από μόνη της. Δεν ήταν εύκολο να γυρίσει στην πατρική εστία. Όμως και για τον άνδρα ήταν στίγμα ο χωρισμός του από τη γυναίκα του. Ήταν δύσκολο να ξαναπαντρευτεί, γιατί *«έδιωξε τη γυναίκα»*¹⁰⁵.

Τα νεαρά κορίτσια παλαιότερα εισέρχονταν νωρίς στον κόσμο των μεγάλων. Μάθαιναν από νωρίς να ράβουν, να κεντούν και να υφαίνουν στον αργαλειό για να μπορούν να εξυπηρετήσουν τη μελλοντική τους οικογένεια. Κι όταν παντρεύονταν είχαν τη βοήθεια και τη συμβουλή από τις υπόλοιπες γυναίκες του σπιτιού.

Οι ηλικιωμένες κάτοικοι της κοινότητας σήμερα θεωρούν ότι οι γυναίκες είναι πιο αγχωμένες και επιβαρυνμένες γιατί είναι πλέον μόνες τους. Θεωρούν επίσης ότι οι νέες γυναίκες δεν περιχαράκωνονται στα στεγανά του γάμου σήμερα. Και οι νέοι άνδρες είναι μέτοχοι αυτής της νοοτροπίας, σε βαθμό τέτοιο, που οι παλαιότερες γενεές δεν μπορούν να επιχειρηματολογήσουν πια απέναντί τους. Έτσι, το να φέρει ένα αγόρι την κοπέλα του στο σπίτι των γονιών σήμερα είναι ένα γεγονός που προσλαμβάνεται πλέον σαν δεδομένο, όχι όμως και η δέσμευση του αγοριού απέναντι στην κοπέλα, όπως θεωρούνταν παλιά.

¹⁰⁴ Προφορικές μαρτυρίες της Α. Γ.

¹⁰⁵ Από τη συνέντευξη της Σ.Τ.

Παλαιότερα ήταν δύσκολο να παντρευτεί μια γυναίκα που είχε μείνει χήρα, πόσο μάλλον να χωρίσει και να βρει έναν άλλο σύζυγο. Εξάλλου στην περίπτωση της χηρείας σημαντικό ρόλο έπαιζε και ο αριθμός των παιδιών της στην προοπτική του να ξαναπαντρευτεί. Ήταν επίσης διαφορετικό, σύμφωνα με την ισχύουσα νοοτροπία, το να αναλάβει να μεγαλώσει τα παιδιά ενός άλλου ο άντρας και διαφορετικό να αναλάβει τα παιδιά μιας άλλης γυναίκας μια γυναίκα. Η γυναίκα πήγαινε για να εξυπηρετήσει. Ήταν «*χρήσιμη*¹⁰⁶».

Ο γάμος, πλαισιωμένος από τα διαβατήρια έθιμα,¹⁰⁷ σηματοδοτούσε το πέραςμα σε μια άλλη κοινωνική κατηγορία, αυτή του έγγαμου ή της έγγαμης. Το διάστημα πριν το γάμο ήταν ένα είδος ενδιάμεσης κατάστασης που προκαλούσε άγχος δεδομένου ότι βρισκόταν στα όρια¹⁰⁸ των κοινωνικών κατηγοριών του έγγαμου άνδρα ή της έγγαμης γυναίκας και απαιτούσε από τους εμπλεκόμενους ενδείξεις υπακοής και σεβασμού των υφιστάμενων σχέσεων εξουσίας, ώστε στη συνέχεια με τη σειρά τους να μπορέσουν να τις αναπαράγουν. Οι γυναίκες σ' αυτό το κοινωνικό σχήμα φαίνεται να έχουν εσωτερικεύσει το ρόλο τους ως αναπαραγωγικές μονάδες, παραμένοντας ερμητικά εντός των στεγανών της οικιακής μονάδας αλλά και της συγγενειακής ομάδας.

¹⁰⁶ Προφορική μαρτυρία της Σ. Μ.

¹⁰⁷ Σκουτέρη – Διδασκάλου Νόρα, *Ανθρωπολογικά για το γυναικείο ζήτημα*, Εκδ. Ο Πολίτης, Αθήνα 1991β, σ.119.

¹⁰⁸ Σκουτέρη – Διδασκάλου Ν., *όπ. π.* σ. 120.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ

Ο ΔΡΟΜΟΣ ΤΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ ΚΑΙ Η ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ

ΙΙ. 1. Ο ΚΤΗΝΟΤΡΟΦΟΣ ΠΟΥ ΕΓΙΝΕ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΟΣ ΕΡΓΑΤΗΣ

Η ημινομαδικότητα των Βλάχων του Κεφαλοβρύσου υπήρξε ένα διαρκές φαινόμενο στη ζωή της κοινότητας, που θα λέγαμε ότι αποτελεί ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά της ιδιαίτερης αυτής ομάδας, βασιζόμενο βέβαια, στη μορφή της οικονομίας τους. Η μετανάστευση, από την άλλη πλευρά, είναι ένα φαινόμενο που σχετίζεται με πολλές άλλες παραμέτρους του ευρύτερου κοινωνικοοικονομικού σχηματισμού, στον οποίο, ωστόσο, εντάσσεται η κοινότητα του Κεφαλοβρύσου. Έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, επομένως, να δούμε πώς μορφώθηκαν και πώς εξελίχθηκαν τα μεταναστευτικά ρεύματα τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό.

Στην Ελλάδα διακρίνονται δύο βασικά ρεύματα μετανάστευσης: Το προπολεμικό, από το 1900-1921, όπου περίπου 500.000 Έλληνες κατευθύνθηκαν προς τις ΗΠΑ και το μεταπολεμικό, από το 1950-1980, όπου περίπου 1.500.000 Έλληνες κατευθύνθηκαν προς τις ευρωπαϊκές (ΟΔΓ) αλλά και στις υπερπόντιες χώρες (ΗΠΑ, Καναδά, Αυστραλία)¹⁰⁹. Όλοι αυτοί απασχολήθηκαν σαν ανειδίκευτο εργατικό δυναμικό και ενώ με το πέρασμα του χρόνου, ένα ποσοστό ανδρών κατέληξε σαν ημειδικευμένο ή ειδικευμένο προσωπικό, αυτό ισχύει σχεδόν σε μηδενικό βαθμό για τις γυναίκες.¹¹⁰

Στη Γερμανία, μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1960, οι μετανάστες ήταν κυρίως άνθρωποι που είχαν απελαθεί από τις ανατολικές περιοχές καθώς

¹⁰⁹ Πετρόπουλος Ν.Π., *Κοινωνικο-Οικονομική Κινητικότητα των Απόδημων Ελλήνων. Μια συγκριτική προσέγγιση*, Αθήνα, 1991, σ. 9.

¹¹⁰ Νικολινάκος Μ., *Καπιταλισμός και Μετανάστευση*, Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1974, σ. 107.

και πρόσφυγες από τη Λαϊκή Δημοκρατία της Γερμανίας.¹¹¹ Ο αριθμός των Ελλήνων, Ιταλών και Ισπανών μεταναστών ήταν πολύ περιορισμένος. Στις 20.12.1955 είχε υπογραφεί η πρώτη συμφωνία με την Ιταλία, στις 29.3.1960 η συμφωνία με την Ισπανία και στις 30.3.1960 η συμφωνία με την Ελλάδα. Το 1961 κλείνουν τα σύνορα και τον Αύγουστο κατασκευάζεται το τείχος στο Βερολίνο, οπότε η ΟΔΓ στρέφεται προς τις νοτιοευρωπαϊκές χώρες προς αναζήτηση εργατικού δυναμικού.

Οι συμφωνίες με την Τουρκία, το Μαρόκο, την Τυνησία, την Πορτογαλία και τη Γιουγκοσλαβία υπογράφηκαν αντίστοιχα, το 1961, το 1963, το 1965, το 1964 και το 1968. Στη δεκαετία του 1960 η βιομηχανική παραγωγή στη Γερμανία συγκεντρώνεται στις λεγόμενες βιομηχανίες ανάπτυξης, σε κλάδους, δηλαδή, όπως η παραγωγή πετρελαίου, η χημική βιομηχανία, η επεξεργασία ορυκτελαίων, η επεξεργασία συνθετικών υλών, η κατασκευή μηχανών, η κατασκευή οχημάτων και η ηλεκτροτεχνική βιομηχανία¹¹². Από το 1960 έως το 1970 αυξάνεται κατακόρυφα ο αριθμός των ξένων εργαζομένων, που απασχολήθηκαν κυρίως στη μεταλλοβιομηχανία και στη μεταποίηση¹¹³. Η Ομοσπονδιακή Γερμανία αποτέλεσε χώρα υποδοχής εργατών, όχι πολιτών,¹¹⁴ και με προοπτική προσωρινής παραμονής.

Άνδρες και γυναίκες εργάστηκαν στη Γερμανία σε παρόμοια ποσοστά, χωρίς διάκριση ανδρικής ή γυναικείας εργασίας, σε επιχειρήσεις με αριθμό εργατών από 500 και άνω. Μια διαφοροποίηση αυτού διακρίνεται σε επιχειρήσεις με αριθμό εργατών από 50-199¹¹⁵. Η αύξηση ή μείωση της ζήτησης εργατικού δυναμικού έχει άμεση σχέση με τις εξαγωγές, δηλ. το εμπόριο, δεδομένου ότι οι γερμανικές εξαγωγές αποτελούνταν περισσότερο από 96% από

¹¹¹ Νικολινάκος Μ., *Καπιταλισμός και Μετανάστευση*, Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1974, σ. 43.

¹¹² Νικολινάκος Μ., *ό.π.*, σ. 48-52.

¹¹³ Νικολινάκος Μ., *ό.π.*, σ. 62.

¹¹⁴ Μουσούρου Λ.Μ., *Μετανάστευση και Μεταναστευτική πολιτική στην Ελλάδα και την Ευρώπη*, Εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1991, σ. 87.

¹¹⁵ Νικολινάκος Μ., *ό.π.*, βλ. Πίνακα IV-8, σ. 75.

βιομηχανικά προϊόντα.¹¹⁶ Όταν αυτές μειώνονται παρατηρείται και μια τάση επαναπατρισμού των ξένων εργατών (π.χ. κάμψη της απασχόλησης των εργατών κατά την οικονομική κρίση του 1967-'68). Οι δημογραφικές εξελίξεις της Γερμανίας έπαιξαν επίσης ρόλο στη ζήτηση ξένων εργατών: από το 1968 και μετά ο κύριος παράγοντας αύξησης του πληθυσμού της ήταν η μετανάστευση.¹¹⁷

Η μετανάστευση από το Κεφαλόβρυσο του Πωγωνίου χρονολογείται πολύ πριν τη δεκαετία του 1960¹¹⁸, όταν ήδη από το 1909 έως το 1911 πολλοί είχαν φύγει για τις ΗΠΑ. Από το 1890 είχε αρχίσει στην Ελλάδα ευρύτερα, μια αυξανόμενη μετανάστευση προς τις Ηνωμένες Πολιτείες, που κορυφώθηκε τα έτη 1906-1915¹¹⁹ με τη δυσπραγία που προκάλεσε στον γεωργικό τομέα το «σταφιδικό πρόβλημα».¹²⁰

Στην περίοδο που ακολουθεί τον εμφύλιο πόλεμο η Ελλάδα αντιμετωπίζει μια μαζική μετανάστευση προς τις διάφορες ευρωπαϊκές χώρες. Προς την Αυστραλία μεταναστεύουν 200.000 Έλληνες¹²¹ και το μεταναστευτικό

¹¹⁶ Νικολινάκος Μ., *Καπιταλισμός και Μετανάστευση*, Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1974, σ. 83 και Πίνακας IV-10 σ. 84.

¹¹⁷ Νικολινάκος Μ., *όπ.π.*, σ.91.

¹¹⁸ Αλεξάκης Ελ., «Από τα τσελιγκάτα στις φάμπρικες της Δυτικής Γερμανίας. Μετανάστευση και κοινωνικοοικονομικές μεταβολές στους Βλάχους του Κεφαλοβρύσου (Μετζιτιέ) Πωγωνίου Ηπείρου», Ανακοίνωση στο συνέδριο: *Η Κοινωνιολογία στην Ελλάδα Σήμερα. Προς μια Κοινωνιολογία της Σύγχρονης Ελλάδας*, που ήταν αφιερωμένο στη μνήμη της Ιωάννας Λαμπίρη-Δημάκη, Αθήνα, 9- 11 Νοεμβρίου, 2005. Σ' αυτό το άρθρο αναφέρεται ότι την περίοδο 1909-1911 είχαν φύγει 130 Κεφαλοβρυσίτες για τις ΗΠΑ.

¹¹⁹ Πατινιώτης Νικήτας, *Εξάρτηση και Μετανάστευση, Η περίπτωση της Ελλάδας*, Εκδ. ΕΚΚΕ, 1989, Αθήνα, σ. 207.

¹²⁰ Μουζέλης Ν., *Νεοελληνική Κοινωνία, Όψεις υπανάπτυξης*, Εκδ. Εξάντας, Αθήνα 1978, σ. 42, όπου αναφέρεται: «με την επιδημία της φυλλοξήρας στα γαλλικά αμπέλια, ανέβηκε κατακόρυφα η ζήτηση της ελληνικής σταφίδας (στην Πελοπόννησο καλλιεργούνταν σταφίδα σε μικρά κτήματα) στη δεκαετία του 1880. Συνέπεια ήταν η αύξηση της παραγωγής και η ευημερία καλλιεργητών και εμπόρων που έκαναν τις εξαγωγές. Όταν όμως από το 1895 πέφτει η ζήτηση από τη Γαλλία, η σταφιδοκαλλιέργεια μπαίνει σε μια μεγάλη κρίση υπερπαραγωγής από την οποία δε συνήλθε ποτέ».

¹²¹ Μουσούρου Α.Μ., *Μετανάστευση και Μεταναστευτική πολιτική στην Ελλάδα και την Ευρώπη*, Εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1991, σ.35.

ρεύμα εντείνεται ειδικά μετά το 1960, όταν η Ομοσπονδιακή Γερμανία γίνεται ο κυριότερος πόλος έλξης¹²², κάτι που διαρκεί ως το 1973. Στο διάστημα ήδη των ετών 1966-67 η οικονομική ύφεση οδηγεί το κράτος στην μείωση των ξένων εργαζομένων.

Έτσι το 1973 θεσπίζεται η απαγόρευση εισόδου ξένων εργατών χωρίς ωστόσο να οδηγήσει στη μείωση της μετανάστευσης, διότι εξακολουθούν να εισέρχονται μέλη της οικογένειας των ήδη εγκατεστημένων μεταναστών¹²³.

Μέσα στη δεκαετία 1952 έως 1963 η γενική κατάσταση στην Ελλάδα μεταβλήθηκε σημαντικά. Μία, άνευ προηγουμένου, αύξηση του αστικού πληθυσμού ξεπέρασε, για πρώτη φορά στην ελληνική ιστορία, τον αγροτικό πληθυσμό.¹²⁴ Σύντομα εμφανίστηκαν τα χαρακτηριστικά ενός νέου καταναλωτικού συστήματος. Οι πιο εύποροι εισήγαγαν ό,τι μπορούσαν, ενώ οι φτωχοί των πόλεων και οι αγρότες συντηρούσαν την αγορά της εγχώριας βιομηχανίας. Ουσιαστικά, η εγχώρια βιομηχανία δεν εξήγε κανένα από τα προϊόντα της. Το γεγονός αυτό βάραινε το ισοζύγιο πληρωμών.

Η μετανάστευση, στη συγκεκριμένη ιστορική στιγμή, αποκαλύπτεται ως μια έμμεση κοινωνική επίπτωση της εξάρτησης ενός κοινωνικού σχηματισμού.¹²⁵ Η ανασφάλεια που απορρέει από την κοινωνική δομή ωθεί τους ανέργους και τους υποαπασχολούμενους να αναζητήσουν εργασία στο εξωτερικό, όποτε αυτό είναι δυνατό.

Αίτια που ανάγονται στον ευρύτερο κοινωνικοοικονομικό σχηματισμό είναι: η ανεργία που σημειώθηκε στην Ελλάδα στη δεκαετία του 1950, το χαμηλό οικογενειακό εισόδημα, οι ανάγκες σε εργατικό δυναμικό λόγω της εκβιομηχάνισης στις ευρωπαϊκές χώρες, η ανεπάρκεια της αγροτικής πολιτικής

¹²² Πατινώτης Νικήτας, *Εξάρτηση και Μετανάστευση, Η περίπτωση της Ελλάδας*, Εκδ. ΕΚΚΕ, 1989, Αθήνα, σ. 207, όπου αναφέρεται η διαφορά στην προσωρινή και μόνιμη εγκατάσταση σε μια ξένη χώρα. Πολλοί δεν θεωρούσαν ότι μεταναστεύουν μιας και η Γερμανία ήταν πιο κοντά στον τόπο τους απ' ό,τι μια υπερπόντια χώρα και προσέβλεπαν στη γρήγορη επιστροφή τους.

¹²³ Μουσούρου Α.Μ., *Μετανάστευση και Μεταναστευτική πολιτική στην Ελλάδα και την Ευρώπη*, Εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1991, σ. 46.

¹²⁴ Πατινώτης Νικήτας, *όπ.π.*, σ. 115.

¹²⁵ Πατινώτης Νικήτας, *όπ.π.* σ.197.

καθώς και η πολιτική εξάρτηση της ελληνικής οικονομίας που χρησιμοποιεί τα εμβάσματα για να μειώσει το αυξανόμενο χάσμα ανάμεσα στο εισόδημα του πρωτογενούς τομέα και των υπόλοιπων οικονομικών τομέων.¹²⁶

Σημειωτέον ότι, ήδη από το 1931, ο Κ. Καραβίδας¹²⁷ προβλέπει ότι η ελληνική χωρική οικογένεια με την πλήρη ένταξή της στην χρηματική οικονομία και την πλήρη εξάρτησή της από το μεγάλο κεφάλαιο παύει να λειτουργεί σαν μια συνεκτική οικονομική μονάδα και έχει ως αποτέλεσμα να γίνεται όλο και περισσότερο κέντρο εξόρμησης των πιο δυναμικών μελών της προς τα αστικά κέντρα και το εξωτερικό.

Την αναπαραγωγή της δεν μπορεί να την εξασφαλίσει χωρίς τα εμβάσματα από το εξωτερικό. Κατά τον Καραβίδα, η μετανάστευση συνδέεται με την αποτυχία δημιουργίας μιας ισχυρής βιομηχανίας στην Ελλάδα, κάτι που επίσης το αποδίδει στην έλλειψη εργατικής δύναμης η οποία φεύγει στο εξωτερικό αντί πινακίου φακής.¹²⁸

Αντίστοιχα, στη χώρα υποδοχής τελεί σε λειτουργία η πολιτισμική ανωτερότητα και η περιφρούρησή της¹²⁹ ενώ σκοπός της είναι η εσωτερική της διαφοράς με την κατασκευή ταυτοτήτων για τους μετανάστες και κοινωνικών σχέσεων ώστε να επιτευχθεί η διαίωσή τους. Με την άρνηση της Γερμανίας να χαρακτηρίζεται ως μεταναστευτική χώρα δεν υπήρχε η προοπτική δημιουργίας υποδομών που θα ενίσχυαν την κοινωνική ενσωμάτωση των ξένων εργατών.¹³⁰

¹²⁶ Πατινώτης Νικήτας, *όπ. π.*, σ. 261. Πρβ. επίσης και Νικολινάκος Μ., *Καπιταλισμός και Μετανάστευση*, Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1974, σ. 91 όπου διαπιστώνεται πως τελικά τα εμβάσματα των ξένων εργατών συντελούν στη προώθηση των εξαγωγών της χώρας υποδοχής προς τις χώρες προέλευσης.

¹²⁷ Καραβίδας Κ. Δ., *Αγροτικά, Μελέτη Συγκριτική*, φωτ. ανατ. Από την έκδοση του 1931, Εκδ. Παπαζήση, σ. 12 στον πρόλογο του Ν. Μουζέλη.

¹²⁸ Καραβίδας Κ. Δ., *όπ.π.*, σ. 570.

¹²⁹ Λαλιώτου Ιωάννα, *Διασχίζοντας τον Ατλαντικό, Η ελληνική μετανάστευση στις ΗΠΑ κατά το πρώτο μισό του 20^{ου} αι.*, Εκδ. Πόλις, 2006, σ. 63.

¹³⁰ Νικολινάκος Μ., *Καπιταλισμός και Μετανάστευση*, Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1974, σ. 127 και 119.

Οι Βλάχοι του Κεφαλοβρύσου δημιούργησαν τις αντιστάσεις τους σ' αυτό, με συσπειρώσεις, όπως ο Σύλλογος στην πόλη Μέντεν που δραστηριοποιούνταν πάνω στα θέματα που τους απασχολούσαν. Στο Μέντεν της Γερμανίας, όπου έχουν μεταναστεύσει πολλοί από τη συγκεκριμένη κοινότητα, ο Σύλλογος υπήρξε πολύ ενεργός και το καταστατικό του, με ημερομηνία ίδρυσης 31/01/1981, όπως δημοσιεύτηκε στο Διαδίκτυο, παρατίθεται στο Παράρτημα της παρούσας εργασίας. Επίσης, Αδελφότητα Κεφαλοβρυσιτών υπάρχει στην Αθήνα που διοργανώνει κυρίως χορούς και εκδηλώσεις. Και στα Γιάννενα υπάρχει Σύλλογος Κεφαλοβρυσιτών (χωρίς ωστόσο νομικό πλαίσιο και γραφεία).

Για τους Βλάχους του Κεφαλοβρύσου ενώ τελούν σε ισχύ οι προαναφερθείσες συνθήκες, προστίθεται το γεγονός ότι το κλείσιμο των συνόρων με την Αλβανία τους αποκλείει από τη χρήση των βοσκοτόπων εκεί¹³¹ και επίσης εγκλωβίζει πολλούς συγγενείς τους εντός των συνόρων της. Σύμφωνα με τα λεγόμενα του Β. Γ (Κεφαλοβρυσίτη καθηγητή στη Γερμανία):

«Κατά τη διάρκεια του 1950 και 1960 η κτηνοτροφία διέρχεται κρίση. Υπήρχαν 5-10 τσελιγκάδες με πιστικούς. Ο λόγος γι' αυτό ήταν ότι δεν υπήρχαν πλέον χώροι βόσκησης για τα ζώα, βοσκοτόπια δηλαδή, ενώ ταυτόχρονα παρουσιάζεται και μια δημογραφική αύξηση. Η έλλειψη χώρου είναι έντονη μετά το κλείσιμο των συνόρων. Γύρω στους ογδόντα χιλιάδες Βλάχους υπολογίζονται αυτοί που έμειναν μέσα στην Αλβανία. Οι κάτοικοι του Κεφαλοβρύσου ήταν αβέβαιοι. Η μετανάστευση βιώνεται και αποδίδεται ως μια «ευλογία» για τον τόπο. Για να μεταναστεύσουν οι κάτοικοι έφταναν έως τους βουλευτές για να πάρουν την κάρτα που θα τους επέτρεπε να φύγουν. Το Κεφαλόβρυσσο αυτή τη στιγμή είναι κεφαλοχώρι, κέντρο για τα άλλα χωριά στα ριζά της Νεμέρτσικας. Ήταν χωριό που αποτελούσε τη βάση για τους νομάδες κατοίκους

¹³¹ Αλεξιάκης Ελ., «Από τα τσελιγκάτα στις φάμπρικες της Δυτικής Γερμανίας. Μετανάστευση και κοινωνικοοικονομικές μεταβολές στους Βλάχους του Κεφαλόβρυσου (Μετζιτιέ) Παγωνίου Ηπείρου», Ανακοίνωση στο συνέδριο: *Η Κοινωνιολογία στην Ελλάδα Σήμερα. Προς μια Κοινωνιολογία της Σύγχρονης Ελλάδας*, Αθήνα, 9-11 Νοεμβρίου, 2005.

του. Αντίθετα στη Θεσπρωτία οι Βλάχοι εκεί δεν είχαν βάση με την έννοια του χωριού. Να σκεφτεί κανείς ότι στο Κεφαλόβρυσσο υπάρχει τράπεζα (αρχικά ήταν η Γενική), κάτι που δε συναντάται σε άλλο χωριό, όπως και αρκετά κινητική αγορά. Οι μετανάστες έφεραν χρήματα στο χωριό, αυτό είναι μια γενική παραδοχή. Αυτή τη στιγμή, υπάρχει δημογραφική μείωση του πληθυσμού. Παλιά... ήταν μια πατριαρχική κοινωνία».

Η μετανάστευση ήταν μια διέξοδος για τα πιο δυναμικά μέλη της κοινότητας που στη συνέχεια ενισχύθηκε από τη λειτουργία των οικογενειακών δικτύων. Ωστόσο παρατηρούμε ότι τελικά κάθε τύπος έχει τους δικούς του κοινωνικούς, οικονομικούς και πολιτισμικούς παράγοντες που τους ωθούν στη μετανάστευση. Τη δεκαετία του 1940-1950 η απώλεια των βοσκότοπων της Αλβανίας και κυρίως ο Εμφύλιος και οι συνέπειές του στην περιοχή είχαν δραματικές διαστάσεις. Η μετανάστευση, εσωτερική και εξωτερική, συνεχίστηκε έως σήμερα.

Στο Κεφαλόβρυσσο η μαζική μετανάστευση προς τη Γερμανία άρχισε, όπως αναφέραμε ήδη, περίπου το 1960-1961 αλλά, ως ένα βαθμό, ανιχνευτικά και πάντα με την προοπτική της προσωρινότητας. Η πρώτη ομάδα Κεφαλοβρυσσιτών μεταναστών για τη Γερμανία εγκαταλείπει το χωριό τον Οκτώβρη του 1960.¹³² Η μετανάστευση της δεκαετίας του 1960 ήταν μια οργανωμένη, εργατική μετανάστευση που γενικότερα αίτια είχε τη μεγάλη ανεργία, την προσωπική ανασφάλεια, τη μείωση της πολιτικής ελευθερίας σε συνδυασμό με τη ζήτηση εργατικού δυναμικού από τις βιομηχανικές χώρες της Ευρώπης.¹³³ Ειδικότερα στην περιοχή της Ηπείρου, που είχε μια πιο εύθραυστη οικονομία με κυρίαρχη την κτηνοτροφία και τη μικρή ορεινή καλλιέργεια, η φυγή ήταν αναμενόμενη, δεδομένου εξάλλου ότι αγνοούνταν από τους φορείς

¹³² Από τη συνέντευξη του Σ. Μ.

¹³³ Τατσσόγλου Ε., Μαράτου-Αλιπράντη Α., «Gender and International Migration: Conceptual, Substantive and Methodological Issues», *The Greek Review of Social Research*, ΕΚΚΕ, τεύχ. 110, 2003, σ. 12.

των αποφάσεων για την ανάπτυξή της¹³⁴. Το διάστημα ωστόσο που συντελέστηκε η μετανάστευση των κατοίκων του Κεφαλόβρυσου, οι κοινωνικοπολιτικές συνθήκες και το κλείσιμο των συνόρων τους έφεραν σε αδιέξοδο.

Οι μετανάστες προς τη Γερμανία, όπως πάμπολλες φορές έχουν αναφέρει, περνούσαν από ιατρικές εξετάσεις για να πιστοποιηθεί η καλή φυσική κατάστασή τους. Γινόταν μια αξιολόγηση της φυσικής κατάστασης που αποτελούσε στοιχείο της παραγωγικής διαδικασίας. Μόνον οι ακέραιοι σωματικά θα κατέληγαν στα εργοστάσια της Γερμανίας. Έφυγαν αρτιμελείς και υγιείς και γύρισαν με προβλήματα υγείας που τα αποδίδουν στον εργασιακό και φυσικό χώρο διαβίωσης.

Τα πρώτα σπίτια που έμεναν ήταν τα *χάιμ*¹³⁵ των εργοστασίων. Δεδομένου ότι έως το 1963 η μετανάστευση ήταν μεμονωμένη, καθαρά ανδρική δηλαδή και χωρίς την οικογένεια, πάντα με την προοπτική της προσωρινότητας, τα *χάιμ* ήταν μια λύση.

Οι Γερμανοί ανταποκρίνονταν πολύ στο να εκπαιδεύσουν τους νέους εργάτες στη γλώσσα και κυρίως στην εργασία.¹³⁶ Η εργασία δεν ήταν δύσκολη στην εκμάθησή της. Τα εργοστάσια στα οποία δούλευαν ανήκαν κυρίως στη βαριά βιομηχανία και η εργασία ήταν τυποποιημένη. Κάθε εργάτης συμμετείχε σ' ένα μικρό μέρος της παραγωγής. Στις περισσότερες βιομηχανίες υπήρχε το «*ακκόρντ*», δηλαδή πριμοδοτούνταν οικονομικά ο εργάτης που έβγαζε περισσότερα κομμάτια. Το εργοστάσιο είχε ένα καθορισμένο αριθμό κομματιών που μπορούσε να βγάλει ο καθένας. Αν ένας εργάτης το ξεπερνούσε, τον πριμοδοτούσαν και στη συνέχεια ανέβαινε το όριο αυτό.

Οι μετανάστες δούλεψαν με το *ακκόρντ* και πολλές φορές το ξεπέρασαν, κάτι που είχε αντιδράσεις, όπως ήταν επόμενο, από τους Γερμανούς συνα-

¹³⁴ Δαμιανάκος Στ., *Διαδικασίες κοινωνικού μετασχηματισμού στην αγροτική Ελλάδα*, Εκδ. ΕΚΚΕ, Αθήνα 1987, σ.406-407.

¹³⁵ Τα *χάιμ* ήταν κοιτώνες που διέθεταν τα εργοστάσια της Γερμανίας για τους εργάτες τους. Κατ' ουσίαν ήταν δωμάτια όπου διέμεναν πολλά άτομα μαζί σε συνθήκες δυσμενείς.

¹³⁶ «Όταν πρωτοπήγα στη Γερμανία ήταν πολύ καλοί οι Γερμανοί μαζί μας. Μας θέλανε να μείνουμε, το αφεντικό παρακαλούσε τον εργάτη να κάνει υπερωρία. Για δεκαπέντε χρόνια ήταν έτσι. Μετά ήρθαν πολλοί ξένοι και χάλασαν...» (συνέντευξη του Σ. Δ).

δέλφους τους. Κι αυτό γιατί αύξαιναν την παραγωγή χωρίς να αναγκάζεται το εργοστάσιο να δίνει περισσότερα χρήματα στους εργαζόμενους. Κάποιοι από τους μετανάστες το έλαβαν υπ' όψιν τους και κάποιοι άλλοι όχι. Οι εργαζόμενοι ήταν πολυάριθμοι στα εργοστάσια αυτά, έως και τρεις χιλιάδες εργάτες. Οι εθνικότητες ήταν διάφορες: και Γερμανοί και Τούρκοι και Ισπανοί και Πορτογάλοι και Πολωνοί¹³⁷.

Όταν η μετανάστευση μετατρέπεται σε οικογενειακή, η ανάγκη τους να νοικιάσουν σπίτια προσκρούει στην άρνηση των Γερμανών ιδιοκτητών. Έτσι επιλέγουν να μείνουν σε όσο πιο φτηνά σπίτια κι ας μην διαθέτουν τις στοιχειώδεις ανέσεις. Πολύ αργότερα βελτιώνονται τα πράγματα. Όσο διαρκούσαν τα συμβόλαιά τους με τις εταιρείες που τους προσλάμβαναν, τα χρήματα ήταν ελάχιστα.

Αφού τελείωνε το συμβόλαιο, απελευθερώνονταν και στην πορεία άρχιζαν να παίρνουν καλά χρήματα, και πέντε φορές παραπάνω απ' ό,τι στην Ελλάδα.¹³⁸ Οι Κεφαλοβρυσίτες που επέστρεφαν το καλοκαίρι για την άδειά τους έλεγαν καλά λόγια και υπήρχε μια καταναλωτική άνεση. Αυτό παρακινούσε σε μετανάστευση και όλους τους υπόλοιπους, που παρέμεναν στο χωριό κι έβλεπαν ότι εργάζονταν για λίγα χρήματα.

Από το 1963 και εξής ξεσηκώθηκε όλο σχεδόν το χωριό. Η συνθήκη αυτή ισχύει γενικότερα για την Ελλάδα και από το 1965¹³⁹ οι ηλικιακές ομάδες όπου οι γυναίκες μετανάστριες είναι περισσότερες των ανδρών είναι εκείνες που αντιστοιχούν στις ηλικίες 10 έως και 24 ετών καθώς και στις ηλικίες άνω των 50 ετών. Όσοι έφευγαν καλούσαν και τα αδέρφια τους και τις συζύγους.

¹³⁷ Πρβ. Δαμιανάκος Στ., εισαγωγή-επιμ., *Διαδικασίες κοινωνικού μετασχηματισμού στην αγροτική Ελλάδα*, Εκδ. ΕΚΚΕ, Αθήνα 1987, σ. 45, όπου αναφέρεται ότι στα τέλη του 1977 οι Έλληνες αντιπροσώπευαν την τέταρτη σε μέγεθος εθνική ομάδα μετά τους Τούρκους, τους Γιουγκοσλάβους και τους Ιταλούς, πολύ πριν από τους Ισπανούς και τους Πορτογάλους.

¹³⁸ Με βάση την προφορική συνέντευξη του Γ. Γ.

¹³⁹ Καλαματιανού Γ. Αγλαία, *Τα χαρακτηριστικά των παλινοσπησάντων της περιόδου 1986-1993, Στατιστικές από τα πιστοποιητικά μετοικεσίας*, Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2001, σ. 20.

Η μετανάστευση των έγγαμων γυναικών εμπειρείχε την πρόσθετη δυσκολία του να αφήσουν τα παιδιά τους πίσω.

Η προοπτική όμως της προσωρινότητας της παραμονής στη χώρα υποδοχής ήταν ένας βασικός παράγοντας στην απόφασή τους να τα αφήσουν με τους παππούδες και τις γιαγιάδες¹⁴⁰. Οι άνδρες, στην κοινωνία υποδοχής, δεν μεσολαβούσαν μόνο για να εξασφαλίσουν εργασία στις συζύγους αλλά, όπως συνάγεται και από τις προφορικές μαρτυρίες, αποτελούσαν το διαμεσολαβητή τους με τον έξω κόσμο γενικότερα, δεδομένης της ήδη εσωτερικευμένης διάκρισης, βέβαια, του ιδιωτικού χώρου από τον δημόσιο, στη γυναικεία συνείδηση της Βλάχικης αυτής κοινότητας, με ό,τι συνεπάγεται αυτό για τη θέση και το ρόλο των γυναικών.

Οι άνδρες ανέκαθεν κινούνταν περισσότερο στο δημόσιο χώρο και επομένως στην κοινωνία υποδοχής γρηγορότερα καταλάβαιναν και μιλούσαν τη γλώσσα. Τα κανονιστικά πλαίσια της τοπικής κοινωνίας προέλευσης δεν έπαψαν να λειτουργούν και στη Γερμανία. Αυτοί μεσολαβούσαν σε γραφειοκρατικές διαδικασίες που αφορούσαν την οικογένεια και αν αποφάσιζαν να αλλάξουν χώρο εργασίας, οι γυναίκες τους συνήθως θα τους ακολουθούσαν, συνιστώντας περιστασιακά, σ' αυτές τις περιπτώσεις, μια εφεδρική εργατική δύναμη.¹⁴¹

Από τις οικογένειες που επέστρεψαν για μόνιμη εγκατάσταση στην Ελλάδα παρατηρείται ότι οι γυναίκες μετανάστριες δεν είχαν μάθει τη γερμανική γλώσσα. Αντίθετα, όσες παρέμειναν στη Γερμανία και εξακολουθούν να πηγαиноέρχονται, αρνούμενες τη μόνιμη εγκατάσταση εκεί ή εδώ και μοιράζοντας το χρόνο τους ανάμεσα στο χωριό το καλοκαίρι και στη Γερμανία το χειμώνα, γνωρίζουν τη γλώσσα, αρκετές μάλιστα διαβάζουν και στα γερμανικά.

¹⁴⁰ Βεντούρα Λίνα, *Έλληνες μετανάστες στο Βέλγιο*, Εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1999, σ.207. Βλ. επίσης και στο Παράρτημα τα μαθητολόγια όπου δεν παρατηρείται ιδιαίτερα μεγάλος αριθμός μεταγραφών από την κοινότητα προς τη Γερμανία.

¹⁴¹ Σκουτέρη-Διδασκάλου Ν., *Ανθρωπολογικά για το γυναικείο ζήτημα*, Εκδ. Ο Πολίτης, Αθήνα, 1991β, σ. 103.

Η έλλειψη εφοδίων, οι ηθικές αρχές, η αναπαράσταση της αναποτελεσματικότητας του ελληνικού κράτους και η σύγκριση με τη χώρα υποδοχής χαρακτηρίζουν τα λεγόμενα των μεταναστών. Οι δυσκολίες ήταν πολλές στη ζωή αυτών των μεταναστών, με βάση τις μαρτυρίες τους. Πέρα από το εμπόδιο της γλώσσας και την αίσθηση του να είσαι ξένος σε μια άλλη χώρα, ήταν επικίνδυνες και οι εργασίες που ανέλαβαν. Στην πλειονότητά τους υπήρχε μεγάλος κίνδυνος αν ο εργαζόμενος έκανε το παραμικρό λάθος.¹⁴²

Οι κτηνοτρόφοι του Κεφαλοβρύσου μετατρέπονται σε προλετάριους στις βιομηχανίες της ΟΔΓ και το κεφάλαιό τους αποτελεί η εργασία τους, η οποία είναι και το μόνο που μπορούν να διαχειρίζονται στην αγορά εργασίας. Εργάζονται σε μεγάλες εργοστασιακές μονάδες, στην κατώτερη βαθμίδα της επαγγελματικής ιεραρχίας χωρίς καμία προοπτική ανέλιξης και αποξενωμένοι από το παραγόμενο προϊόν. Υπήρχαν και εργασίες πολύ βαριές, όπως τα ανθρακωρυχεία. Γενικά, από τους 151.437 Έλληνες μισθωτούς που καταμετρήθηκαν, τέλη του 1977, στη Γερμανία, το 82,0% απασχολείται στο δευτερογενή τομέα, και απ' αυτούς το 42,3% στη μεταλλουργία, στην αυτοκινητοβιομηχανία και την ηλεκτροβιομηχανία¹⁴³. Η προλεταριοποίηση ήταν βίαιη¹⁴⁴ και ανταποκρίνονταν στην αναγκαιότητα εξεύρεσης εργατικού δυναμικού από μια βιομηχανική οικονομία σε πλήρη ανάπτυξη¹⁴⁵. Ωστόσο η συνοχή της κοινότητας με τον έντονο τοπικό της προσδιορισμό συμβάλλει στη δημιουργία των συμβολικών ορίων και στη διαφύλαξη της ιδιαιτερότητάς τους μέσα σ' αυτό το βιομηχανικό περιβάλλον.¹⁴⁶

¹⁴² «Για παράδειγμα... εργαζόμενος από το χωριό σε πρέσες στη Γερμανία πάτησε άλλο κουμπί από αυτό που έπρεπε και έχασε το χέρι του από την πρέσα» (συνέντευξη του Γ. Γ).

¹⁴³ Δαμιανάκος Στ., εισαγωγή-επιμ., *Διαδικασίες κοινωνικού μετασχηματισμού στην αγροτική Ελλάδα*, Εκδ. ΕΚΚΕ, Αθήνα 1987, σ. 46.

¹⁴⁴ Δαμιανάκος Στ., *όπ. π.*, σ. 46.

¹⁴⁵ Δαμιανάκος Στ., *όπ. π.*, σ. 49.

¹⁴⁶ Πρβ. Χρυσανθοπούλου Β., «Gender, Work and Ethnic Ideology: Castellorizian Greeks in Perth, Australia», *The Greek Review of Social Research*, τεύχ. 110, 2003, σ. 107-140.

Από τους μετανάστες ελάχιστοι συνδιαλέγονταν με Γερμανούς εκτός εργασίας. Όσοι ήταν πρόθυμοι και δεκτικοί στην εκμάθηση έφτασαν να μπορούν όχι μόνο να μιλήσουν τη γλώσσα αλλά και να τη διαβάζουν. Οι γυναίκες ιδίως ήταν περισσότερο περιορισμένες στις παρέες τους δεδομένου ότι πολλές δεν έμαθαν καν τη γλώσσα. Το γεγονός όμως ότι εργάζονταν έξω από το σπίτι και πληρώνονταν γι' αυτή την εργασία τους έδινε αυτοπεποίθηση και αυτοεκτίμηση εντοπιζόμενη σ' ένα διαφορετικό πλέον σημασιολογικό επίπεδο. Τα δύο φύλα εντάσσονται στην κατώτερη κλίμακα της κοινωνικής διαστρωμάτωσης της χώρας υποδοχής και αναπροσδιορίζονται οι ενδοοικογενειακές σχέσεις εξουσίας.

Στα πλαίσια μιας εκχρηματισμένης οικονομίας και με τις νέες συνθήκες και ανάγκες που συνεπάγεται αυτό, οι παραδοσιακοί ρόλοι της χώρας αποστολής διαφοροποιούνται. Ο αυστηρός καταμερισμός της εργασίας της πολυπληθικής οικογένειας, που ανταποκρινόταν σε προηγούμενες σχέσεις εξουσίας, παύει να υφίσταται και οι ρόλοι εντός του οικιακού χώρου εναλλάσσονται. Οι άνδρες στον εκτός εργασίας χρόνο τους συμμετείχαν ισότιμα στις δουλειές του σπιτιού, δηλαδή μαγειρεύαν, ψώνιζαν, έπαιρναν τα παιδιά από το σχολείο. Όσοι είχαν τις συζύγους στη Γερμανία δούλευαν σε βάρδιες διαφορετικές, αν αποκτούσαν παιδιά, για να συμμετέχουν εναλλάξ στη φύλαξή τους. Και η γυναίκα στη χώρα υποδοχής αντιμετωπίζονταν διαφορετικά από τον άνδρα, το ζευγάρι μπορούσε να βγει μαζί έξω και να διασκεδάσει. Συνήθως πήγαιναν για γλυκό ή για καφέ, πήγαιναν εκδρομές και το καλοκαίρι για μπάνιο. Βέβαια, εδώ έχει μεγάλη σημασία το πλαίσιο αναφοράς εντός του οποίου βιώνουν τις νέες εμπειρίες.

Η διαρκής σύγκριση της κοινωνίας υποδοχής και της κοινωνίας αποστολής, που χαρακτηρίζει τον παλιννοστούντα, υπαινίσσεται την εσωτερική ευθυγράμμιση κυρίαρχων λόγων στη χώρα υποδοχής περί πολιτισμικής ανισότητας και ανωτερότητας.¹⁴⁷ Πρόκειται για τις πολιτισμικές συμπεριφορές της χώρας υποδοχής, τις οποίες ενσωματώνουν, επιλεκτικά, στην προσπάθειά τους να α-

¹⁴⁷ Λαλιώτου Ι., *Διασχίζοντας τον Ατλαντικό, Η ελληνική μετανάστευση στις ΗΠΑ κατά το πρώτο μισό του εικοστού αιώνα*, Εκδ. Πόλις, 2006, σ.367.

ποκτήσουν, ή να διατηρήσουν, την εικόνα του «καλού μετανάστη». Η κοινωνική άνοδος είναι ένα ζητούμενο τόσο στη χώρα υποδοχής όσο και στη χώρα αποστολής και συνδέεται άρρηκτα με το κύρος και το σεβασμό τόσο από τους συντοπίτες τους όσο και από τους Γερμανούς πολίτες. Η εργάτρια μετανάστρια αντλεί αυτό το σεβασμό από την από κοινού με το σύζυγο συνεισφορά και διαχείριση των οικονομικών της οικογένειας. Δεν παύει ωστόσο να βλέπει τις νέες της ικανότητες σαν μέρος των οικογενειακών της ευθυνών¹⁴⁸. Η ταυτότητα κατά βάσιν αυτών των μεταναστριών έχει κύρια συνιστώσα το παραδοσιακό περιβάλλον απ' όπου προέρχονται.¹⁴⁹ Ο επαναπατρισμός, όπως έχει ήδη αναφερθεί στην παρούσα εργασία, αρχίζει το 1973 όταν διακόπτεται η στρατολόγηση εργατών και επιτρέπονται μόνον οι συνενώσεις οικογενειών.¹⁵⁰

Οι συνθήκες, όπως επισημαίνουν οι προφορικές μαρτυρίες, ήταν δύσκολες στο χωριό, όταν έφευγαν οι μετανάστες, αλλά και σήμερα, για να μείνουν οι κάτοικοι στο χωριό, θα πρέπει να ανοίξουν ιδιωτικές επιχειρήσεις, οι οποίες απαιτούν κεφάλαια. Ό,τι και να παράγει κανείς, όμως, θα κοστίζουν πολύ τα μεταφορικά. Πέραν αυτού δεν υπάρχουν οι δυνατότητες για άρτια εκπαίδευση, ιατρική περίθαλψη, μουσική, κολυμβητήρια. Οι υποδομές που ήδη υπάρχουν είναι ελάχιστες. Στο Κεφαλόβρυσσο εν τούτοις υπάρχει σχολείο, γήπεδο, έχουν οργανώσει μια ομάδα για ποδόσφαιρο, έχει αγροτικό γιατρό και πολλά μικρά μαγαζιά. Όλα αυτά όμως είναι υποτυπώδη και δεν μπορούν να καλύψουν τις προσδοκίες και τις ανάγκες μιας νέας οικογένειας.

Αλλά και στη Γερμανία σήμερα τα πράγματα είναι δύσκολα. Ειδικότερα, μετά την οικονομική κρίση που επέφερε η ενοποίηση της Γερμανίας, η προσφορά εργασίας έπαψε να είναι τόσο μεγάλη. Το 1982, ιδιαίτερα, είχαν

¹⁴⁸ Καρπαθάκη Α., «From 'Noikokyra' to "Lady"», *The Greek Review of Social Research*, τεύχ. 110, 2003, σ. 31.

¹⁴⁹ Καρπαθάκη Α., *όπ. π.* σ. 36.

¹⁵⁰ Δαμιανάκος Στ., εισαγωγή-επιμ., *Διαδικασίες κοινωνικού μετασχηματισμού στην αγροτική Ελλάδα*, Εκδ. ΕΚΚΕ, Αθήνα 1987, σ. 50

γίνει δύσκολα τα πράγματα στην μετακίνηση προς τη Γερμανία και την ανεύρεση εργασίας και τα προβλήματα είχαν να κάνουν με τις άδειες παραμονής.¹⁵¹ Στη Γερμανία σήμερα είναι άλλη η αντιμετώπιση των μεταναστών απ' ό,τι παλαιότερα.¹⁵²

---

¹⁵¹ Από τη συνέντευξη της Δ. Β., όταν μιλάει για την προσπάθεια του πατέρα της να ξαναδουλέψει στη Γερμανία το συγκεκριμένο διάστημα.

¹⁵² Στη συνέντευξή της η Κ. Δ. λέει: «...Σε προσέχανε αυτοί, καλύτερα από τώρα...».

Π.2. ΤΑ ΔΙΚΤΥΑ ΕΝΤΑΞΗΣ ΣΤΗ ΧΩΡΑ ΥΠΟΔΟΧΗΣ

Η κοινότητα του εκεί: Στις κοινωνίες υποδοχής οι μετανάστες γενικότερα, διαμένουν κοντά σε ομοεθνείς τους με αποτέλεσμα να δημιουργούνται μικρές εστίες συγκέντρωσης. Στην Ελλάδα λειτούργησε η οργανωμένη από το κράτος μετανάστευση σε μεγάλο βαθμό. Οι κίνδυνοι ήταν πολλοί και όσο μεγαλύτεροι ήταν, τόσο πιο εξαρτημένοι ήταν οι μετανάστες από τα δίκτυα γνωριμιών και τα συγγενικά δίκτυα. Μέσω αυτών επιλεγόταν η χώρα και η περιοχή εγκατάστασης, ανεύρεσης εργασίας και κατοικίας.¹⁵³

Ανάλογες διαπιστώσεις ισχύουν και για τους Κεφαλοβρυσίτες, με την επισήμανση ότι εγκαταστάθηκαν κατά κανόνα κοντά σε συχωριανούς τους με τους οποίους συνδέονταν και με συγγενικούς δεσμούς, όχι απλώς ομοεθνείς τους και, ιδιαίτερα, στην πόλη του Μέντεν. Έτσι για παράδειγμα, σ' ένα από τα εργοστάσια που εργαζόταν πληροφορητής μας, εργάζονταν άλλα 80 άτομα από το ίδιο χωριό. Δημιουργούνταν κατά συνέπεια ένα δίκτυο αλληλοβοήθειας και υποστήριξης, ώστε να μπορέσουν να αντιμετωπίσουν τα προβλήματα της γλώσσας, τα ψυχολογικά προβλήματα ή τα προβλήματα ανεύρεσης εργασίας.

Το δίκτυο αυτό λειτουργούσε εντός και εκτός συνόρων, τόσο του χωριού όσο και της χώρας υποδοχής. Αδέλφια, ανίψια, κουνιάδες έρχονταν στη Γερμανία και αρχικά έμεναν στους συγγενείς τους μέχρι να βρουν δουλειά και να τακτοποιηθούν. Πολλές φορές, αυτό το διάστημα ήταν αρκετά μεγάλο και διαρκούσε ακόμη και μετά την ανεύρεση εργασίας.¹⁵⁴

¹⁵³ Βεντούρα Λ., *Μετανάστευση και Έθνος, Μετασχηματισμοί στις συλλογικότητες και τις κοινωνικές θέσεις*, ΕΜΝΕ, ΜΝΗΜΩΝ Αθήνα 1994, σ. 52.

¹⁵⁴ Ειδικότερα, όσον αφορά την ανεύρεση εργασίας και την αντιμετώπιση των προβλημάτων εντός του εργασιακού χώρου, πέρα από τα οικογενειακά δίκτυα, υπήρχαν ορισμένα άτομα, για παράδειγμα, οι διερμηνείς στα εργοστάσια, που αποτελούσαν θέση – κλειδί για τους μετανάστες. Οι άνθρωποι αυτοί αποτελούσαν μια ομάδα που συγκεντρώνει το ιδιαίτερο ενδιαφέρον των πληροφορητών. Ήταν αυτοί που έβρισκαν δουλειές σε συχωριανούς τους, σε βαφτιστήρια και συγγενείς. Επίσης, μεσολαβούσαν σε θέματα γραφειοκρατίας. Το κυριότερο προσόν τους, ανάμεσα σε άλλα, ήταν η γνώση της γερμανικής γλώσσας. Αποτελούσαν τη γέφυρα ανάμεσα στο Γερμανό πολίτη και στον Έλληνα, στην εργοδοσία και στον εργάτη.

Οι τόποι εγκατάστασης στη χώρα υποδοχής ποίκιλαν. Πόλεις που επέλεξαν ήταν το Όφενμπαχ, το Νέβιγκες, το Λεβερκούζεν, το Βούπερνταλ, η Στουτγκάρδη και κυρίως, το Μέντεν. Από την αρχή σχεδόν της εγκατάστασής τους οργάνωσαν και συμμετείχαν σε δραστηριότητες ομαδικές, όπως το ποδόσφαιρο για τους άνδρες, πήγαιναν στο σινεμά ή στην αδερφότητα και διοργάνωναν γιορτές όπου συμμετείχαν και οι γυναίκες. Στην Αδελφότητα του Μέντεν υπήρχε προεδρείο και συμβούλιο εγκεκριμένα από το γερμανικό πρωτοδικείο¹⁵⁵.

Όσον αφορά τις οικογενειακές υποχρεώσεις γινόταν προσπάθεια να είναι η σύζυγος μαζί με το σύζυγο. Η οικονομική δυσπραγία συν τη λειτουργία του δικτύου γνωριμιών και επαφών με ομοεθνείς τους, τους κατευθύνει συχνά στη δημιουργία οικοδομικών τετραγώνων στη χώρα υποδοχής, όπου κυριαρχούν αριθμητικά.¹⁵⁶ Κατ' αυτόν τον τρόπο απαλύνονται οι δυσκολίες της πρώτης προσαρμογής, εξασφαλίζεται το πέρασμα ανάμεσα στους δύο κόσμους και αναπτύσσονται μηχανισμοί κοινωνικής ένταξης και ελέγχου¹⁵⁷.

Η κοινότητα του εδώ: Η κοινότητα προέλευσης των μεταναστών ήταν μια κοινότητα με τα χαρακτηριστικά του ορεινού χώρου. Ο ορεινός χώρος φαίνεται να είναι λιγότερο δεκτικός στις μεταβολές γενικά σε μια πρώτη ανάγνωση. Κι ενώ ο τρόπος παραγωγής συνδέεται άμεσα με το χώρο, ωστόσο ο άνθρωπος καταφέρνει με τα τεχνικά μέσα που διαθέτει να τον μεταβάλλει προς όφελός του και να τον κάνει βιώσιμο σύμφωνα με τις ανάγκες του. Η σχέση είναι αμφίδρομη και αλληλοκαθοριζόμενη. Από την άλλη, η κοινότητα αποτέλεσε, αλλά και αποτελεί ακόμη, μέρος ενός ευρύτερου κοινωνικού σχηματισμού και μιας πολιτισμικής ενότητας εντός των οποίων διαμορφώνεται και εξελίσσεται ιστορικά.

¹⁵⁵ Η συνδρομή ήταν εξήντα μάρκα το χρόνο.

¹⁵⁶ Βεντούρα Λ., *Μετανάστευση και Έθνος, Μετασχηματισμοί στις συλλογικότητες και τις κοινωνικές θέσεις*, ΕΜΝΕ, ΜΝΗΜΩΝ, Αθήνα 1994, σ. 55.

¹⁵⁷ Βεντούρα Λ., *όπ. π.*

Ο τρόπος που ενσωματώνεται η κοινότητα μέσα σ' αυτόν τον σχηματισμό καθορίζει την λειτουργία και την αναπαραγωγή της, τη βιωσιμότητά της εν τέλει. Αυτή της η ενσωμάτωση ωστόσο δεν είναι παθητική. Είναι ενεργητική και λειτουργεί στο πλαίσιο δράση-αντίδραση. Αν ωστόσο η ενσωμάτωση αυτή αντιμετωπίσει αδιέξοδο τότε αρχίζει η δημογραφική αιμορραγία.¹⁵⁸

Οι ιστορικές εξελίξεις, από την άλλη, δημιουργούν ασυνέχειες στη διαχείριση του πολιτισμικού φορτίου μιας ομάδας, αντιφάσεις ή και αντινομίες που συντελούν στην μεταβολή των συλλογικών ταυτοτήτων.¹⁵⁹ Η αλλαγή έχει αρχίσει και συνεχίζεται με σημεία νύξης τους γάμους με γυναίκες εκτός κοινότητας, αλλά και εκτός εθνικών συνόρων, με νοοτροπίες κατανάλωσης που εκπορεύονται από τα ΜΜΕ και που εκφράζουν και μια άλλη ηθική και καταναλωτική ιδεολογία, με μαζική συσσώρευση στο αστικό κέντρο και με αναζήτηση επαγγελματικής ενασχόλησης εκεί, με αποστασιοποίηση των νεότερων από το βλάχικο ιδίωμα, το οποίο γίνεται κάτι που καταλαβαίνουμε αλλά μιλούμε μόνο σε συγκεκριμένα πλαίσια και οπωσδήποτε όχι στο διευρυμένο κοινωνικό περιβάλλον στο οποίο κατά κανόνα κινούμαστε.

Η κοινότητα που μελετούμε είναι μια κοινωνία εν εξελίξει όπου, ωστόσο, το συγγενικό, το φιλικό και γενικότερα το κοινωνικό δίκτυο παίζει πολύ σπουδαίο ρόλο. Ανέκαθεν στην κοινότητα θα λέγαμε έπαιζε το ρόλο της εφόσον αποτελεί συστατικό αλλά και διαμεσολαβητικό στοιχείο στη σχέση με την όποια εξουσία. Στην κοινότητα του παρελθόντος έπαιρναν τη μορφή των πελατειακών σχέσεων, των συνειδητά δηλαδή οργανωμένων και εμπρόθετων κοινωνικών σχέσεων με σκοπό την εξασφάλιση της βιωσιμότητας και της σταθερότητας της κτηνοτροφικής μονάδας. Τα οικογενειακά δίκτυα έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στη μεταναστευτική διαδικασία.

Σήμερα και στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης αυτός ο ρόλος γίνεται πολύ πιο εύκαμπος και αποκτά νέες λειτουργίες όταν χρειάζεται, ώστε να

¹⁵⁸ Νιτσιάκος Β., *Οι ορεινές κοινότητες της Βόρειας Πίνδου στον απόηχο της μακράς διάρκειας*, Εκδ. Πλέθρον 1995, σ. 82-116..

¹⁵⁹ Δαλκαβούκης Β., *Η πένα και η γκλίτσα, Εθνοτική και εθνοτοπική ταυτότητα στο Ζαγόρι τον 20^ο αιώνα*, Εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 2006, σ. 208.

ανταποκριθεί στις νέες ανάγκες αλλά και στις ήδη υπάρχουσες όταν άλλοι τρόποι αποτυγχάνουν. Τα δίκτυα αυτά διευρύνονται στη σύγχρονη εποχή όπου η κινητικότητα είναι πολύ μεγάλη και γίνεται πολυεπίπεδο, με διαφορετικές παραμέτρους που αντιστοιχούν στις νέες συνθήκες.

Γεγονός επίσης είναι ότι η απόσταση παύει να είναι φραγμός στη σύναψη σχέσεων και δεσμών ανάμεσα στους ανθρώπους. Οι κοινωνικές σχέσεις τελικά υπερβαίνουν τα σύνορα είτε αυτά είναι εθνικά είτε νοητά και λειτουργούν σ' έναν ενδιάμεσο χώρο διατηρώντας τη δική τους αυτονομία και μοναδικότητα¹⁶⁰.

Το συγγενικό δίκτυο στην κοινότητα σήμερα είναι προσανατολισμένο τόσο προς τη Γερμανία όσο και προς τα Γιάννενα. Στα Γιάννενα υπάρχουν πολλοί συγγενείς οι οποίοι απασχολούν νέα παιδιά από το Κεφαλόβρυσο στις επιχειρήσεις τους.¹⁶¹ Οι σχέσεις ανάμεσα στην κοινότητα και στο αστικό κέντρο είναι στενές, κάτι που επεκτείνεται και στη σφυρηλάτηση σχέσεων με οικονομικούς ή πολιτικούς ενδιάμεσους.¹⁶² Η συμμετοχή στον πολιτισμό της πόλης έχει πραγματοποιηθεί αλλά η δύναμή της συνίσταται μόνον στο να καταναλώνει κανείς¹⁶³.

¹⁶⁰ Κωνσταντοπούλου Χρ., Μαράτου-Αλιπράντη Λ., Γερμανός Δ., Οικονόμου Θ., «Εμείς» και οι «άλλοι», ΕΚΚΕ, Αθήνα 2000, σ. 228

¹⁶¹ Για παράδειγμα η κόρη ενός πληροφορητή εργάζεται στην επιχείρηση του θείου της κι έρχεται στο χωριό τα Σαββατοκύριακα.

¹⁶² Πρβ. Δαμιανάκος Στ. εισαγωγή-επιμ., *Διαδικασίες κοινωνικού μετασχηματισμού στην αγροτική Ελλάδα*, Εκδ. ΕΚΚΕ, Αθήνα 1987, σ.357.

¹⁶³ Δαμιανάκος Στ., *όπ. π.*, σ. 373.

II.3. ΖΩΝΤΑΣ ΤΟ ΕΛΩ...

Αν κάποιος φτωχός πήγαινε στη Γερμανία, έλεγαν: «αυτός φτιάχτηκε», δηλαδή αποκαταστάθηκε οικονομικά. Ήταν εύλογο το συμπέρασμα, μιας και εκπορευόταν από τις διαδικασίες μετασχηματισμού που επέβαλαν τόσο η γενικευμένη αστικοποίηση όσο και η επιταχυνόμενη ενσωμάτωση της Ελλάδας στην αγορά, υπό την επήρεια πάντοτε των προτύπων της κεφαλαιοκρατικής διείσδυσης.¹⁶⁴ Το κίνητρο της μετανάστευσης ήταν, τις περισσότερες φορές, οικονομικο-κοινωνικό: βελτίωση δηλαδή της οικονομικής κατάστασης, κοινωνική άνοδος του μετανάστη και σύντομη επιστροφή στην πατρίδα.¹⁶⁵

Οι ξένοι εργάτες στη Γερμανία έστελναν το ένα τρίτο του μισθού τους στην πατρίδα τους. Έτσι αναγκάζονταν να μείνουν περισσότερο χρόνο μακριά. Στην περίπτωση που άλλαζαν μάλιστα οι ευκαιρίες επένδυσης των οικονομιών τους στο νέο τόπο διαμονής ή όταν η αρχική κοινωνική θέση μεταβάλλονταν, το ενδεχόμενο της επιστροφής αναβάλλονταν στο απώτερο μέλλον. Από τη στιγμή που μετανάστευε ένα μέλος της οικογένειας ακολουθούσε αλυσιδωτά και η μετανάστευση και άλλων μελών.¹⁶⁶

Κοινό πρόβλημα των μεταναστών στη Γερμανία, που συνδέεται με την παραμονή των παιδιών στην Ελλάδα, ήταν η έλλειψη ελληνικού σχολείου. Αυτός ήταν και ο σημαντικότερος λόγος που απέφευγαν να πάρουν τα παιδιά μαζί τους. Η προσφορά εργασίας βέβαια ήταν πολύ μεγάλη, πράγμα που, στις δεδομένες οικονομικές συνθήκες, επέβαλε τον αποχωρισμό των γονέων από τα παιδιά. Στη συνείδηση των μεταναστών η παραμονή τους εκεί ήταν προσωρινή και άλλο τόσο προσωρινοί θεωρούνταν από το Γερμανικό κράτος. Ο εκ-

¹⁶⁴ Δαμιανάκος Στ. εισαγωγή-επιμ., *Διαδικασίες κοινωνικού μετασχηματισμού στην αγροτική Ελλάδα*, Εκδ. ΕΚΚΕ, Αθήνα 1987, σ.13.

¹⁶⁵ «... Τα παιδιά πήγαν στη Γερμανία από φτώχεια. Τώρα φαίνεται άνετη η κατάσταση αλλά ο καθένας, πια, είναι στο σπίτι του. Δούλεψε ο κόσμος στη Γερμανία. Όποιος ήταν τυχερός έφαγε με χρυσά κουτάλια. Όποιος δεν είχε τύχη ή μυαλό....». Από τη συνέντευξη της Μ. Σ.

¹⁶⁶ Βεντούρα Λ., *Μετανάστευση και Έθνος, Μετασχηματισμοί στις συλλογικότητες και τις κοινωνικές θέσεις*, ΕΜΝΕ, ΜΝΗΜΩΝ, Αθήνα 1994, σ. 50.

γερμανισμός, με την έννοια της κατασκευής νέας ταυτότητας ή η οποιοδήποτε είδους ένταξη δεν λειτούργησε από την αρχή της μετανάστευσης¹⁶⁷.

Το ελληνικό στοιχείο διεκδικούσε από την αρχή ελληνικό σχολείο, πράγμα που επιτεύχθηκε αργότερα. Και όσο η διαμονή παρατείνονταν τόσο οι Έλληνες συσπειρώνονταν και άρχισαν να διεκδικούν σχολεία για τα παιδιά τους. Όπου υπήρχε ελληνισμός επιτεύχθηκε να έρθει και δάσκαλος, αν και όχι από την αρχή.

Ένας από τους λόγους γενικότερα που οι Έλληνες συγκεντρώνονταν σε μια πόλη ήταν η ύπαρξη ελληνικού σχολείου ώστε πολλοί γονείς να μπορέσουν να φέρουν τα παιδιά τους στη Γερμανία. Αρκετοί μετανάστες συνδικαλιζόνταν και μετείχαν σε συλλόγους γονέων και κηδεμόνων ακριβώς για να πετύχουν αυτή την διεκδίκηση. Υπήρχε αντίδραση σ' αυτό το αίτημα από το γερμανικό σύστημα, κάτι που αρκετοί πληροφορητές το δικαιολογούν με το προβαλλόμενο σκεπτικό των γηγενών ότι όταν είναι κάποιος φιλοξενούμενος σε μια χώρα πρέπει πρώτιστα να μάθει και να μιλά, στην καθημερινότητα, τη γλώσσα της. Ωστόσο δεν έπαψαν να το διεκδικούν μέχρι να το πετύχουν. Όσοι γονείς έφεραν στην πορεία, εκεί, τα παιδιά τους ή απέκτησαν παιδιά, εργάζονταν σε διαφορετικές βάρδιες για να τα προσέχουν και αρκετές φορές η ανάγκη τους επέβαλε ακόμη και να τα κλειδώνουν στο σπίτι έως ότου γυρίσουν και να τα βρουν ασφαλή.

Οι Έλληνες γονείς διαπιστώνεται ότι διατήρησαν, όσον αφορά την ανατροφή των παιδιών τους, τον συντηρητικό τρόπο που είχαν παραλάβει από τους γονείς τους. Δηλαδή, σταθερά επεδίωκαν το γάμο των κοριτσιών σε μικρότερες ηλικίες αν και σιγά σιγά άρχισε να ανοίγει η ψαλίδα των ηλικιών. Η επαγγελματική τους αποκατάσταση δεν ήταν το πρωτεύον, κάτι που δεν ίσχυε για τα αγόρια. Σταθερή προτίμηση όμως ήταν να παντρευτούν άνθρωπο από

¹⁶⁷ Αντίθετα, στην Αμερική όμως ο εξαμερικανισμός αποτέλεσε ένα από τα στοιχεία της κοινωνικής μηχανικής, Βλ. Λαλιώτου Ι. *Διασχίζοντας τον Ατλαντικό, Η ελληνική μετανάστευση στις ΗΠΑ κατά το πρώτο μισό του εικοστού αιώνα*, Εκδ. Πόλις, 2006, σ. 103-104.

τον τόπο τους και ακόμη καλύτερα από το χωριό τους. Αυτό έχει αλλάξει σήμερα, τα νέα παιδιά παντρεύονται συνήθως κάποιον της επιλογής τους. Επίσης τα νέα παιδιά κατέχουν πολύ καλά τη γλώσσα της χώρας υποδοχής. Η νέα γενιά γεννήθηκε στη Γερμανία και μιλάει αναμεταξύ της τη γερμανική γλώσσα. Αυτό ισχύει ακόμη περισσότερο για τα εγγόνια: ο παππούς του μιλάει ελληνικά κι αυτό του απαντάει στα γερμανικά. Αυτή είναι η τρίτη γενιά.

Όσα παιδιά μεταναστών έμειναν πίσω και πέρασαν τα παιδικά τους χρόνια στο χωριό, δεν τους αρέσει η Γερμανία. Αυτό, σε κάποιες περιπτώσεις είχε σαν αποτέλεσμα τα παιδιά να δεθούν με το χωριό και να αποξενωθούν από τους γονείς κι αυτό συνέβαινε παρά τις προσπάθειές των γονιών να έρθουν περισσότερο κοντά τους.¹⁶⁸ Από την άλλη, τα παιδιά των μεταναστών στα πρώτα χρόνια της μετανάστευσης δεν διέφεραν στη νοοτροπία από τα παιδιά των ντόπιων. Αυτό, όπως λένε, άλλαξε στη συνέχεια.

«Μερικοί μάλιστα άνθρωποι, όπως έφυγαν το 1960, έτσι και γύρισαν, μ' αυτά τα μυαλά¹⁶⁹ ...».

Απ' ότι λένε οι μετανάστες σήμερα είναι και στη Γερμανία πιο δύσκολα τα πράγματα. Στη σημερινή εποχή¹⁷⁰ δεν έχει νόημα να πάει κανείς Γερμανία γιατί «*το μάρκο έχει ίση αξία με το ευρώ*».¹⁷¹ Δεν υπάρχουν δουλειές και όσοι ζουν εκεί λένε ότι παραμένουν για να βγάλουν τα αναγκαία για να ζήσουν, όχι για τα επιπλέον. Οι πιο ηλικιωμένες μετανάστριες, μάλιστα, ανακαλούν στη μνήμη τους πολλά θετικά του παλαιού τρόπου ζωής, παρά τους περιορισμούς που υφίσταντο κυρίως οι ίδιες. Ήταν όλη η οικογένεια μαζί, δεν ένιωθε κάποιος μόνος απέναντι στις δυσκολίες γιατί βοηθούσε και στήριζε ο ένας τον

¹⁶⁸ Υπάρχουν και ορισμένα παιδιά δεύτερης γενιάς μεταναστών από τη Γερμανία που εκφράζονται θετικά σε μια ενδεχόμενη πιθανότητα να ζήσουν στο χωριό. Οι ντόπιοι θεωρούν ότι δεν είναι εύκολο κάτι τέτοιο και αν το κατορθώσουν, θα αποτελούν την εξαίρεση στον κανόνα.

¹⁶⁹ Από τη συνέντευξη της Μ. Σ.

¹⁷⁰ Σύμφωνα με την προφορική μαρτυρία του Ζ. Ν.

¹⁷¹ Από τη συνέντευξη του Γ. Γ.

άλλον. Ακόμη «οι ηλικιωμένοι είχαν εξασφαλισμένα τα γεράματά τους».¹⁷² Θεωρούν ότι η αλλαγή στον τρόπο ζωής δεν φέρνει οπωσδήποτε την ικανοποίηση για τους νέους, γι' αυτό και διαλύονται οι οικογένειες.

Θεωρούν ότι «ίσως είναι και χειρότερα γι' αυτούς σήμερα».¹⁷³ Ότι οι νέοι είναι πολύ ελεύθεροι και περιστρέφονται γύρω από τον εαυτό τους και μόνο. Κι αυτό το αποδίδουν κυρίως στις γυναίκες που ναι μεν αποκτούν περισσότερες ευκαιρίες σήμερα και έχουν το προβάδισμα σε πολλά πράγματα συγκρινόμενες με τους άνδρες αλλά «τα θέλουν όλα και δεν μπορούν να τα έχουν»¹⁷⁴. Ζητούμενο, μέσα σε μια ανεξέλεγκτη ελευθερία, είναι η επιτυχία και το χρήμα. Αυτό, σύμφωνα με τα λεγόμενά τους, φέρνει τις δυσκολίες στο γάμο, ιδίως όταν ο καταναλωτισμός υπερβαίνει τα έσοδα και δεν εργάζεται ο ένας από τους δύο. Αιτίες λοιπόν έλλειψης επικοινωνίας των νέων ζευγαριών είναι:

«Να...οι νέοι σήμερα θέλουν την καλή ζωή και τα λούσα. Το καλό το ρούχο η νεολαία ετούτη το θέλει. Θέλει την καλή ζωή και να βγουν έξω. Λίγα χρόνια να ζήσουν και καλή ζωή»¹⁷⁵.

Συνέπεια των παραπάνω είναι να οδηγείται η γυναίκα στην εργασία εκτός σπιτιού κάτι που θεωρούν ότι τελικά την επιβαρύνει ψυχικά και σωματικά καθώς στην εποχή μας (σε αντίθεση με παλαιότερα) δεν είναι προετοιμασμένη από το οικογενειακό και ευρύτερο περιβάλλον για όλες αυτές τις ευθύνες. Η Σ. Μ στην ιστορία της ζωής της μας λέει:

«Επειδή η γυναίκα μορφώθηκε τώρα, δεν ανακατέθηκε στο σπίτι...αυτό όμως πρέπει να 'χει προτεραιότητα στη γυναίκα (το νοικοκυριό)...ποιος θα το κάνει; Δεν γίνεται τίποτα άμα δεν κινήσει η γυναίκα...Αυτή έχει το βάρος και κρατάει το σπίτι...Σήμερα όμως;»

¹⁷² «Τότε, έβλεπες το παιδί σου, το εγγονάκι του γιου. Έπεφτες κάτω από αρρώστια σα γέρος, τα πεθερικά, έλεγαν: έχει άτομο στο σπίτι. Τους είχες δίπλα σου. Τώρα αυτό έσβησε...»: συνέντευξη της Μ. Σ.

¹⁷³ Προφορικές μαρτυρίες της Μ. Σ.

¹⁷⁴ Από τη συνέντευξη της Μ. Σ.

¹⁷⁵ όπ. π.

Το πρότυπο της «καλής συζύγου» υπηρετούν οι γυναίκες που είναι αποστασιοποιημένες από την κατανάλωση και φροντίζουν με οικονομία την οικογένειά τους («έχουν μυαλό και κάνουν καλό κουμάντο»). Στην κλίμακα των αξιών σημαίνοντα, επομένως για τις γυναίκες αυτές, είναι:

«Να 'σαι στη ζωή πάντα μικρός, να τα τρως περισσότερο, να ακούς... Ο μεγάλος σε ηλικία κάνει υπομονή, κάνει ότι δεν ακούει. Ο μικρός όμως δεν το κάνει αυτό. Μια νέα την πετάει την κουβέντα στο μεγαλύτερο. Δεν το νιώθει που είναι μεγαλύτερος ή που είναι ο άντρας της. Οι μεγάλοι κάνουν υπομονή...».

Στη Γερμανία οι γυναίκες παίρνουν σύνταξη συνήθως στα εξήντα τους. Οι μετανάστριες που ζουν εκεί δεν εργάζονται πια, ο ελεύθερος χρόνος είναι αρκετός, η αίσθηση της αποξένωσης επιτείνεται και επιθυμούν να γυρίσουν. Φυσικά, αυτή η επιθυμία σχετίζεται με την εν γένει προσαρμογή τους στη Γερμανία τα προηγούμενα χρόνια. Πιο συγκεκριμένα, αν έχουν μάθει τη γλώσσα, μπορούν να κινούνται στην πόλη κι έχουν τα παιδιά τους εκεί, δεν επιθυμούν την οριστική επάνοδο.

Από την άλλη, οι γυναίκες που επιστρέφουν για πάντα, αναφέρουν ότι αντιμετωπίζουν ιδιαίτερη δυσκολία στην επαναπροσαρμογή τους. Το χωριό είναι όπως το άφησαν. Εξακολουθούν να συνδιαλέγονται κατά κύριο λόγο με τα γυναικεία μέλη της οικογένειάς τους. Ασχολούνται κυρίως με τις οικιακές εργασίες και δεν θα πάνε στο καφενείο, ούτε θα κυκλοφορήσουν ιδιαίτερα στην πλατεία του χωριού. Η κτηνοτροφική κοινότητα του Κεφαλοβρύσου έχει εξάλλου μια παράδοση σ' αυτό, αν λάβουμε υπόψη ότι οι γυναίκες έμεναν για μεγάλα διαστήματα χωρίς τους συζύγους, στο σπίτι, και έτσι έρχονταν κοντά με τις υπόλοιπες γυναίκες της οικογένειας, που επίσης ήταν μόνες¹⁷⁶.

Τη δυσκολία επαναπροσαρμογής τους την αποδίδουν, σχεδόν στην ολόκλητά της, στο αίσθημα ανασφάλειας που τους προκαλεί η έλλειψη επαρκούς ιατρικής περίθαλψης. Εδώ νιώθουν ότι κινδυνεύει το σώμα τους, η υγεία τους, κατ' επέκτασιν η ακεραιότητά τους. Η παραμονή στο χωριό αποτελεί τελικά μια εν δυνάμει απειλή για τη ζωή τους.

¹⁷⁶ Οι τσοπάνηδες έρχονταν μια φορά στις δεκαπέντε μέρες.

Όπως λένε, στη Γερμανία είχαν συνηθίσει σε μια πλήρη και άμεση ιατρική περίθαλψη. Με την επιστροφή και εγκατάστασή τους στο χωριό δεν μπορούν να μετακινηθούν εύκολα. Κατά κανόνα δεν οδηγούν και η συγκοινωνία, εξάλλου, δεν είναι όπως στη Γερμανία. Η πρόσβαση καθίσταται απαγορευτική και καθιστά και τις ίδιες εξαρτημένες από τους άνδρες (που κατά κανόνα οδηγούν). Γι' αυτούς τους λόγους, όπως επικαλούνται, οι περισσότεροι ενώ έχουν ένα σπίτι στο χωριό χτίζουν κι ένα σπίτι στα Γιάννενα¹⁷⁷. Έτσι έρχονται στο χωριό το Σαββατοκύριακο, το Πάσχα και το καλοκαίρι.

Ας σημειωθεί ότι ο λόγος που προβάλλουν ως αιτία στη δυσκολία προσαρμογής που έχουν, φαίνεται να είναι ανεπαρκής. Σχετίζεται ίσως περισσότερο με την απαγόρευση προσβάσεων, γενικότερα, του γυναικείου πληθυσμού, που εστιάζεται στο επίπεδο των νοοτροπιών της τοπικής κοινωνίας. Έτσι επαναλαμβάνεται το μοίρασμα του χρόνου ανάμεσα στο αστικό κέντρο των Ιωαννίνων και την τοπική κοινότητα. Τελικά, οι γυναίκες που μένουν στα Γιάννενα μπορεί να έχουν και μεγαλύτερο πρόβλημα, γιατί περιορίζονται στα διαμερίσματα κρατώντας τα εγγόνια, ώστε να μπορούν να εργαστούν τα παιδιά τους.

Η αναφορά διαφόρων προβλημάτων υγείας λόγω της διαβίωσης στις βιομηχανοποιημένες πόλεις και της μολυσμένης ατμόσφαιρας¹⁷⁸ αποτελεί κοινό τόπο για τους συνταξιούχους μετανάστες ανεξαρτήτως φύλου. Μιλούν για ένα κλίμα που δεν ήταν καλό και συνδυάζονταν άσχημα με τον καπνό των εργοστασίων και την πολλή υγρασία. Πρωτεύον ζήτημα στις αφηγήσεις τους είναι η ιατρική περίθαλψη που μεταφράζεται τελικά σε μια απειλή για το σώμα και εν τέλει για την ίδια τη βιολογική ύπαρξή τους. Θεωρούν ότι ενώ τα Γιάννενα είναι κοντά και δεν τίθεται θέμα απόστασης, το οδικό δίκτυο με τη συγκεκριμένη κατασκευή του επιμηκύνει το χρόνο πρόσβασης. Υπάρχει και στο Δελβινάκι βέβαια Κέντρο Υγείας αλλά κι αυτό είναι μακριά, αν λάβει κα-

¹⁷⁷ «...Να 'ναι το σπίτι έτοιμο γι' αυτά (τα παιδιά) γιατί το χρήμα φεύγει αλλά το σπίτι δεν παθαίνει τίποτα.» Από τη συνέντευξη της Κ. Ν.

¹⁷⁸ Από τη συνέντευξη του Α. Γ, εργαζόμενου στη Μεταλλουργική: «...Είχα πρόβλημα με την υγεία μου όμως, γιατί η πόλη ήταν βιομηχανική και με πείραζε η μόλυνση της ατμόσφαιρας...»

νείς υπόψιν την κακοκαιρία τους χειμερινούς μήνες και την κατάσταση των δρόμων. Πέραν αυτού, το σύνηθες είναι τα σοβαρά περιστατικά από το Κέντρο Υγείας να διαμετακομίζονται στα Γιάννενα λόγω έλλειψης υποδομών και του ανάλογου ιατρικού δυναμικού. Οπότε πολλοί θα προτιμήσουν, λόγω της ανασφάλειας που αισθάνονται, να πάνε κατευθείαν στα νοσοκομεία των Ιωαννίνων για αρτιότερη αντιμετώπιση. Επομένως η εγκατάσταση στο αστικό κέντρο καταλήγει να είναι αναπόφευκτη.

Παρατηρούμε ξανά ότι κατά κανόνα οι λόγοι επιστροφής στην Ελλάδα σχετίζονται στις προφορικές συζητήσεις τους με λόγους υγείας και συνταξιοδότησης. Είναι ενδιαφέρον επίσης ότι ο επαναπατρισμός των ζευγαριών αποδίδεται σε λόγους υγείας των γυναικών κυρίως.

Ιδιαίτερα οι άνδρες μετανάστες, παραπονούνται επίσης, ιδιαίτερα, για την αντιμετώπισή τους από τις κρατικές υπηρεσίες και τους ασφαλιστικούς φορείς. Θεωρούν ότι δεν είναι ανθρωπιστικό το ελληνικό σύστημα και ότι ο πολίτης αντιμετωπίζει την αδιαφορία στα αιτήματά του που μπορεί να αφορούν από τα πιο απλά πράγματα έως τα πιο περίπλοκα. Οι πολίτες στην Ελλάδα, σύμφωνα με τους μετανάστες που έχουν επιστρέψει για μόνιμη διαμονή, δεν έχουν πρόσβαση στη γνώση όσον αφορά τα δικαιώματά τους, δεν κατατοπίζονται δηλαδή στους νόμους που ισχύουν.

Στη Γερμανία ο κάθε αρμόδιος ήταν υποχρεωμένος να τους εξηγήσει για ποιο λόγο δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί κάτι. Στην Ελλάδα, με βάση τα λεγόμενά τους, επικρατεί μια ασάφεια που αρκετούς τους εξυπηρετεί έτσι ώστε να μην εφαρμόζουν τους νόμους. Ακόμη υπάρχει μια πολυγλωσσία όσον αφορά στην εκτέλεση του νόμου, άλλος λέει έτσι, άλλος αλλιώς και τελικά ο πολίτης βρίσκεται σε σύγχυση, δεν γνωρίζει τι ισχύει αλλά και κανένας δεν τους εξηγεί. Στη Γερμανία επισημαίνουν ότι οι άνθρωποι αντιμετωπίζονται ισότιμα από το νομικό σύστημα και η παρανομία τιμωρείται από τον ισχυρότερο ως τον πιο αδύναμο.

Στην Ελλάδα αντίθετα ενώ οι νόμοι υπάρχουν, δεν εφαρμόζονται. Η γνώμη αυτών που επιστρέφουν είναι ότι θα έπρεπε να υπήρχε περισσότερος έλεγχος. Το κράτος θα πρέπει να προβλέπει τη δημιουργία συνθηκών που ευ-

νοούν την παρανομία και όταν αυτό συμβαίνει να λαμβάνει μέτρα. Στη Γερμανία οι νόμοι εφαρμόζονται κατά γράμμα και δεν φτάνουν οι πολίτες στο σημείο να συγκρούονται μεταξύ τους. Για τους επαναπατριζόμενους από τη Γερμανία ένα από τα μεγάλα προβλήματα που αντιμετωπίζουν είναι η νοοτροπία στην Ελλάδα, η νοοτροπία της καθημερινότητας και του δημοσίου. Υπάρχει αυτή η δισημία.

Η δυσλειτουργία, συμπερασματικά, στην Ελλάδα, σύμφωνα με όσους μετανάστευσαν, εντοπίζεται σε τρεις τομείς που είναι προβληματικοί: δημόσιες υπηρεσίες, περίθαλψη και νομικό πλαίσιο. Αποτέλεσμα είναι να εκπαιδεύονται οι πολίτες μέσω της καθημερινότητας σε μια ανάλογη ασυνεπή συμπεριφορά τόσο απέναντι στο κράτος όσο και απέναντι στους συμπολίτες τους. Έτσι όλοι χάνουν την ακεραιότητα και την αξιοπρέπειά τους.

II.4. ΟΙ ΕΠΑΝΑΠΑΤΡΙΖΟΜΕΝΟΙ

Η πρώτη παρατήρηση που θα κάνει κανείς επισκεπτόμενος το Κεφαλοβρύσο είναι ότι όλα τα σπίτια είναι καινούρια, γεγονός που διαφοροποιεί έντονα την κοινότητα από άλλες της ευρύτερης περιοχής. Τα νέα σπίτια¹⁷⁹ του Κεφαλοβρύσου δηλώνουν την οικονομική και κοινωνική άνοδο των κατοίκων. Το «σπίτι», στο συμβολικό επίπεδο, εμπεριέχει μια διάσταση προσωπική (ένα μέρος όπου οι άνθρωποι νιώθουν ότι ανήκουν, κοινωνική (ένα μέρος όπου οι άνθρωποι έχουν ένα αναγνωρισμένο στάτους) και τέλος μια διάσταση του χώρου (ένα μέρος όπου οι άνθρωποι μπορούν να εδραιώσουν ένα σπίτι).¹⁸⁰

Το σπίτι είναι η βάση, η εστία και το σύμβολο της οικογένειας. Το χτίσιμο ενός σπιτιού τελικά δεν εξυπηρετεί πρακτικές ανάγκες αλλά μεταφράζει υλικά την μεταναστευτική εμπειρία, ότι δηλαδή, εκεί που πήγε, ανελίχθηκε οικονομικά. Υποδηλώνει ακόμη στην αντίληψη του ίδιου του μετανάστη αλλά και των συνανθρώπων του ότι εξακολουθεί να είναι εκεί, παραμένει στην κοινότητα παρά την απουσία του. Είναι ένα υλικό στοιχείο που συνδέει τον μετανάστη με τον τόπο καταγωγής.

Ο άδειος χώρος μέσα στο σπίτι, όπως θα δει κανείς στα σπίτια των κατοίκων που μοιράζουν το χρόνο τους ανάμεσα στη Γερμανία και στο χωριό, είναι προφανώς ενδεικτικός της προσωρινότητας στο συγκεκριμένο χώρο. Οποσδήποτε δεν είναι ενδεικτικό στοιχείο οικονομικής ανέχειας. Σε σπίτια μεταναστών που επιστρέφουν ως καλοκαιρινοί επισκέπτες στην κοινότητα υπάρχει αυτή η αίσθηση της προσωρινότητας.

¹⁷⁹ "...Τα σπίτια, τα σημερινά, χτίστηκαν από το 1970 και εξής. Πριν ήταν πετρόκτιστα και πιο πριν καλύβες. Τα πετρόκτιστα χτίστηκαν με δάνεια που έδωσε το κράτος για να μείνουν οι άνθρωποι...». Από τη συνέντευξη του Α. Γ, μετανάστη και εργαζόμενου στη Μεταλλουργική.

¹⁸⁰ Roger Mark De Suza, Roger Mark De Suza, "No Place Like Home: Returnee (Retention and Rejection) in the Caribbean Homeland", *The Experience of Return Migration, Caribbean Perspectives*, Robert Potter, Dennis Conway, Joan Phillips (επιμ.), Edition: Ashgate, 2005, chapter 7, σ. 141.

Οι Κεφαλοβρυσίτες που μετανάστευσαν στη Γερμανία δεν αισθάνονται ότι πρέπει να διαλέξουν πατρίδα. Έχουν δύο πατρίδες και κινούνται ανάμεσά τους, χωρίζοντας το χρόνο σε δύο μέρη: το χειμώνα και το καλοκαίρι. Το σπίτι στο χωριό αποτελεί την απτή αίσθηση του ανήκειν. Είναι κάτι πραγματικό, κάτι που υπάρχει. Για τους μετανάστες που πηγαionoέρχονται αποτελεί τη σύνδεσή τους με την πατρίδα, μπορούν να επιστρέψουν σ' αυτό, είναι η απόδειξη της επιτυχίας τους, το καταφύγιο και η ασφάλειά τους. Η αίσθηση του τόπου τους δεν είναι κάτι στατικό αλλά αποτελεί μια ρευστή σύλληψη. Πέρα απ' όλα αυτά το σπίτι τους δίνει τη δυνατότητα να κατασκευάσουν ένα προσωπικό χώρο που τους εξασφαλίζει την αναγνώριση και έναν τόπο δικό τους μέσα στην τοπική κοινότητα¹⁸¹.

Για τους μετανάστες που επιστρέφουν οριστικά, από την άλλη, φαίνεται ξεκάθαρο το πού ανήκουν. Η μετανάστευση ενδυνάμωσε τις ταυτότητες αλλά συντέλεσε και στο να συνδυαστούν διαφορετικές ταυτότητες που εναλλάσσονται όταν κρίνεται απαραίτητο. Αυτές οι εναλλαγές ταυτότητας ανάμεσα σε δύο κόσμους, αποτέλεσε τη «στρατηγική ευελιξία» των μεταναστών με συνέπεια να έχουν δύο πατρίδες¹⁸² και με ανοιχτό το ενδεχόμενο για περισσότερες ίσως¹⁸³. Η πατρίδα γι' αυτούς έχει πολλές διαστάσεις: σαν τόπος, σαν νοητικό σχήμα, σαν πολιτικό εργαλείο και σαν μέσο δημιουργίας ταυτότητας. Όλα αυτά ενισχύουν την ρευστότητα της αντίληψης του εαυτού.¹⁸⁴ Αυτή η διπλή εστίαση του εαυτού αντανακλάται στη συνήθεια της σύγκρισης της κοινωνίας υποδοχής και της κοινωνίας αποστολής.

Στη διαδικασία της οριστικής επιστροφής στην πατρίδα, οι αναφορές σχετικά με την κοινωνία αποστολής, ορίζονται από τη στιγμή της αναχώ-

¹⁸¹ Roger Mark De Suza, "No Place Like Home: Returnee (Retention and Rejection) in the Carribean Homeland", *The Experience of Return Migration, Carribean Perspectives*, Robert Potter, Dennis Conway, Joan Phillips (επιμ.), Edition: Ashgate, 2005, chapter 7, σ. 153.

¹⁸² Roger Mark De Suza, *όπ.π.*, σ. 136.

¹⁸³ Hall Stuart, Held David, McGrew Anthony (μτφρ. Τσακίρης Θ.- Τσακίρης Β.), *Η Νεωτερικότητα σήμερα*, Εκδ. Σαββάλας, Αθήνα 2003, σ. 454.

¹⁸⁴ Πρβ. Roger Mark De Suza, *όπ. π.*, σ.137.

ρησης, που είναι η αρχική εικόνα που διατηρεί ατομικά και συλλογικά στη μνήμη του το άτομο από τον τόπο που μεταναστεύει, η εικόνα που ενισχύεται από μηνύματα που λαμβάνει το άτομο και που μεταβάλλουν την αρχική εικόνα αυτού του τόπου και τέλος, ένα τρίτο «πραγματικό» περιβάλλον είναι αυτό της επιστροφής στην πατρίδα όπου ο επαναπατριζόμενος ανασυγκροτεί τις προσδοκίες της επιστροφής του, τις μνήμες από τη ζωή στο εξωτερικό και την εμπειρία της επανένταξης, ώστε να εκτιμήσει τις επιλογές του. Η ταυτότητα, η ασφάλεια και ο ετεροπροσδιορισμός φαίνεται να είναι και τα κίνητρα για να επιστρέψουν, ν' αποφασίσουν να μείνουν ή να φύγουν και πάλι.

Μια δεύτερη παρατήρηση που θα κάνει ο επισκέπτης στην κοινότητα είναι η πληθώρα των αυτοκινήτων που βρίσκονται παρκαρισμένα παντού, άναρχα, θαρρείς για λίγη ώρα, προσωρινά... Το σπίτι και το αυτοκίνητο δείχνει να είναι καίριας σημασίας για τους μετανάστες του Κεφαλοβρύσου και όχι απλώς ν' αποτελεί σύμβολο στάτους. Το αυτοκίνητο καταλήγει να είναι σύμβολο επικοινωνίας, δυνατότητας πρόσβασης και επαφής, συμμετοχής στην πληροφορία και εκμηδένιση της απόστασης. Η ανάγκη της επικοινωνίας δηλώνεται από τη δύναμη της συνήθειας στη χρήση του ακόμη και για μηδαμινές αποστάσεις.

Μια τρίτη παρατήρηση του επισκέπτη στο Κεφαλόβρυσο είναι η πληθώρα των κάδων απορριμμάτων ειδικά στους χώρους κοντά στην πλατεία. Αποτελεί ένα στοιχείο, πέρα από την καθαρά χρηστική τους αξία, που καταδεικνύει την ανάγκη των μεταναστών να μεταφέρουν στοιχεία και πρακτικές που βίωσαν στην κοινωνία υποδοχής και που συμβαδίζει με την έννοια της τάξης, της καθαριότητας και της πειθαρχίας στο χώρο, επεκτεινόμενα συμβολικά στο κοινωνικό πεδίο.

Κατά τη διάρκεια της μετανάστευσής τους ήρθαν σε επαφή μ' έναν άλλο τρόπο ζωής με προγραμματισμό και κατάτμηση του χρόνου εργασίας. Η χρήση προγράμματος επεκτείνεται στην αίσθηση οργάνωσης στον ιδιωτικό και στον δημόσιο χώρο που, στις αφηγήσεις τους, εστιάζεται στην καθαριότητα. Στο χωριό που επιστρέφουν προσπαθούν να κάνουν το ίδιο τόσο στο δημόσιο χώρο όσο και στο χώρο του σπιτιού τους. Για παράδειγμα, στα σπίτια των

μεταναστών συχνά θα δει κανείς γκαζόν στις αυλές και μικρά δρομάκια ανάμεσα στο πράσινο που οδηγούν στην είσοδο της κατοικίας, ενώ στο εσωτερικό των σπιτιών υπάρχουν γερμανικές επιρροές.

Τα ζητούμενα του μετανάστη φαίνεται να είναι η ασφάλεια σε προσωπικό, κοινωνικό και χωρικό επίπεδο. Στοιχείο ενωτικό αλλά και κίνητρο για την επιστροφή αποτελούν οι κακουχίες που πέρασαν στο εξωτερικό. Στην πατρίδα υπάρχει η οικογένεια, οι φίλοι, ο καλός καιρός, η διασκέδαση είναι διαφορετική και το κοινωνικό τους στάτους πλέον διαφορετικό.¹⁸⁵

Ωστόσο η ανασφάλεια στον τόπο καταγωγής μεταφράζεται κατά κύριο λόγο στο φόβο για το μέλλον των παιδιών. Η κακή σχέση με τις δημόσιες υπηρεσίες επεκτείνεται στην ένταξη των μεταναστών και την επιβαρύνει. Ακόμη, όπως προαναφέρθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, υπάρχει η έλλειψη τάξης, οι ανεφάρμοστοι νόμοι, το άσχημο οδικό δίκτυο. Στη Γερμανία είχαν δημιουργήσει τα «στέκια» τους, τα καφενεία, τις καινούριες μνήμες που έρχονται έντονες και επικαλύπτουν τις παλαιότερες, επιφορτισμένες με τις ανεπάρκειες του παρόντος.

Ακόμη, διαπιστώνεται ότι αυτή η συλλογική μνήμη που για τους ίδιους τους μετανάστες αποτελεί στοιχείο της προσωπικότητάς τους, τελικά ενέχει προσωπικές και οικογενειακές αναμνήσεις που για τα παιδιά της δεύτερης και τρίτης γενιάς δεν είναι βιωμένες πάντα κι αυτό δυνητικά μπορεί να καταλήγει στη δυσαρέσκεια και στην κριτική από μέρους τους χωρίς, από την άλλη, αυτό να σημαίνει την απάρνησή τους. Για τη δεύτερη και τρίτη γενιά μεταναστών αυτές οι γονεϊκές αναμνήσεις αποτελούν νοητικά σχήματα κατασκευασμένα πολλές φορές, αργότερα, στην πορεία. Αυτό είναι λογικό, αν λάβουμε υπόψη το περιβάλλον στο οποίο κοινωνικοποιούνται τα παιδιά αυτά δεδομένου ότι έρχονται σε επαφή με δύο είδη δημοσίων λόγων : το λόγο της γερμανικής πολιτείας αφενός και το λόγο αφετέρου της ελληνικής κοινότητας, της αδελφότητας, της εκκλησίας ή του σχολείου όπου φοιτούν. Και οι δύο ειδών λόγοι

¹⁸⁵ Roger Mark De Suza "No Place Like Home: Returnee (Retention and Rejection) in the Carribean Homeland", *The Expiience of Return Migration, Carribean Perspectives*, Robert Potter, Dennis Conway, Joan Phillips (επιμ.), Edition: Ashgate, 2005, chapter 7., σ.147-148.

έχουν τη βαρύτητά τους και διαμορφώνουν αντίστοιχα τις προσωπικότητές τους.

Δημιουργείται κατά συνέπεια μια συλλογική ταυτότητα, γι' αυτά τα πρόσωπα, με τις δικές της ιδιαιτερότητες, είναι μια πιο «κοσμοπολίτικη», πιο ανεκτική στη διαφορά ταυτότητα, σε μια προσπάθεια πάντα να ενσωματωθούν στην εκάστοτε κοινωνία όπου λόγω συνθηκών ή καταγωγής πρέπει να ζήσουν. Η πολιτισμική επαφή δημιουργεί νέες δυνατότητες και οι μετανάστες της γενιάς που γεννήθηκαν αλλού, αποτελούν τον άνθρωπο που ανήκει σ' ένα χώρο ανάμεσα στις δυο κουλτούρες.

Για τους μετανάστες το πού θα βρίσκονται τα παιδιά τους αποτελεί μια πολύ σημαντική παράμετρο και λαμβάνουν υπόψη τη διαφορετικότητα αυτή η οποία πολλές φορές καθορίζει και το δικό τους τρόπο ή και τόπο ζωής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ

ΑΝΑΖΗΤΩΝΤΑΣ ΤΙΣ ΑΛΛΑΓΕΣ ΚΑΙ ΤΙΣ ΣΤΑΘΕΡΕΣ ΣΤΟ ΠΑΡΟΝ

ΙΙΙ.1. ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ-ΚΟΙΝΩΝΙΑ-ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΣΤΟ ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΚΕΦΑΛΟΒΡΥΣΟ

Από την 1^η Ιανουαρίου του 1998, όπως ήδη έχει προαναφερθεί, το Κεφαλόβρυσο έγινε έδρα του νέου Δήμου Άνω Πωγωνίου. Το Κεφαλόβρυσο επομένως αποτελεί το διοικητικό κέντρο εννέα κοινοτήτων. Τη δεκαετία του 1980 υπήρξε μια αξιοσημείωτη αύξηση στον πληθυσμό του, κάτι που σήμερα πλέον δεν υφίσταται.

Πολλοί Κεφαλοβρυσίτες έχουν εγκατασταθεί στη Γερμανία μετά το 1962, ως εργάτες, καθώς και σε άλλα αστικά κέντρα του εσωτερικού. Εκτός από τη Γερμανία, άλλοι κύριοι άξονες κινητικότητας είναι η Κέρκυρα, τα Ιωάννινα και η Αθήνα¹⁸⁶. Το φαινόμενο της οικονομικής μετανάστευσης σε ορισμένες βιομηχανικά αναπτυγμένες χώρες της Δυτικής Ευρώπης, όπως η Μεγ. Βρετανία, η Γαλλία και το Βέλγιο, είχε ήδη αρχίσει για την Ελλάδα από τις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αι. Την περίοδο του μεσοπολέμου μετανάστες δέχεται κυρίως η Γαλλία και το Βέλγιο αλλά το φαινόμενο γίνεται μαζικό και επεκτείνεται και σε άλλες χώρες της βορειοδυτικής Ευρώπης, κυρίως μετά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο (1940-1945).¹⁸⁷ Το σχετικά μεγαλύτερο ποσοστό όσων επέστρεψαν μόνιμα στην Ελλάδα δήλωσε τόπο εγκατάστασης την Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη.¹⁸⁸ Παρόμοια, κάποιοι Κεφαλοβρυσίτες διαθέτουν σπίτια στην Αθήνα ενώ το μεγαλύτερο ποσοστό των επαναπατρισθέντων έχει

¹⁸⁶ Βλ. και Δημοτολογία στο Παράρτημα.

¹⁸⁷ Βεντούρα Λ., *Μετανάστευση και Έθνος, Μετασχηματισμοί στις συλλογικότητες και τις κοινωνικές θέσεις*, Εκδ. ΕΜΝΕ-ΜΝΗΜΩΝ, Αθήνα 1994, σ. 30.

¹⁸⁸ Καλαματιανού Γ. Αγλαία, *Τα χαρακτηριστικά των παλινοστησάντων της περιόδου 1986-1993, Στατιστικές από τα πιστοποιητικά μετοικεσίας*, Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2001, σ. 194. Πρβ. επίσης και Μουσούρου Λ.Μ., *Μετανάστευση και Μεταναστευτική πολιτική στην Ελλάδα και την Ευρώπη*, Εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1991, σ. 50.

αγοράσει κατοικίες στα Γιάννενα, που αποτελεί και το πλησιέστερο αστικό κέντρο.

Από τους εκλογικούς καταλόγους του 1999, που επεξεργάστηκε ο Ελ. Αλεξιάκης, προκύπτουν τα παρακάτω ποσοστά, όσον αφορά την επαγγελματική κατανομή, ενδεικτικά της κοινωνικής διαμόρφωσης της κοινότητας το διάστημα αυτό: σε σύνολο 880 καταγεγραμμένων ανδρών και 818 γυναικών: όπου δηλώνονται τα επαγγέλματα, οι εργάτες αποτελούν το 52,80%, οι κτηνοτρόφοι το 14,40%, οι δημόσιοι υπάλληλοι το 19,20%, οι ποιμένες το 4,80% (ο νεότερος 45 και ο πιο ηλικιωμένος 84 ετών), οι γεωργοί το 0,27%, οι ελεύθεροι επαγγελματίες το 12,20%, οι ιδιωτικοί υπάλληλοι το 4,66%, και οι φοιτητές/σπουδαστές το 9,32%. Αντίστοιχα οι γυναίκες ασκούν κατά 7,09% το επάγγελμα της εργάτριας, ελεύθερες επαγγελματίες είναι το 1,83%, ιδιωτικοί υπάλληλοι το 2,32%, δημόσιοι υπάλληλοι το 0,85%, φοιτήτριες και σπουδάστριες το 1,83%, μαθήτριες το 8,19% και νοικοκυρές το 72,73%. Σε μια απόπειρα προσδιορισμού της κοινωνικής δομής του Κεφαλοβρύσου, με βάση τα επαγγέλματα που ασκούνται, διαπιστώνεται ότι ένα μεγάλο ποσοστό του ανδρικού πληθυσμού είναι εργάτες και συνταξιούχοι, ακολουθούν οι κτηνοτρόφοι, οι δημόσιοι υπάλληλοι και οι ελεύθεροι επαγγελματίες.¹⁸⁹ Οι εργάτες αυτοί είναι οι μετανάστες που κατοικούν στη Γερμανία και επιστρέφουν για να ασκήσουν τα εκλογικά τους δικαιώματα στο χωριό. Αυτοί είναι οι «απόντες εργάτες», οι μετανάστες που επισκέπτονται την κοινότητα το καλοκαίρι. Από την άλλη πλευρά, υπάρχουν όμως και αυτοί που είναι «παρόντες» εργάτες, που διαβιούν στην κοινότητα και στην πλειοψηφία τους είναι αυτοί που ήρθαν από την Αλβανία, ενώ πάλι γύρω στα σαράντα άτομα είναι οι εργαζόμενοι στο εργοστάσιο της Μεταλλουργικής.

Οι δημόσιοι υπάλληλοι στο Κεφαλόβρυσσο εργάζονται στις υπηρεσίες του Δήμου και πηγαινοέρχονται στο αστικό κέντρο των Ιωαννίνων. Οι γεωργοί πάλι αποτελούν ένα πολύ μικρό ποσοστό και αυτό ερμηνεύεται, πέρα απ'

¹⁸⁹ Βλ. Αλεξιάκης Ελ., «Από τα τσελιγκάτα στις φάμπρικες της Δυτικής Γερμανίας. Μετανάστευση και κοινωνικοοικονομικές μεταβολές στους Βλάχους του Κεφαλόβρυσου (Μετζιτιέ) Πωγωνίου Ηπείρου», ανακοίνωση στο Συνέδριο: *Η Κοινωνιολογία στην Ελλάδα Σήμερα. Προς μια Κοινωνιολογία της Σύγχρονης Ελλάδας*, Αθήνα 9, 10, 11 Νοεμβρίου 2005.

όλες τις άλλες συνιστώσες, και βάσει της γεωμορφολογίας της κοινότητας. Το Κεφαλόβρυσσο σύμφωνα με το Ετήσιο Γεωργοκτηνοτροφικό Δελτίο έχει 347 στρέμματα¹⁹⁰ που αναλύονται σε καλλιεργήσιμη αλλά και βοσκήσιμη γη. Η καλλιεργήσιμη περιλαμβάνει 40 στρέμματα λαχανικά, 70 στρέμματα πατάτες και τα υπόλοιπα είναι αμπέλια.

Η αγελαδοτροφία: Οι μεγαλοκτηνοτρόφοι, όσοι μετακινούνται ακόμη, φεύγουν σήμερα λίγο πιο νωρίς απ' ότι παλαιά, εξαιτίας των σχολείων.¹⁹¹ Επικερδέστερο ζωικό κεφάλαιο αποτελούν κυρίως οι αγελάδες, όχι τόσο τα αιγοπρόβατα («δεν τραβάνε αυτά τόσο πολύ»¹⁹²). Και στο Βασιλικό, το διπλανό χωριό, υπάρχουν δύο μεγάλες αγελαδοτροφικές μονάδες, η μία με 100 αγελάδες και η άλλη με 150. Όλες οι μονάδες έχουν μπει σε πρόγραμμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης και επιδοτούνται με καλά χρήματα, σύμφωνα με τους ντόπιους¹⁹³. Αυτά τα ζώα στη συνέχεια πωλούνται για το κρέας τους τόσο σε κρεοπωλεία στα Γιάννενα όσο και σε ιδιώτες. Οι αγελάδες των μονάδων δεν εκτρέφονται για το γάλα τους και δεν αρμέγονται. Κάθε αγελάδα επιδοτείται με 600 ευρώ περίπου και η σφαγή τους γίνεται στο σφαγείο του Κεφαλόβρυσσου. Για τα αρσενικά ζώα, όσα σφάζονται και δεν χρησιμοποιούνται για αναπαραγωγή, οι ιδιοκτήτες λαμβάνουν επιδότηση. Απαραίτητη για την αγελαδοτροφία κρίνεται η κατοχή μεγάλης έκτασης τόσο για το χειμώνα όσο και για το καλοκαίρι. Κατά παρόμοιο τρόπο και στο Κεφαλόβρυσσο είναι αρκετοί αυτοί που έχουν αγελάδες (υπολογίζονται γύρω στα 10-12 άτομα) και κινούνται στον κάμπο, κάτω από την Πωγωνιανή. Είναι σχετικά νέοι άνθρωποι σε ηλικία και διαμένουν μόνιμα στο χωριό.

¹⁹⁰ Το Ετήσιο Γεωργοκτηνοτροφικό Δελτίο το προμηθεύτηκα από το Δημαρχείο της Κοινότητας.

¹⁹¹ Παλαιά υπήρχε θερινό σχολείο ειδικά για τα παιδιά των κτηνοτρόφων που μετακινούνταν. Στο χωριό τότε το σχολείο είχε περίπου 600 παιδιά. Από αυτά τα μισά περίπου πήγαιναν στη Θεσπρωτία το χειμώνα και ασχολούνταν με την κτηνοτροφία. Όσα παιδιά έμεναν στο χωριό συνέχιζαν το σχολείο. Αυτά που είχαν φύγει, έρχονταν την άνοιξη και συνέχιζαν τη σχολική χρονιά μέχρι τις 15 Αυγούστου.

¹⁹² Προφορική μαρτυρία του Κ. Φ.

¹⁹³ Πληροφορίες από την συνέντευξη του Φ. Κ.

Οι μετακινούμενοι στη Θεσπρωτία, επομένως, είναι κυρίως αυτοί που έχουν πρόβατα, αν και από αυτούς αρκετοί πλέον σήμερα κρατάνε τα ζώα αυτά σε νοικιασμένα χωράφια στην ευρύτερη περιφέρεια του Πωγωνίου και επίσης δεν μετακινούνται. Όσοι καταφέρνουν να μην μετακινούνται νοικιάζοντας χωράφια ή στρεφόμενοι στην αγελαδοτροφία, έχουν τη δυνατότητα στη συνέχεια να ασχολούνται και με άλλες δραστηριότητες¹⁹⁴. Στα ζώα, είτε πρόβατα είναι αυτά είτε αγελάδες, σήμερα, προτιμούν να απασχολούν αλβανούς ή βορειοηπειρώτες τσοπάνους¹⁹⁵. Εξάλλου, για το σύγχρονο κτηνοτρόφο, η χρήση του αυτοκινήτου καθιστά πολύ εύκολη την απλή επίβλεψη του κοπαδιού από τον ιδιοκτήτη. Σύμφωνα με τους ντόπιους, η εργασία στα ζώα είναι αρκετά απλοποιημένη πλέον με την προϋπόθεση όμως ότι διαθέτει κάποιος τα απαραίτητα μέσα και τον εκσυγχρονισμό που επιβάλλει η εποχή.

Σήμερα, το χειμώνα ουσιαστικά, το χωριό συγκεντρώνει γύρω στα 700 άτομα. Την άνοιξη ο πληθυσμός του Κεφαλοβρύσου αυξάνεται γιατί επιστρέφουν οι μετακινούμενοι κτηνοτρόφοι από τη Θεσπρωτία. Ο αριθμός αυτών των οικογενειών ανέρχεται γύρω στις 20 με 25 οικογένειες, συνήθως ολιγομελείς. Έχουν μεγάλες κτηνοτροφικές μονάδες, από 250 έως 1000 ζώα περίπου, όπως έχω προαναφέρει. Αυτοί έρχονται το Μάιο μήνα, παραμένουν όλο το καλοκαίρι και φεύγουν στα τέλη Οκτωβρίου με αρχές Νοέμβρη. Διαθέτουν κτηνοτροφικούς κλήρους που εκτείνονται από την περιοχή Φιλιατών έως το δήμο Σαγιάδας (την παλιά λωρίδα¹⁹⁶, όπως τη λένε, απέναντι από την Κέρκυρα). Οι κλήροι αυτοί δόθηκαν στους κτηνοτρόφους που είναι ιδιοκτήτες των προβάτων. Όσο διατηρούν την κτηνοτροφική μονάδα έχουν χρήση και των κλήρων. Στη συνέχεια επανέρχονται και πάλι στο δημόσιο. Η χρήση αυτών

¹⁹⁴ Για παράδειγμα, κτηνοτρόφος που είχε μεταναστεύσει στη Γερμανία, εξακολουθεί να έχει πρόβατα αλλά διατηρεί και ψισταριά στο χωριό όπου συχνάζουν πολλοί, ντόπιοι και ξένοι.

¹⁹⁵ Αυτή η προτίμηση οφείλεται, σύμφωνα με ερμηνείες των κατοίκων, στο ότι ο ντόπιος σήμερα θέλει να αποφύγει την παραμονή του στο βουνό και την απασχόληση αποκλειστικά με τα πρόβατα. Εξάλλου η έλευση και εγκατάσταση πολλών Βορειοηπειρωτών και Αλβανών έδωσε τη δυνατότητα στους κτηνοτρόφους να χρησιμοποιούν αυτό το δυναμικό κατά το δοκούν.

¹⁹⁶ Πληροφορία από τη συνέντευξη του Γ. Γ. και του Β. Κ.

των κλήρων χρονολογείται πολύ παλιά. Σήμερα ο αριθμός αυτών που τις νέμονται είναι γύρω στους 40 Κεφαλοβρυσίτες ενώ παλιά ήταν πάνω από 1500.

Όσον αφορά τις μόνιμα εγκατεστημένες οικογένειες των κτηνοτρόφων, αυτών που δεν μετακινούνται δηλαδή, αναφέρουν ότι η δουλειά αυτή είναι «*δύσκολη και απαιτητική*».¹⁹⁷ Η εναλλακτική λύση για τον κτηνοτρόφο που θέλει να παραμείνει κοντά στην οικογένειά του είναι η ενουκίαση χωραφιών σε διπλανά χωριά, όπως το Ωραιόκαστρο που έχει κάμπο, για την εξασφάλιση της τροφής των ζώων και καλοκαίρι και χειμώνα. Έτσι δεν αναγκάζεται πλέον να μετακινείται, εφόσον η οικογένεια αρνείται να μετακινηθεί αλλά και ο ίδιος θεωρεί ωφελιμότερο.

Η ακτίνα που κινούνται στην καθημερινότητά τους οι κτηνοτρόφοι δεν περιλαμβάνει τα Γιάννενα. Αυτοί που θα πάνε συχνά στα Γιάννενα ή και θα κατοικήσουν εκεί, είναι όσοι έχουν δουλειές διαφορετικές: είναι δηλαδή διοικητικοί υπάλληλοι, δάσκαλοι, νοσηλευτές, εργάτες στο εργοστάσιο. Ο κτηνοτρόφος, λόγω της φύσης της εργασίας του, δεν μπορεί να διαθέσει αυτόν τον προγραμματισμένο ελεύθερο χρόνο που διαθέτουν οι άλλες κατηγορίες εργαζομένων.

Η ηλικιακή κλίμακα των κτηνοτρόφων κυμαίνεται από 25 έως 40 χρόνων και περιλαμβάνει και κάποιους πιο ηλικιωμένους. Υπάρχουν γύρω στις 30 στάνες στο χωριό. Έχουν στάβλους, εργατικό προσωπικό και έχουν εκσυγχρονιστεί. Υπάρχουν συνολικά 6.500 χιλιάδες πρόβατα σε όλο το δήμο¹⁹⁸. Δυσκολίες υπάρχουν πολλές ωστόσο: για παράδειγμα ένας στάβλος κοστίζει πάρα πολύ, χρειάζεται κεφάλαιο για να στηθεί αλλά και τη διάθεση από κάποιον για να κάνει αυτή την εργασία. Η επένδυση είναι επισφαλής και χρειάζεται κάποιος να διαθέτει, πέραν του κεφαλαίου, μεγάλη έκταση σε γη και εμπειρία σ' αυτή τη δουλειά. Η κτηνοτροφική εργασία απαιτεί παρουσία και επίβλεψη

¹⁹⁷ Όπως αναφέρει στη συνέντευξή της η Ο. Ν.

¹⁹⁸ Ο Β. Κ, γραμματέας της κοινότητας, αναφέρει ότι ο αριθμός των οικογενειών που έχουν πρόβατα και μετακινούνται ανέρχεται στις 20-25 οικογένειες, αποτελούμενες από λίγα μέλη και διαθέτουν μεγάλες κτηνοτροφικές μονάδες (από 250 έως 1000 ζώα περίπου).

24 ώρες το εικοσιτετράωρο και τελικά το κέρδος από τις προσφορές των εταιρειών για το κρέας ή το γάλα είναι μηδαμινό.

Έτσι εκδηλώνεται μια αποστροφή προς το επάγγελμα αυτό. Άλλες επαγγελματικές ενασχολήσεις, εκτός από τα πρόβατα, είναι τα ψάρια και τα ιδιόκτητα παντοπωλεία. Αποτέλεσμα, είναι μια διάχυτη ανασφάλεια στους κατοίκους του χωριού που οδηγεί σε διαπιστώσεις του τύπου :

«Οι κτηνοτρόφοι σε 5-10 χρόνια θα πουλήσουν τα πρόβατα¹⁹⁹ και το χωριό θα ερημωθεί αν δεν υπάρξει μέριμνα...».

Στο παρόν, παρατηρούμε μια προσπάθεια αξιοποίησης της παλαιάς εμπειρίας στην αμπελοκαλλιέργεια από τους κατοίκους. Όμως οι δυσκολίες είναι πολλές:

«Αυτά τα αμπέλια είναι εγκατελειμμένα γιατί οι ιδιοκτήτες τους (γύρω στα 5-6 άτομα) είτε γέρασαν και δεν μπορούν να τα καλλιεργήσουν είτε μετανάστευσαν στη Γερμανία. Καινούρια αμπέλια έχουν 3-4 άτομα, έξω από το χωριό, προς το εκκλησάκι. Η αμπελοκαλλιέργεια δεν αφήνει ιδιαίτερο κέρδος παρά μόνο αν γίνεται σε μεγάλη έκταση. Από την άλλη η επιδότηση που δίνει το κράτος για τα αμπέλια δεν είναι αξιόλογη. Εξάλλου για να λάβουν οι αμπελοκαλλιεργητές αυτή την επιδότηση τους ζητήθηκε από το κράτος να φέρουν τους τίτλους ιδιοκτησίας των χωραφιών που είτε καλλιεργούν είτε επιθυμούν να καλλιεργήσουν. Αλλά το ερώτημα είναι ποιός έχει τόσα χωράφια...»²⁰⁰

Μέσα στο χωριό οι καλλιέργειες κηπευτικών είναι μόνο για αυτοκατανάλωση και αφορούν σε καλοκαιρινά κηπευτικά των οποίων η έκταση δεν υπερβαίνει τα 200-500 μέτρα²⁰¹.

Στον υπόλοιπο δήμο υπάρχει απασχόληση και στα τριφύλια, όχι όμως ιδιαίτερα στο Κεφαλόβρυσο. Το τριφύλλι προορίζεται για ζωοτροφή των ιδιόκτητων ζώων αλλά και προς πώληση. Οι Κεφαλοβρυσίτες που καλλιεργούν

¹⁹⁹ Εκτίμηση του Κ. Φ, πρώην αντιδημάρχου.

²⁰⁰ Προφορική μαρτυρία του Φ. Κ.

²⁰¹ Στο χωριό ακόμη υπάρχουν πολλές αχλαδιές, (τα γκόρτσα), πλατιά αχλάδια που μαυρίζουν όταν ωριμάζουν. Από τη συνέντευξη της Β. Δ.

τριφύλλια νοικιάζουν τις εκτάσεις στα γύρω χωριά, όπως το Βασιλικό και το Μεσοχώρι²⁰². Τα προϊόντα της επαρχίας Πωγωνίου, ευρύτερα, είναι το κρέας και το γάλα. Η τιμή του κρέατος είναι υψηλή εξαιτίας της ποιότητάς του. Γενικά η αγορά είναι ακριβότερη στο χωριό. Το γάλα επίσης είναι άριστης ποιότητας και πωλείται στη ΔΩΔΩΝΗ²⁰³.

Κοντά στο εργοστάσιο της Μεταλλουργικής υπάρχει αυτή τη στιγμή σφαγείο που απασχολεί πέντε άτομα. Τα εγκαίνιά του έγιναν τα Χριστούγεννα του 2005. Θεωρείται πολύ θετικό από τους κατοίκους το ότι έγινε το σφαγείο στο σημείο που έγινε και έτσι εξυπηρετείται η ευρύτερη περιοχή.

Ακόμη, σήμερα υπάρχουν σύγχρονες εγκαταστάσεις κοντά στο εργοστάσιο της Μεταλλουργικής που λειτουργούν ως πτηνοτροφείο (κοντά στις εγκαταστάσεις του σφαγείου) το οποίο παρουσιάζει ιδιαίτερη άνθιση. Η παραγωγή ανέρχεται στα 15.000 κοτόπουλα περίπου και τα αυγά δεν πωλούνται στην ντόπια αγορά αλλά αποστέλλονται για εκκόλαψη κάθε 7-8 μήνες και στη συνέχεια διοχετεύονται τα νέα κοτόπουλα είτε ως σφάγια είτε για ανταλλαγή²⁰⁴. Το χωριό θεωρεί δικό του αυτό το πτηνοτροφείο παρόλο που ο ιδιοκτήτης δεν κατάγεται από το Κεφαλόβρυσο. Αυτό συμβαίνει επειδή είχε δημιουργηθεί η αρχική εγκατάσταση από συχωριανό τους και επειδή το πτηνοτροφείο «είναι στο δικό μας το μέρος», δηλαδή βρίσκεται εντός των ορίων του Κεφαλοβρύσου.

Βυρσοδεψεία δεν υπάρχουν στο χωριό. Από το σφαγείο τα δέρματα τα παραλαμβάνει έμπορος που τα πουλάει στα Γιάννενα. Υπάρχουν δύο τυροκομεία σήμερα ενώ παλιά υπήρχαν τρία.²⁰⁵ Λίγοι ντόπιοι ασχολούνται και με την

²⁰² Στο Ωραιόκαστρο επίσης υπάρχει εντατική καλλιέργεια κηπευτικών (ντομάτες, πιπεριές, πατάτες, φασολάκια). Η καλλιέργεια εκεί διευκολύνεται πολύ λόγω του νερού στην περιοχή.

²⁰³ Οι ντόπιοι το αγοράζουν από τα τοπικά μαγαζιά, δεν θα πάνε, όπως αναφέρουν, για λίγη ποσότητα στη στάνη.

²⁰⁴ Ανταλλαγή σημαίνει ότι τα νέα κοτόπουλα θα γεννήσουν αυγά για ένα χρόνο περίπου και στη συνέχεια θα ανανεωθούν έτσι ώστε να μην επέρχεται η γήρανσή τους.

²⁰⁵ Ένα τυροκομείο έχει ένας κάτοικος του Βασιλικού, το δεύτερο το διαχειρίζεται Κεφαλοβρυσίτης που κατοικεί στην Κάτω Μερόπη και το τρίτο δε λειτουργεί και βρίσκεται και αυτό κοντά στο εργοστάσιο της Μεταλλουργικής. Οι εγκαταστάσεις του είναι σύγχρονες σχετικά και θα μπορούσε να αξιοποιηθεί.

μελισσοκομία. Κάποιοι από τους κατοίκους επίσης ασχολούνται με επιχειρήσεις εντός και εκτός των συνόρων.

III.2. Η ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ

Η πατριαρχικότητα της κοινωνίας του Κεφαλοβρύσου εξακολουθεί να υφίσταται σε νοοτροπίες που αντανακλούν προηγούμενες οικονομικοκοινωνικές δομές, παρά την εξαφάνιση της πολυπυρηνικής οικογένειας σήμερα και την επικράτηση κατά κανόνα της πυρηνικής. Αυτό, καταφαίνεται κυρίως στις απόψεις για το γυναικείο φύλο και την οικογένεια παρά τις αλλαγές που έχουν επέλθει, όπως η αποδοχή της εξωγαμίας. Η ευελιξία της κοινότητας και η προσαρμογή της στις νέες συνθήκες είναι μια συνθήκη που τα πράγματα επιβάλλουν. Η επιτόπια έρευνα έδειξε, στο επίπεδο των πολιτισμικών αναπαραστάσεων, ότι ισχύουν τα ακόλουθα:

Η αντίληψη που υπάρχει και σήμερα για την οικογένεια στην κοινότητα είναι ότι το γυναικείο φύλο παίζει τον κύριο ρόλο στην καλή λειτουργία της. Οι απόψεις για την δημιουργία μιας σταθερής οικογένειας είναι ότι ο ένας από τους δύο συζύγους πρέπει να υποχωρεί.²⁰⁶ Αν είναι και οι δύο ανυποχώρητοι δεν μπορεί να λειτουργήσει το ζευγάρι. Επόμενο συμπέρασμα είναι αυτός που υποχωρεί να είναι η γυναίκα. Βασική λοιπόν ηθική αξία για μια νέα γυναίκα θεωρείται η διάθεση κατανόησης και η υποχωρητικότητα. Δεν μπορεί να υπάρξει αρμονικός έγγαμος βίος χωρίς αυτήν την υποχωρητικότητα. Επιπλέον συμβιβασμοί αφορούν επιθυμίες όπως το να κάνεις εξόδους, να διασκεδάσεις και να καταναλώνεις συνέχεια.

Έτσι, παρατηρούμε να αναφέρονται ως γυναικεία προτερήματα αντιφατικά φαινομενικά, που αναγνωριζόταν και παλαιά αλλά και σήμερα, το να είναι δραστήρια και να έχει θάρρος, καθώς και το να μη μιλάει για τα οικογενειακά της εκτός σπιτιού. Ακόμη, να έχει συμπάθεια για τους ανθρώπους και να συμπαραστέκεται σε όσους την έχουν ανάγκη. Η οικονομία επίσης, θεωρείται ένα προτέρημα για τη γυναίκα του σπιτιού, όπως και η καθαριότητα²⁰⁷, ει-

²⁰⁶ Από τη συνέντευξη της Σ. Μ.

²⁰⁷ «Η νοικοκυρά είναι όλη η δουλειά στο σπίτι...». Από τη συνέντευξη της Μ. Σ.

δικά για μια γυναίκα που πρόκειται να παντρευτεί. Κυρίως το βάρος το ηθικό για τη διατήρηση των αρμονικών οικογενειακών σχέσεων το επιφορτίζεται η γυναίκα. Επίσης, η γυναίκα έχει το ηθικό βάρος για την δημιουργία οποιασδήποτε σχέσης εκτός γάμου. Αυτή είναι που με τη συμπεριφορά της μπορεί να προκαλεί και επομένως αυτή κρατάει το ήθος.

Αυτό είναι κάτι που σύμφωνα με τους πληροφορητές μακροπρόθεσμα εκτιμάται από τον άνδρα, συνεπώς και από την ευρύτερη κοινωνία, και *«προχωράει καλά ο γάμος και η οικογένεια»*. Αν δε γίνεται αυτό, τότε διαλύεται ο γάμος, κάτι που βιώνεται σαν καταστροφή. Κατά άλλους²⁰⁸ πρέπει ο ένας από τους συζύγους να είναι *«πιο έξυπνος»* για να πάει καλά το νοικοκυριό αλλά και για να λαμβάνονται σωστές αποφάσεις. Δεν διευκρινίζεται ποιος από τους δύο συζύγους πρέπει να είναι αυτός, ούτε είναι και απαραίτητο.²⁰⁹ Αντίστοιχα, αρετές για τον άντρα θεωρούνται το φιλότιμο και η εργατικότητα. Ωστόσο δεν επιφορτίζεται με τα ανάλογα ηθικά βάρη για τη διατήρηση των οικογενειακών σχέσεων.

Οι έγγαμες γυναίκες που μένουν σήμερα στο Κεφαλόβρυσο εξακολουθούν να μην βγαίνουν πολύ έξω. Μιλάνε τα βλάχικα και αρκετές από αυτές εργάζονται είτε στα πρόβατα, είτε στα ψάρια στο ιχθυοτροφείο της Κόνιτσας, όπου δουλεύουν και οι περισσότερες. Η μετακίνηση γίνεται καθημερινά με λεωφορείο που τις πηγαίνει και τις φέρνει από τη δουλειά τους. Μαζί τους εργάζονται στο εργοστάσιο αυτό και πολλές Βορειοηπειρώτισσες.

Το να παραμείνει μια νέα κοπέλα σήμερα στο χωριό εξαρτάται από τις *«απαιτήσεις»*²¹⁰ που έχει. Οι σημερινές κοπέλες θεωρούνται *καλομαθημένες*, με απαιτήσεις που τα θέλουν όλα έτοιμα (*«στο πιάτο, που λένε»*).²¹¹ Σήμερα η γυναίκα σπουδάζει και δεν γνωρίζει τις οικιακές εργασίες.

²⁰⁸ Συνέντευξη του Σ. Δ.

²⁰⁹ *«Να 'ταν παντρεμένο (μιλάει για τον ανύπαντρο γιό της) δεν θα 'πεφτε έξω. Θα 'κανε κουμάντο η γυναίκα του. Αλλάζει η ζωή με το γάμο...»* (συνέντευξη της Μ. Σιδέρη).

²¹⁰ Προφορικές πληροφορίες της Σ. Μ.

²¹¹ Προφορικές μαρτυρίες της Ο. Ν, φαρμακοποιού.

Κοπέλες από το χωριό που κατοικούν στα Γιάννενα και πηγαionoέρχονται²¹² αντιμετωπίζουν μεγάλη δυσκολία στο να παντρευτούν. Αυτές οδηγούν, νοικιάζουν σπίτι και εργάζονται. Είναι ελεύθερες να βγουν έξω και να παρακολουθήσουν μια σχολή αν θέλουν, διευρύνοντας τους ορίζοντές τους και ανεβάζοντας το μορφωτικό τους επίπεδο. Το να μείνουν στο χωριό τους φαίνεται αδιανόητο. Είναι πολύ δεμένες ωστόσο με την οικογένειά τους και η νοοτροπία τους είναι σύμφωνη σε πολλά σημεία με αυτή των γονέων τους.

Έχουν βιώσει την ελευθερία τους και μάλιστα μια πληροφορήτρια το ανέφερε αυτό σαν κάτι αρνητικό γιατί αν δεν γνώριζε τα πράγματα που ξέρει τώρα και ήταν ένα κοριτσάκι από το χωριό, τότε θα παντρευόταν και πολύ πιο εύκολα.

Έχουν το χώρο τους²¹³, το δικό τους νοικοκυριό, τα πράγματά τους, την ησυχία τους, την έξοδο τους.²¹⁴ Οι συναντήσεις αυτών των γυναικών στα σπίτια που νοικιάζουν οι συγχωριανές τους στα Γιάννενα, είναι συχνές. Επίσης συνήθως διαθέτουν αυτοκίνητο και είναι πολύ εξοικειωμένες με την οδήγηση. Δεν έχουν διάθεση για υποχωρήσεις απέναντι σε κάποιον είτε αυτός είναι ο μέλλον σύζυγος είτε οι συγγενείς του.

Στην επιλογή του συζύγου ωστόσο παίζει σημαντικό ρόλο γι' αυτές η οικογένειά του, αν είναι δηλαδή «καλή» η οικογένεια. Και «καλή» σήμερα σημαίνει οικογένεια απαλλαγμένη από κληρονομικές ασθένειες και εξαρτήσεις, καθώς και εύπορη οικονομικά, χωρίς ωστόσο να είναι πάντα απαραίτητο²¹⁵. Οι κοπέλες αυτές δεν επηρεάζονται σήμερα από τον τόπο καταγωγής του μέλλοντος συζύγου, αν όμως τύχαινε να κατάγεται από το χωριό αυτό συνυπολογίζεται ως κάτι το πολύ θετικό.

²¹² «Στο Κεφαλόβρυσο τα νέα κορίτσια πάνε κι έρχονται στα Γιάννενα» (συνέντευξη της Μ, νοσηλεύτριας).

²¹³ «Τη μεριά μου» (συνέντευξη της Χ. Μ).

²¹⁴ «Οι νέες γυναίκες δεν θέλουν να μείνουν στο χωριό. Οδηγούν αυτοκίνητο και νοικιάζουν στα Γιάννενα.... Έχουν και το μαλμποράκι τους... και πάνε εκεί, που είναι πιο ελεύθερες...» (συνέντευξη του Α. Γ).

²¹⁵ Η «καλή οικογένεια», με βάση τις συνεντεύξεις, ήταν το κύριο κριτήριο στην αναζήτηση συζύγου και παλαιότερα αλλά και τώρα.

Παρά τη φαινομενική ελευθερία τους, η γνώμη της οικογένειάς τους παίζει πολύ σημαντικό ρόλο στις αποφάσεις τους και η έγκρισή τους είναι ένα ζητούμενο. Επίσης θέλουν καλή σχέση με την πεθερά, να τις αγαπούν και να την αγαπάνε. Σημαντικό ρόλο παίζει επίσης το να εργάζεται ο μέλλον σύζυγος σε σταθερή εργασία. Δεν θέλουν να παντρευτούν κάποιον που ασχολείται με τα πρόβατα. Θεωρούν ότι αυτό το κάνουν κοπέλες που δεν έχουν άλλη επιλογή, απλώς «κλείνουν τα μάτια» και είναι κάτι που τους το επιβάλλει η επιθυμία να γίνουν μητέρες όταν τα χρονικά περιθώρια στενεύουν.

Οι νέες κοπέλες στην ηλικία των τριάντα ετών και άνω, που εργάζονται, αντίθετα, ομολογούν ότι δεν αισθάνονται έτοιμες για να κάνουν οικογένεια, δεν νιώθουν αυτή την ανάγκη και φοβούνται την ανάληψη της ευθύνης ενός παιδιού.²¹⁶ Κι αυτός ο φόβος δεν έχει σχέση με την ικανότητα να φροντίσουν ένα παιδί αλλά με το τι θα γίνει στην περίπτωση που αποτύχει ο γάμος. Από την άλλη ο γάμος προβάλλεται ως αναγκαιότητα, διαφορετικά η μόνη προοπτική φαίνεται να είναι η μοναξιά.

Ο χρονικός προσδιορισμός στη μεταβολή όσον αφορά τη γυναικεία νοοτροπία εντοπίζεται στη **δεκαετία του 1980**. Οι νέες κοπέλες²¹⁷ είχαν αρχίσει να συνάπτουν σχέσεις με το αντίθετο φύλο αν και ο έλεγχος ήταν ακόμη σθεναρός, τόσο των γονέων όσο και ο κοινωνικός. Απέφευγαν να κυκλοφορούν μέσα στο χωριό, έβγαιναν με τον άνθρωπο της επιλογής τους εκτός κοινότητας. Ωστόσο όλο το χωριό γνώριζε εκτός ίσως από τους γονείς.

Στην κτηνοτροφική κοινότητα του Κεφαλοβρύσου στο παρελθόν, δεδομένης της συνήθειας της ενδογαμίας, η συγγένεια είχε βαρύτητα κυρίως από την πλευρά του πατέρα.²¹⁸ Έτσι ο γάμος με ξαδέρφια δεν ήταν απαγορευτικός από την πλευρά της μητέρας. Αυτό είναι κάτι που έχει αλλάξει σήμερα (δεν παντρεύονται δηλαδή τα ίδια τα σόγια) και η αιτία του αποδίδεται στη μετανάστευση των κατοίκων.

²¹⁶ Προφορικές μαρτυρίες της Χ. Μ.

²¹⁷ Από τη συνέντευξη της Β. Δ.

²¹⁸ Αλεξιάκης Ελ., «Το σύμπλεγμα του αίματος», *Ταντότητες και ετερότητες, Σύμβολα, συγγένεια, κοινότητα στην Ελλάδα-Βαλκάνια*, Εκδ. Δωδώνη, Αθήνα β', 2006 σ. 25.

Αναδίπλωση της κοινότητας: Έχουν γίνει πολλοί γάμοι με ξένες γυναίκες ιδιαίτερα Γερμανίδες. Τα δύο-τρία τελευταία χρόνια όμως άρχισαν να παντρεύονται πάλι μεταξύ τους, κάτι που ερμηνεύεται ως αναδίπλωση της κοινότητας. Για παράδειγμα, έρχονται από τη Γερμανία τα σόγια, τα συζητάνε, βλέπονται οι νέοι στα πανηγύρια, μεσολαβεί ένα διάστημα γνωριμίας τους, χωρίς την άμεση επέμβαση των γονιών, και τον επόμενο χρόνο παντρεύονται. Το 2006 πραγματοποιήθηκαν δεκαεπτά γάμοι, κάτι που είχε να συμβεί πολλά χρόνια. Ας σημειωθεί ότι οι σύζυγοι ήταν νεαροί σε ηλικία. Ίσως το φαινόμενο της αναδίπλωσης της κοινότητας, που προαναφέρθηκε, να αποτελεί μια προσπάθεια αντίστασης, να είναι μια επιστροφή στο τοπικό και στο οικείο απέναντι στον κατακερματισμό και τον πολλαπλασιασμό των ταυτοτήτων που φέρνει η παγκοσμιοποίηση στο πολιτιστικό επίπεδο.²¹⁹

Σήμερα οι ηλικιωμένοι κάτοικοι θεωρούν ότι προέχει η γνωριμία των ανθρώπων και μετά ο γάμος. Ακόμη θεωρούν ότι σήμερα οι νέοι έχουν πολλές απαιτήσεις από τους γονείς και ειδικά από τη μητέρα. Δεν είναι υποχρεωμένοι οι γονείς σήμερα να μεγαλώσουν τα παιδιά των παιδιών τους. Οι νέοι είναι κι αυτοί υποχρεωμένοι να αναλάβουν την ευθύνη τους. Τα πολλά διαζύγια, λένε, σχετίζονται με το ότι δεν γίνεται καμία προετοιμασία στις σημερινές κοπέλες για το γάμο και δεν μπορούν να αντέξουν. Την τελευταία εικοσαετία στην επιλογή συζύγου για μια κοπέλα έπαιζε ρόλο το σταθερό μεροκάματο που μεταφράζεται στο σταθερό μισθό ενός δημοσίου υπαλλήλου²²⁰.

Το καλοκαίρι όλα φαίνονται, και εν μέρει είναι διαφορετικά, όχι για όλους όμως τους ντόπιους κι αυτό γιατί η νοοτροπία ενώ άλλαξε σε πολλά επιμέρους στοιχεία όχι, ωστόσο ριζικά, όσον αφορά τις γυναίκες. Τα νέα κορίτσια φαίνεται να μη βιώνουν την απαγόρευση του δημόσιου χώρου στον ίδιο βαθμό που τον βιώνουν οι μεγαλύτερες.

²¹⁹ Cohen Robin, *Παγκόσμια Διασπορά*, Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2003, σ. 297.

²²⁰ Από τη συνέντευξη του Γ. Γ.

Τα όρια της κοινότητας μορφοποιούνται συμβολικά μέσα από τον ανταγωνισμό της με την κοινότητα του Βασιλικού που μεταφράζεται σε «μεγάλη ζήλια»²²¹ από την άλλη πλευρά. Μια γυναίκα που γινόταν νύφη στο Βασιλικό δεν αντιμετώπιζε το πρόβλημα προσαρμογής που θα συναντούσε αν γινόταν το αντίστροφο. Στο Βασιλικό θα ήταν πιο ελεύθερη απ' ό,τι στο χωριό της²²².

Το Κεφαλόβρυσο περιόριζε πολύ τη νεολαία του παλαιότερα, κάτι που ίσχυε, όπως προαναφέρθηκε, ως τη δεκαετία του 1980. Πολλές κοπέλες πήραν συζύγους καταναγκαστικά και σε ηλικίες νεαρές, όπως δεκατριών ετών. Φυσικά υπήρχαν και εξαιρέσεις. Η αλλαγή ωστόσο που ανιχνεύεται ήδη τη δεκαετία του 1980, καταφάνηκε το 1990 και ήταν ραγδαία. Πριν το 1990 οι διαδικασίες του γάμου για τους μετανάστες από τη Γερμανία διεξάγονταν στο διάστημα μιας εβδομάδας ή ενός μηνός, όσο είχαν άδεια. Έπρεπε να έρθουν και να παντρευτούν γρήγορα γιατί τα χρονικά περιθώρια της άδειάς τους δεν ήταν μεγάλα.

«Και άντε μετά ζήσε» σύμφωνα με τα λεγόμενά τους.

²²¹ Με βάση τις προφορικές μαρτυρίες της Β. που μένει στο Βασιλικό. Απάντηση των Κεφαλοβρυσιτών εδώ θα μπορούσε κάλλιστα να είναι: «Οι Βλάχοι έφτιαξαν μόνοι τους ό,τι έκαναν, οι Βασιλικιώτες αντίθετα τα βρήκαν από τους γονείς».

²²² Από τη συνέντευξη της Μ.

III.3. ΑΝΑΜΕΣΑ ΣΤΟ ΕΔΩ ΚΑΙ ΣΤΟ ΕΚΕΙ...

Σήμερα, όσον αφορά το Κεφαλόβρυσο, ο αριθμός των μεταναστών στη Γερμανία ανέρχεται γύρω στα 850 έως 1000 άτομα σε σύνολο πληθυσμού 2800 περίπου. Δηλαδή, το ένα τρίτο περίπου του χωριού βρίσκεται στη Γερμανία. Όσον αφορά το στάδιο του οικιακού κύκλου ζωής, συνήθως αυτοί που έφευγαν για Γερμανία, ήταν παντρεμένοι και είχαν και παιδιά ήδη. Μετά από λίγα χρόνια ακολουθούσε και η γυναίκα. Τα καλοκαίρια επιδίωκαν να επιστρέφουν στο χωριό για να περάσουν την άδειά τους αλλά και για να δουν τα παιδιά τους²²³, όσοι τα είχαν αφήσει στους γονείς τους (και ήταν οι περισσότεροι).

Η επιστροφή το καλοκαίρι στο Κεφαλόβρυσο αρχικά γινόταν μέσω Σερβίας και με αυτοκίνητο, περίπου γύρω στις 36 ώρες. Όταν έγινε ο πόλεμος άλλαξε η διαδρομή και γινόταν μέσω Ιταλίας πια. Ειδικά, σήμερα όμως χρησιμοποιούν πολύ το αεροπλάνο που συντομεύει κατά πολύ το χρόνο επιστροφής.

Οι μητέρες ή οι πεθερές που μεγάλωναν τα εγγόνια τους συχνά είχαν να γηροκομήσουν και τους δικούς τους γονείς στο σπίτι. Κάποιοι γονείς πήγαν στη Γερμανία για να βοηθήσουν στο μεγάλωμα των εγγονιών τους. Όμως κι αυτοί σχεδόν στην ολότητά τους δεν έμαθαν καθόλου τη γλώσσα. Η δεύτερη γενιά έχει λάβει ελληνογερμανική παιδεία²²⁴.

Πήγαν συνήθως και σε γερμανικό και σε ελληνικό σχολείο και έρχονται το καλοκαίρι στο χωριό για το πανηγύρι και για τουρισμό. Έχουν διαφορετικό ντύσιμο, διαφορετική νοοτροπία και παρουσιάζουν μια εικόνα πολύ διαφορετική για το χωριό. Από την άλλη, όσα από τα παιδιά μεγάλωσαν με τους παππούδες έχουν άλλη νοοτροπία.

²²³ Προφορική μαρτυρία του Μ. Δ.

²²⁴ «Έχουν κοινότητα ελληνική στην πόλη, με μεγάλη δραστηριότητα παλιά, τώρα όχι πολλή. Τότε τη χρειάζονταν την κοινότητα για να είναι σε επαφή, να συνδέονται μεταξύ τους, να γνωρίζονται. Τα παιδιά, σήμερα, δεν τη χρειάζονται την κοινότητα, δεν έχουν «πρόβλημα»...». Από τη συνέντευξη της Σ. Τ.

Κάθε οικογένεια στο Κεφαλόβρυσο έχει συγγενείς που ζουν στη Γερμανία και διαρκώς αναφέρονται σ' αυτούς. Πολλοί απ' αυτούς που έφυγαν δούλεψαν τόσο σε εργοστάσια όσο και σε ιδιωτικές επιχειρήσεις. Λόγω της μεγάλης προσφοράς εργασίας παρατηρείται το φαινόμενο να μετακινούνται εύκολα από τη μία δουλειά στην άλλη και, σπανιότερα, από τη μία πόλη σε άλλη.

Η δυναμική του τόπου : Αντίστοιχα, οι μόνιμοι κάτοικοι, στη σύγχρονη μας κοινότητα του Κεφαλοβρύσου, κινούνται είτε προς τα Γιάννενα είτε προς τη Γερμανία. Πολλοί Κεφαλοβρυσίτες κατοικούν επίσης στο διπλανό χωριό, το Βασιλικό (και κάποιοι στα υπόλοιπα κοντινά χωριά) λαμβανομένου υπόψη ότι ανέκαθεν τους προσέφερε χώρο για να βοσκήσουν τα ζώα τους, ενώ επίσης υπήρχαν αγροτικές δουλειές εκεί, στις οποίες μπορούσαν να απασχοληθούν.

Συγκοινωνία από το Κεφαλόβρυσο για τα Ιωάννινα έχει το πρωί και το μεσημέρι, ένα λεωφορείο μόνον. Όταν οι γονείς έρχονται αντιμέτωποι με την επαγγελματική αποκατάσταση των παιδιών τους μέσω των σπουδών είναι αναγκασμένοι να ξεσπιτωθούν. Η κα Ρίτσα, εργαζόμενη στο εργοστάσιο της Μεταλλουργικής λέει:

«Δεν έχουν τις δυνατότητες τα παιδιά να ανταγωνιστούν τα παιδιά των πόλεων. Και οι εργάτες το ίδιο κάνουν, φεύγουν. Παλιά που είχαν τα παιδιά μικρά έμεναν εδώ. Παλιά ήταν και πιο πολλοί εργάτες αν και τώρα παίρνουν πολλοί σύνταξη. Το ίδιο γίνεται και από το Καλπάκι. Η δικαιολογία είναι τα παιδιά. Όμως και νέα παιδιά που πιάνουν δουλειά φεύγουν γιατί θέλουν και οι γυναίκες τους να ζήσουν...²²⁵ Οι κυβερνήσεις λένε για κίνητρα στους ανθρώπους αλλά δεν ξέρει κανείς τι έγινε στην πορεία. Άμα μείνει κάποιος στην επαρχία και δεν έχει να δουλέψει τι να κάνει;»

²²⁵ Από συνέντευξη εργαζόμενης στη Μεταλλουργική.

Ο Κ.Κ. μας λέει τα εξής:

«Τα γύρω χωριά κατά κύριο λόγο είναι έρημα.²²⁶ Έτσι, στον Κακόλακο υπάρχει ένα μόνο άτομο που μένει το χειμώνα εκεί, χωρίς οικογένεια. Στη Μερόπη και τον Παλαιόποργο έχει μειωθεί επίσης πολύ ο πληθυσμός. Το καλοκαίρι το σκηνικό αλλάζει και αυτοί που έφυγαν στην Αθήνα, στη Θεσσαλονίκη, στη Γερμανία ή στα Ιωάννινα επιστρέφουν για τις διακοπές τους εκεί. Αυτό διαρκεί ως τις 15-20 Σεπτέμβρη και κατόπιν τα χωριά ερημώνονται ξανά. Ειδικά στα Γιάννενα φεύγουν πολλοί λόγω των παιδιών, των σχολείων, των φροντιστηρίων και των διαφορετικών αναγκών. Από τη στιγμή που οργανώνουν και προγραμματίζουν τη ζωή τους σε άλλον τόπο, είναι δύσκολο να επιστρέψουν. Εξάλλου η περιοχή είναι ορεινή χωρίς ιδιαίτερη παραγωγή. Η κτηνοτροφία υπάρχει βέβαια αλλά όχι κάτι άλλο εκτός αυτού, για να απασχοληθεί κανείς. Υπάρχουν οι κτηνοτροφικές μονάδες που τροφοδοτούν κάποια τυροκομεία που παίρνουν το γάλα και φτιάχνουν τα προϊόντα. Όλοι οι υπόλοιποι εργαζόμενοι είναι παροχείς υπηρεσιών: συνοριοφύλακες, δάσκαλοι, καθηγητές, δημοτικοί υπάλληλοι. Ο μοχλός επομένως είναι καθαρά η κτηνοτροφία.»

Με βάση τις προφορικές μαρτυρίες οι πραγματικοί μόνιμοι κάτοικοι του Κεφαλοβρύσου ανέρχονται γύρω στα 600-700 άτομα. Σήμερα, περίπου 480 Κεφαλοβρυσίτες κατοικούν στα Γιάννενα και έχουν όλοι σχεδόν σπίτια στο Κεφαλόβρυσο. Τα σπίτια αυτά έχουν τη θέση εξοχικής κατοικίας, στην πραγματικότητα όμως δηλώνουν την προτεραιότητα που έχουν για τους Κεφαλοβρυσίτες οι δεσμοί οικογενειακής και πολιτιστικής ταύτισης²²⁷. Έτσι, κάποια σπίτια παραμένουν κλειστά, διατηρώντας τη μνήμη της οικογένειας, και ανοίγουν όταν έρχονται οι ιδιοκτήτες τους είτε από τα Γιάννενα είτε από τη

²²⁶ Σύμφωνα με μαγνητοφωνημένη συνέντευξη του κ. Κ..

²²⁷ Δαμιανάκος Στ., *Διαδικασίες κοινωνικού μετασχηματισμού στην αγροτική Ελλάδα*, Εκδ.ΕΚΚΕ, Αθήνα 1987, σ.418.

Γερμανία²²⁸. Πολλοί, παρόλο που εργάζονται στο εργοστάσιο της Μεταλλουργικής, διαμένουν μόνιμα στα Γιάννενα και πηγαionoέρχονται.

Από τις πιο πολυπληθείς οικογένειες στο Κεφαλόβρυσο είναι οι Μενταίοι που κατατάσσονται πρώτοι από την άποψη της αριθμητικής υπεροχής, ακολουθούν οι Γραμμοζαίοι και στη συνέχεια οι Φουκαίοι (γύρω στα 40 άτομα). Άλλα συχνά ονόματα που απαντώνται είναι: Νίττας, Τζόγκας, Λούτσος, Δημουλάς, Ζυγούνας, Γκρεμότσης. Οι Δημουλαίοι είναι επίσης πάρα πολλοί αλλά μετακινήθηκαν με τα ζώα τους στα Άνω Ραβένια²²⁹, όπου εκεί αποτελούν έναν ικανό αριθμό.

Η μελέτη των επωνύμων στο χώρο καθιστά δυνατή την ανίχνευση των παλαιότερων μαχαλάδων στο χωριό που διαφοροποιούνται ο ένας από τον άλλον όχι με βάση την τοποθέτησή τους στο χώρο αλλά με βάση τα επώνυμα²³⁰ των οικογενειών που τις απαρτίζουν και που κατά κανόνα είναι πολυπληθείς. Δηλαδή το κάθε σόι έχει συνήθως τα σπίτια του κοντά το ένα στο άλλο και όλο αυτό αποτελεί ένα μαχαλά· για παράδειγμα τα Μεντέϊκα, τα Δημουλέϊκα, οι Γκερμωτσαίοι, οι Τσεπαίοι κ.ο.κ.

²²⁸ Παρά το γεγονός ότι δεν χτίζονται πλέον νέες κατοικίες στο χωριό, παρατηρεί κανείς ότι υπάρχει μεγάλη απασχόληση εργατών σε επιδιορθώσεις σπιτιών και σε δημόσια έργα. Ωστόσο οι ντόπιοι εργάτες δυσκολεύονται να βρουν δουλειά γιατί και ξένοι εργάτες υπάρχουν αρκετοί και η πρόοδος της τεχνολογίας έχει διακόψει τρόπους εργασίας που υπήρχαν μονοπωλιακά παλιότερα. Για παράδειγμα, δεν είναι το ίδιο απαραίτητος ένας μεταφορέας με το δικό του φορτηγό, όπως ήταν παλιότερα (μια εργασία σίγουρη και προσοδοφόρα) γιατί, σήμερα, υπάρχει μάντρα με οικοδομικά υλικά στο Καλλάκι. Τα υλικά αυτά αναλαμβάνει να τα μεταφέρει ο ίδιος ο ιδιοκτήτης στα χωριά. Εξάλλου, σήμερα, είναι διαθέσιμοι γερανοί που μπορούν να τα μεταφέρουν ακόμη και στον εσωτερικό χώρο μιας κατοικίας. Παλιότερα ήταν απαραίτητοι και οι εργάτες που θα τα μετέφεραν στο χώρο εργασίας. Στις επιδιορθώσεις λοιπόν που γίνονται στο χωριό εργάζονται κατά κανόνα Αλβανοί, όπως λένε οι ντόπιοι. Ο αριθμός τους ανέρχεται γύρω στα 120 άτομα. Οι ντόπιοι εργάτες δεν έχουν ιδιαίτερη παρουσία. Υπήρχαν 2-3 Κεφαλοβρυσίτες εργολάβοι αλλά αυτοί συνταξιοδοτήθηκαν τώρα πια και την εργασία τους την έμαθαν και την άσκησαν οι νεοαφιχθέντες από την Αλβανία. Αυτό βέβαια δεν συμβαίνει κατ' εξαίρεση στο Κεφαλόβρυσο: πληροφορητής ανέφερε ότι το ίδιο συμβαίνει παντού και ότι στα Γιάννενα, για παράδειγμα, στα έργα αποκατάστασης που γίνονται στην παλαιά αγορά της πόλης την πέτρα την στρώνουν Αλβανοί εργάτες.

²²⁹ Προφορική μαρτυρία της Β. Δ από το Κεφαλόβρυσο.

²³⁰ Πρβ. Αλεξιάκης Ε., «Η διαπραγμάτευση της συλλογικής ταυτότητας στους Έλληνες Βλάχους του Κεφαλοβρύσου (Μετζιτέ) Πωγωνίου», *Εθνολογία* τ. 4, 1995, σ. 156.

Από τα υπόλοιπα χωριά της περιοχής «ζωντανά» και «με κίνηση» θα λέγαμε είναι: το Δελβινάκι (το οποίο ανήκει στο δήμο Δελβινακίου) και το Καλπάκι. Αυτός είναι ο άξονας. Η απόσταση από αυτά τα χωριά είναι περίπου ένα τέταρτο της ώρας. Κι εκεί επίσης υπάρχουν δημόσιες υπηρεσίες.

Από προφορική συνέντευξη του Κ. Κ, επίσης αναφέρονται και τα εξής ενδιαφέροντα:

«Ένα χωριό που είναι ιδιαίτερο στην περιοχή είναι η Παγωνιανή. Εκεί υπάρχουν δύο σχολές, από τις οποίες η μία είναι τεχνική σχολή από το ίδρυμα Λάτση όπου εκπαιδεύονται 150 παιδιά που έχουν έρθει από την Αλβανία. Είναι σχολές μαθητείας όπου σπουδάζουν οδηγοί αυτοκινήτων, μηχανουργοί, σιδηρουργοί, κ.ά. Αποκτούν διπλώματα και μπορούν να επιστρέψουν στην Αλβανία για εργασία. Υπάρχει επίσης και το Κέντρο Παιδικής Μέριμνας, ένα οικοτροφείο δηλαδή όπου πάνε 30-40 παιδιά από την Αλβανία, Βορειοηπειρωτόπουλα και άλλα. Εκεί μπορούν να μείνουν τα παιδιά και έχουν τη δυνατότητα να μάθουν την ελληνική γλώσσα. Κι αυτό συμβαίνει γιατί υπάρχουν διακρατικές συμφωνίες. Αν κάποιος θέλει ένα κράτος να κάνει εποίκηση χρησιμοποιεί τη γλώσσα, τον πολιτισμό, τη μάθηση. Αν θες σχέσεις καλής γειτονίας εκπαιδεύεις τον κόσμο αυτόν σε κάποια πράγματα για να μπορεί να πάει μέσα και να ανοίξει μια δουλειά, να σταθεί. Γιατί αν ο γείτονάς σου πεινάει κι εσύ δεν στέκεσαι καλά. Αν στέκεται αυτός καλά και εσύ στέκεσαι καλά».

Βλάχοι, Αλβανοί και Έλληνες της Αλβανίας: Τα σύνορα της Αλβανίας κλείνουν το 1947 και ανοίγουν ξανά το 1990. Από το 1946 κόβεται πλέον η γραμμή επικοινωνίας για τους Κεφαλοβρυσίτες και πολλοί συγγενείς τους εγκλωβίζονται στην Αλβανία. Πολλοί συγχωριανοί συγκεντρώθηκαν στο Εξαμίλι και στο Αντόν Πότσι. Με το άνοιγμα των συνόρων, στη δεκαετία του 1990 το χωριό κατακλύζεται από νέους κατοίκους και πάρα πολλούς λαθρομετανάστες²³¹.

Στο Κεφαλόβρυσσο βρίσκονται συνολικά πάνω από 100 άτομα Βορειοηπειρώτες Βλάχοι. Μεγαλύτερος αριθμός εγκαταστάθηκε στο χωριό αρχικά αλλά σιγά σιγά πολλοί έφυγαν προς τα αστικά κέντρα. Σύμφωνα με τις προφορικές μαρτυρίες, στο χωριό υπάρχουν δεκαπέντε οικογένειες Αλβανικής κατα-

²³¹ Σήμερα υπάρχουν περίπου σαράντα συνοριοφύλακες στο χωριό.

γωγής. Οι ελάχιστες απολαβές με τις οποίες απασχολούνταν ήταν για τους ντόπιους και θετικό και αρνητικό. Γιατί ναι μεν απασχολήθηκαν σε εργασίες που απαξίωναν οι Έλληνες αλλά από την άλλη κάποιοι ντόπιοι που ήδη εργάζονταν έχασαν τις δουλειές τους. Διαπίστωση γενικότερη ωστόσο των κατοίκων παραμένει ότι μειώνονται οι ντόπιοι και έρχονται άλλοι.

Η συμβίωση των παλαιών με τους νέους κατοίκους είναι αρμονική και σίγουρα σχετίζεται με την οικειότητα που νιώθουν για το χωριό και την αίσθηση ότι «είναι δικό τους».²³² Παρόλα αυτά, παρατήρησα ότι στο χωριό τα αισθήματα είναι ανάμικτα για τους καινούριους κατοίκους: άλλοι τους θεωρούν συγχωριανούς τους και άλλοι κρατάνε τις αποστάσεις (κατά κανόνα αυτοί που δεν τους έχουν συγγενείς).²³³

Σήμερα, παρατηρείται μια σύγχυση,²³⁴ ιδιαίτερα όσον αφορά τους μαθητές του σχολείου, κατά πόσον είναι αλβανικής καταγωγής ή ελληνικής (από γονείς δηλαδή που κλείστηκαν εντός των συνόρων της Αλβανίας) κι αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι αρκετοί Αλβανοί βαπτίστηκαν και πήραν χριστιανικά ονόματα.

Αν, ωστόσο, αναζητήσουμε επίμονα μια διάκριση ανάμεσα στους Αλβανούς και τους Βορειοηπειρώτες αυτή, σ' ένα πρώτο επίπεδο, γίνεται από κάποιους με βάση το θρήσκευμα. Έτσι οι Αλβανοί είναι *Τούρκοι* και οι Βορειοηπειρώτες που επέστρεψαν είναι *Χριστιανοί*. Κατά κανόνα, όμως συμπεραίνοντας από τις συνεντεύξεις, οι κάτοικοι αποφεύγουν να κάνουν τη διάκριση. Σ' ένα δεύτερο επίπεδο, οι «Αλβανοί», όπως τους αποκαλούν, για άλλους ντόπιους σημαίνει ότι είναι Αλβανοί και για άλλους σημαίνει ότι είναι Βλάχοι που επαναπατρίστηκαν. Σε μια απόπειρα ερμηνείας αυτής της διχοτόμησης θα λέγαμε ότι η συγγένεια παίζει το μεγαλύτερο ρόλο στον προσδιορισμό των νέων κατοίκων. Εφόσον είναι συγγενείς, είναι και συντοπίτες τους. Για όσους

²³² Με βάση την προφορική μαρτυρία του Σ. Ζ : Η καταγωγή του είναι από το Κεφαλόβρυσο.

²³³ Λένε : «ά.. ήρθαν οι Αλβανίδες, έκαναν σπίτια, τις βλέπεις ντυμένες.... Δεν έπεσαν και με τα μούτρα., μόνο οι κοντινοί συγγενείς.» Από τη μαγνητοφωνημένη συνέντευξη της Β. Δ.

²³⁴ Άλλοι δηλαδή κάτοικοι τα θεωρούν δικά τους παιδιά, από συγγενείς τους που ήταν κλεισμένοι στην Αλβανία και άλλοι τα αποκαλούν *Αλβανάκια*.

δεν είναι συγγενείς τους, παρατηρείται η αναδίπλωση με την απόδοση της αλβανικής καταγωγής.

Κατ' επέκταση, η βλάχικη καταγωγή και η συμμετοχή στον τοπικό πολιτισμό είναι συνάρτηση και της ελληνικότητάς τους. Αυτοί, με τη σειρά τους, έπαιξαν και απ' ότι φαίνεται θα παίζουν σημαντικό ρόλο στα πολιτικά δρώμενα δεδομένου ότι ανανέωσαν δημογραφικά την κοινότητα και ψηφίζουν, πράγμα που σημαίνει ότι οι εκάστοτε υποψήφιοι εξαρτώνται από την ψήφο τους. Η πολιτική είναι μια βαρύνουσα συνιστώσα για την καθημερινότητα των κατοίκων. Είναι η πρόσβασή τους στην εξουσία και ο τρόπος να αποκτήσουν οντότητα. Αποτελεί ένα μέρος των δικτύων σχέσεων, με την εξουσία, αυτή τη φορά.

Αισθάνονται Κεφαλοβρυσίτες και δεν νιώθουν ότι έφυγαν κάποτε οριστικά αλλά ότι επέστρεψαν στο χωριό τους. Όταν υπήρχε δυσκολία στην ανέγερση του Κοινοτικού Καταστήματος, προσφέρθηκαν αφιλοκερδώς να βοηθήσουν στο χτίσιμό του.²³⁵ Οι άνθρωποι που ήρθαν σήμερα από κει γι' αυτούς είναι σαν οι κάτοικοι να είχαν να τους δουν από χτες, απλώς υψώθηκε ένας νοητός φράχτης αυτά τα χρόνια και σήμερα έπεσε. Η άλλη πλευρά των συνόρων αποτελεί για αυτούς, μια περιοχή ανάμεσα στα σύνορα, όπως και οι ίδιοι. Αυτοί οι άνθρωποι συνιστούν αναφορά σ' ένα απομακρυσμένο παρελθόν, που είναι όμως κοινό.

Η σχέση υπάρχει και είναι έντονη η αίσθησή της, ιδιαίτερα στα μουσικά τους ακούσματα και τραγουδίσματα με το πολυφωνικό τραγούδι που αποτελεί μέρος της προφορικής τους παράδοσης. Στις 30 Ιουλίου του 2001 μάλιστα έλαβε χώρα στο Κεφαλόβρυσσο το 3^ο Διεθνές Φεστιβάλ Πολυφωνικού Τραγουδιού²³⁶ αλλά και στην Αλβανία υπήρξαν ανάλογες εκδηλώσεις. Ο χορός και η

²³⁵ Βλ. εφημ.: *Η Πηγή Κεφαλοβρύσου*, Δεκέμβριος 1995, αρ. φύλ. 9, σ.1.

²³⁶ Βλ. εφημ.: *Πηγή Κεφαλοβρύσου*, Νοέμβριος 2001, αρ. φύλ. 22, σ. 12 τη συνέντευξη του Αλέξανδρου Λαμπρίδη, από τους διοργανωτές του Φεστιβάλ, όπου αναφέρονται τα εξής: «Το Φεστιβάλ Πολυφωνικού Τραγουδιού άρχισε το 1999 (6-8 Αυγούστου) με συναυλίες στο Δελβινάκι, στα Κτίσματα, στους Φιλιάτες και στο Πλαίσιο. Το 2000 (1-6 Αυγούστου) το Φεστιβάλ ξεκίνησε από την Κόνιτσα και συμπεριέλαβε εκδηλώσεις στους δήμους Δελβινακίου, Άνω Καλαμά, Μολοσσών, Παραμυθιάς, Φιλιατών και Σαγιάδας, όπου κλήθηκαν όμιλοι Πολυφωνικού Τραγουδιού από την Αλβανία

μουσική είναι τα σημεία όπου οι ταυτότητες αναπαριστώνται, πλαισιώνονται και αναπροσαρμόζονται. Έτσι ο χορός γίνεται μια αναπαράσταση της συλλογικής μνήμης αλλά και της ατομικής δράσης. Οι διαφορές των φύλων επίσης εκδηλώνονται στο χορό. Επίσης αναπαριστώνται οι σχέσεις εξουσίας και οι διαφορές σε ποικίλα πλαίσια.

Στο χωριό έγιναν πολλές βαπτίσεις την τελευταία δεκαετία. Βαπτίσεις γίνονται ακόμη στο χωριό π.χ. πρόσφατα βαπτίστηκε ένας εικοσιοχτάχρονος. Μέχρι το 1966-69 επέτρεπαν στους Έλληνες στην Αλβανία να βαπτίζονται και να παντρεύονται. Υπήρχαν και ελληνικές εκκλησίες για ένα διάστημα²³⁷ καθώς και σχολεία, ακόμη και Ακαδημία ελληνική υπήρχε, απ' όπου αποφοιτούσαν δάσκαλοι ελληνικής καταγωγής. Όταν ήρθαν, στο διάστημα 1980 – 1990 πολλοί βαπτίσθηκαν αλλά παραμένουν ακόμη αρκετοί αβάφτιστοι.

Όσα από τα επώνυμα είναι επώνυμα του χωριού π.χ. Πότσης ή Μεντής αναφέρονται σε Κεφαλοβρυσίτες που αναγκαστικά έμειναν στην Αλβανία με το κλείσιμο των συνόρων. Οι γονείς τους απασχολούνται στις οικοδομές κυρίως και στα δημοτικά έργα.²³⁸ Με αυτούς συνεννοούνται στα βλάχικα. Σήμερα αρκετοί από αυτούς που εγκαταστάθηκαν αρχικά στο Κεφαλόβρυσο έχουν φτιάξει σπίτια στα Γιάννενα και διαμένουν εκεί.

Από αυτούς που ήρθαν στο χωριό με το άνοιγμα των συνόρων της Αλβανίας μόνο 5-6 οικογένειες ήταν μωαμεθανοί στο θρήσκευμα. Τώρα κι αυτοί

και την Κάτω Ιταλία. Στόχος είναι η διοργάνωση το 2002 μιας διαβαλκανικής συνάντησης Πολυφωνικού Τραγουδιού με είδη πολυφωνίας και από τη Βουλγαρία, τη Ρουμανία τη Σερβία, την Αλβανία, τα Σκόπια και την Ελλάδα. Το Πολυφωνικό Τραγούδι φέρνει μαζί του τα παλαιότερα ακούσματα και ενεργοποιεί μνήμες εμπνέοντας τη συλλογικότητα.» Ο Πολυφωνικός Όμιλος Κεφαλοβρύσου επανασυγκροτήθηκε το 2001 και τραγούδησε, στο μνημόσυνο για το ολοκαύτωμα του χωριού, πολυφωνικά τραγούδια.

²³⁷ «Μετά ξήρσαν τους παπάδες...., γύρω στα 1970»: Από τη συνέντευξη του Κ. Φ.

²³⁸ Τα δημόσια έργα που εκτελούνται σήμερα αφορούν την αποκατάσταση της ύδρευσης. Τα πεζοδρόμια, όπου υπάρχουν, ανασκάπτονται για να αντικατασταθούν οι παλιοί σωλήνες του νερού με νέους και στη συνέχεια το πλακόστρωτο αποκαθίσταται. Έχει δοθεί κρατική επιχορήγηση γι' αυτό και ήδη τελείωσαν οι συνδέσεις με το κάθε σπίτι.

έχουν βαφτιστεί και αναμίχθηκαν με το χωριό. Νοικιάζουν σπίτια και οι γυναίκες τους εργάζονται ακόμη και στις οικοδομές. Για παράδειγμα, αυτή τη στιγμή στα πεζοδρόμια του χωριού έχουν προσληφθεί από τους εργολάβους 2 γυναίκες σαν εργάτριες. Οι εργολάβοι είναι κυρίως βορειοηπειρώτες και έχουν αναλάβει τις εργασίες στο χωριό. Υπάρχουν βέβαια κάποιοι Κεφαλοβρυσίτες εργολάβοι αλλά αυτοί δεν εργάζονται στο Κεφαλόβρυσο.

Τώρα τα πρόβατα τα φυλάνε οι Αλβανοί και μάλιστα πολλοί κτηνοτρόφοι τα πουλήσανε κίολας σε Αλβανούς. Οι Αλβανοί απασχολούνται κατά κανόνα είτε σαν μαστόροι είτε σαν τσοπάνηδες. Έτσι πολλοί κτηνοτρόφοι βγήκαν στη σύνταξη και τα παιδιά τους είναι στα Γιάννενα κάνοντας διάφορες δουλειές: σε φούρνους, μαγαζιά κ.ά.

Οι Αλβανίδες απασχολούνται και αυτές σε διάφορες εργασίες, για παράδειγμα αρκετές από αυτές δουλεύουν στο ιχθυοτροφείο στην Κόνιτσα. Και σε άλλα χωριά οι νεοαφιχθέντες είναι πάρα πολλοί, όπως για παράδειγμα στη Βήσσανη, όπου οι ντόπιοι είναι πια ελάχιστοι: έχουν απομείνει γύρω στους 40-50 ντόπιους, λένε οι κάτοικοι. Στην Πωγωνιανή είναι ακόμη λιγότεροι οι ντόπιοι: μόνον 20-30 άτομα.

Κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων στο χωριό πολλές πληροφορήτριες ονόμαζαν Αλβανίδες τις γυναίκες που έχουν έρθει στο χωριό από την Αλβανία. Ωστόσο στη διάρκεια της συζήτησης εξηγούν ότι τις ονομάζουν έτσι γιατί έζησαν στην Αλβανία και όχι γιατί είναι στην καταγωγή Αλβανίδες. Λένε ότι:

«...όσες ήταν πραγματικές Αλβανίδες στην καταγωγή δεν τις τραβούσε να μείνουν στο χωριό».

Αυτές πήγαν στην Αθήνα κυρίως και σε άλλα μέρη. Στο Κεφαλόβρυσο έμειναν μόνο δύο τρεις οικογένειες Αλβανών. Η άποψή τους για τις γυναίκες, που ήταν ντόπιες και παλιές συχωριανές, είναι ότι έζησαν στην Αλβανία, σε μια κατάσταση παρόμοια με αυτήν της Γερμανίας όταν χωρίστηκε σε Ανατολική και Δυτική:

«Δεν θα μπορούσε να πει κανείς ότι δεν είναι Γερμανοί... οι μεν ή οι δε; Έτσι;»

Ακόμη ενισχύουν την άποψη αυτή με το επιχείρημα ότι πολλές Βορειοηπειρώτισσες παντρεύτηκαν Κεφαλοβρυσίτες. Η πληθυσμιακή τροφοδότηση τελικά της κοινότητας είναι δύο ειδών: επιστροφή από τη Γερμανία και επιστροφή ή εισροή από την Αλβανία.

III.4. ΤΟ ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΟ ΤΗΣ ΜΕΤΑΛΛΟΥΡΓΙΚΗΣ

ΜΙΑ ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΚΑΙ ΜΙΑ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΕΚΚΡΕΜΟΤΗΤΑΣ

Το εργοστάσιο της Μεταλλουργικής απέχει μόλις 2 χιλιόμετρα από το χωριό. Σύμφωνα με τις προφορικές μαρτυρίες το εργοστάσιο δίνει ζωή στο χωριό και εξαιτίας του υπάρχει κίνηση. Τη νύχτα η περιοχή γύρω από το εργοστάσιο είναι φωταγωγημένη λόγω των προβολέων για τη φύλαξή του και μαρτυρεί την ανθρώπινη παρουσία σε μια έρημη περιοχή.

Πολλοί, που συνταξιοδοτήθηκαν από το εργοστάσιο αυτό, είχαν επιστρέψει από τα εργοστάσια της Γερμανίας με την προοπτική της λειτουργίας του εργοστασίου στην περιοχή. Τότε είχαν έρθει πολλά άτομα, γύρω στα 300 περίπου, από τη Γερμανία για να δουλέψουν στο εργοστάσιο της Μεταλλουργικής. Αυτές οι 100 περίπου οικογένειες έμειναν για τρία χρόνια. Η πρόσληψή τους έγινε τον Ιούνιο του 1980 και τον Αύγουστο του 1981 οι εργάτες προχωρούν σε κατάληψη του εργοστασίου λόγω της επικείμενης απόλυσής τους. Αυτό κράτησε έως τον επόμενο Μάρτιο και οι εργαζόμενοι έπαιρναν λίγα χρήματα από τον ΟΑΕΔ. Από τότε άλλαξε η κατάσταση προς το καλύτερο και παρέμειναν στις δουλειές τους. Σήμερα οι περισσότεροι εργαζόμενοι κατοικούν στα Ιωάννινα και πηγαινοέρχονται με το λεωφορείο της εταιρείας.

Το εργοστάσιο ιδρύθηκε το 1979. Υπήρχε τότε ένας επενδυτικός νόμος για τις παραμεθόριες περιοχές²³⁹. Μια ομάδα ιδιωτών επενδυτών, εκμεταλλευόμενοι τις ευεργετικές διατάξεις του νόμου που προαναφέρθηκε, προχώρησαν στην ίδρυση του εργοστασίου αυτού. Οι ιδιώτες προέρχονταν από το νομό Ιωαννίνων γενικότερα. Μετείχαν όμως και κάποιον από το Κεφαλόβρυσο. Στην πορεία, λόγω των αυξημένων υποχρεώσεων του εργοστασίου δεν μπόρεσαν να συνεχίσουν τη χρηματοδότηση που χρειαζόταν για την περιοχή και το εργοστάσιο σταμάτησε τη λειτουργία του. Αυτό συνέβη το 1980. Έως

²³⁹ Πρόκειται για το Ν. 849/78, τ. Α, αρ. φύλλου 232.

το 1980-81 δεν είχαν ολοκληρωθεί οι διαδικασίες κατασκευής του. Στα τέλη του 1981 σταμάτησε η χρηματοροή και έμεινε το προσωπικό απλήρωτο. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να προχωρήσει το προσωπικό σε επίσχεση εργασίας.

Ήταν η εποχή που το κλίμα των αποκρατικοποιήσεων βρισκόταν στο αποκορύφωμά του. Με την παρέμβαση της πολιτείας το εργοστάσιο πέρασε στον Όμιλο της Ελληνικής Βιομηχανίας Όπλων (ΕΒΟ). Η ΕΒΟ το ξεκίνησε από το Μάρτιο του 1983, κάτω από την ομπρέλα της, με την έννοια της κρατικής συμμετοχής. Στελεχώθηκε το εργοστάσιο με προσωπικό και την εποχή εκείνη στο Κεφαλόβρυσο επέστρεψαν 15 οικογένειες από τη Γερμανία κι έπιασαν δουλειά στη Μεταλλουργική. Αυτά τα άτομα ήταν πιο εξειδικευμένα στην παραγωγή, δεδομένης της προϋπηρεσίας τους στα εργοστάσια της Γερμανίας. Ως εκ τούτου πρόσφεραν αμέσως στην παραγωγική διαδικασία του εργοστασίου.

Το 1985 το εργοστάσιο είχε φτάσει να απασχολεί 170 άτομα από τα οποία τα 130 ήταν από την περιοχή του Πωγωνίου. Το Κεφαλόβρυσο συμμετείχε με 60-70 άτομα περίπου. Πράγμα που σημαίνει ότι ανθούσαν τα σχολεία και η οικονομία γενικότερα της περιοχής. Η συγκεκριμένη χρονική περίοδος τύχαινε να είναι και μια ειδική περίοδος των παραγγελιών που είχε το εργοστάσιο με κάποιες εταιρείες του εξωτερικού, με τις οποίες συνεργαζόταν, με αποτέλεσμα να φτάσει στον ανώτερο αριθμό ατόμων που είχε φτάσει ποτέ. Παρήγε νομίσματα από την αρχή της λειτουργίας του, κάθε είδους νομίσματα που έβγαζε η Τράπεζα της Ελλάδος καθώς και μια σειρά νομισμάτων για χώρες του εξωτερικού, Πορτογαλία, Φιλανδία, Ισραήλ, Πολωνία, Σιγκαπούρη, Ταϊλάνδη και διάφορες άλλες χώρες. Ταυτοχρόνως δούλευε και τα είδη του στρατιωτικού υλικού, τα κυάθια και τους κάλυκες για τα 7-62, τα όπλα του ελληνικού στρατού, καθώς επίσης και είδη για το εμπόριο, όπως ταινίες απ' ό-που φτιάχνονται διάφορα είδη για τα μαγαζιά λαϊκής τέχνης²⁴⁰.

²⁴⁰ Οι μάστορες δηλαδή που φτιάχνουν τα είδη λαϊκής τέχνης σήμερα παραγγέλνουν και παίρνουν τις ταινίες για τις κατασκευές τους, από το εργοστάσιο της Μεταλλουργικής.

Το εργοστάσιο, σήμερα, συνεχίζει να παράγει τα ίδια προϊόντα και στηρίζεται στις ανάγκες κυρίως του ελληνικού δημοσίου. Στην πορεία, λόγω της ιδιαιτερότητας των προϊόντων που παρήγαν, τα κέρματα δηλαδή, κι επειδή κάθε χρονιά αυτά δεν ήταν σταθερά, από το 1987 και μετά σταμάτησαν οι προσλήψεις στο εργοστάσιο. Με αποτέλεσμα όσοι έφευγαν δεν αντικαθίσταντο. Αυτό το διάστημα απολύθηκαν κάποια άτομα. Επίσης, μια άλλη μερίδα ατόμων έφυγε και ξαναπήγε στη Γερμανία.

Για την κατάσταση του εργοστασίου φημολογούνται διάφορα σήμερα: άλλοι θεωρούν ότι πάει πολύ καλά και άλλοι ότι βρίσκεται σε κρίση και υπάρχει η πιθανότητα να κλείσει. Αλλά από τότε που φημολογούνται αυτά πέρασαν 15 χρόνια. Και το εργοστάσιο εξακολουθεί να λειτουργεί. Στο χωριό είναι έντονη η απογοήτευση γι' αυτούς που αναγκάστηκαν να φύγουν και αποτελεί συχνή αναφορά στις συζητήσεις τους. Ήρθαν, έφτιαξαν τα σπίτια, άνοιξαν κάποιοι από αυτούς τα καφενεία (κι ας δούλευαν στο εργοστάσιο), είχε κίνηση το χωριό.

Το εργοστάσιο το διάστημα αυτό μείωσε το προσωπικό της εταιρείας. Δούλευε με λιγότερους εργάτες λόγω των παραγγελιών.²⁴¹ Κι αυτό γιατί κάθε φορά οι ανάγκες της παραγωγής του εργοστασίου διαμορφωνόταν από το πρόγραμμα παραγγελιών που έβγαζε η Τράπεζα της Ελλάδος. Αν η Τράπεζα της Ελλάδος παρήγγελε λίγα προϊόντα το εργοστάσιο χρειαζόνταν αντίστοιχα λίγο προσωπικό, αν παρήγγελε περισσότερα χρειαζόνταν περισσότερο προσωπικό.

Τα ευρωκέρματα βγαίνουν σχεδόν στην τελική τους μορφή όμως η σφραγίδα του νομίσματος μπαίνει από την Τράπεζα της Ελλάδος. Η Μεταλλουργική βγάζει το δακτύλιο και τον πυρήνα του κέρματος. Η πρώτη ύλη, δηλαδή ο χαλκός και ο ψευδάργυρος μετατρέπεται, δια μέσου των ελαστρών σε φύλλα, τα ελάσματα όπως λέγονται και ακολουθούν οι πρέσες των οποίων το αποτέλεσμα σχετίζεται με το που προορίζεται το προϊόν: για κυάθια, για νομίσματα ή για το εμπόριο.

²⁴¹ «Από 3000 τόνους παραγγελίες που είχαν, για παράδειγμα, έπεσαν στις 1000». Από τη συνέντευξη του κ. Κ.

Σε κάθε τομέα του εργοστασίου υπάρχει το εξειδικευμένο και το ανειδίκευτο προσωπικό. Το κύριο παραγωγικό προσωπικό είναι γύρω στα 65 άτομα και κατάγεται από την συγκεκριμένη περιοχή όπου βρίσκεται το εργοστάσιο. Ειδικότερα, από το Κεφαλόβρυσο εργάζονται γύρω στα 40 άτομα.

Για ενημέρωση πάνω στις νέες τεχνολογίες προτιμούν τη Γερμανία. Οι μηχανικοί του εργοστασίου γνωρίζουν τα Γερμανικά και πολλοί από αυτούς πήγαν εκεί για ενημέρωση.

III.5. ΣΥΜΒΟΛΑ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΙΕΣ ΟΙ ΤΑΥΤΟΤΗΤΕΣ

Ο δήμος Πωγωνίου περιλαμβάνει μεγάλη έκταση ωστόσο ο τόπος και ο χώρος αποτελεί μια κατηγορία της ανθρώπινης ζωής και εφόσον ένας χώρος βιώνεται τότε καταγράφεται και εσωτερικεύεται στην ανθρώπινη συνείδηση σαν δικός τους, σαν «τόπος τους»²⁴².

Έτσι για τους ανθρώπους του χωριού παραμένουν ως όρια αυτά που ανέκαθεν γνώριζαν, χωρίς βέβαια να παραβλέπουν το γράμμα του νόμου κι αυτό είναι κάτι που το αναφέρουν στις προφορικές μαρτυρίες τους. Αυτό υπάρχει αλλά είναι έξω από το βιωμένο από αυτούς τοπίο.

Σήμερα, θα λέγαμε ότι από την εκκλησία της Παναγίας της Κοίμησης και κάτω είναι το παλιό χωριό ενώ από την εκκλησία και πάνω είναι το καινούριο χωριό με σπίτια που χτίσανε οι νεοεισερχόμενοι κάτοικοι του χωριού από την Αλβανία. Επίσης, από το δήμο Πωγωνίου είχαν καταχωρηθεί οικόπεδα στη συγκεκριμένη περιοχή και αποδόθηκαν έναντι μικρού χρηματικού ανταλλάγματος σε όσους κατοίκους του χωριού δεν είχαν πατρικό (συνέντευξη της Γ. Μ). Οριοθετήθηκαν περίπου εξήντα οικόπεδα και τα αγόρασαν όσοι δεν είχαν από τον πατέρα τους περιουσία και όσοι ήθελαν να αποκτήσουν βέβαια. Το σκεπτικό ήταν ότι αν ένας πατέρας είχε ένα γιο, αυτός δεν δικαιούνταν να αγοράσει τη γη δεδομένου ότι, σύμφωνα με την τοπική εθιμοτυπία, κληρονομούσε το πατρικό του σπίτι. Από την άλλη πλευρά όσοι είχαν δύο ή τρία παιδιά, δικαιούνταν μόνον τα δύο, αφού και σ' αυτή την περίπτωση ο ένας γιος θα έπαιρνε το πατρικό. Στην συγκεκριμένη λοιπόν περιοχή έγιναν ως επί το πλείστον και τα καινούρια σπίτια. Η εκκλησία της Παναγίας είναι η παλιά εκκλησία του χωριού, η πρώτη. Χρησιμοποιήθηκε σα νεκροταφείο και αρχικά έγιναν ταφές εκεί αλλά το έδαφος ήταν πετρώδες πράγμα που δυσχέραινε την ταφή. Γι' αυτό και έχτισαν μεταγενέστερα την εκκλησία του Αγίου Κωνσταντίνου στην είσοδο του χωριού, όπου το έδαφος

²⁴² Νιτσιάκος Β., *Χτίζοντας το Χώρο και το Χρόνο*, Εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 2003, σ. 19.

είναι κατάλληλο και χρησιμοποιώντας το μέρος πίσω από την εκκλησία, για νεκροταφείο. Και σήμερα ακόμη (βλ. συνέντευξη της Μ. Σ.), στην εκκλησία της Παναγίας, γεγονός που επιβεβαιώνει την αρχική χρήση του περιβόλου της είναι ότι μερικές φορές, σκάβοντας βγαίνουν και κάποια οστά στην επιφάνεια απ' αυτούς που είχαν πρωτοθαφτεί εκεί. Επιπλέον, σήμερα η εκκλησία αναπαλαιώνεται. Την αποκατάσταση κάνουν εργάτες από την Αλβανία και τα χρήματα είναι χρήματα μεταναστών (από τη συνέντευξη του Κ. Φούκη, πρώην αντιδημάρχου και μετανάστη). Σε εξέλιξη βρίσκεται επίσης η αποκατάσταση στο καμπαναριό της εκκλησίας του Αγίου Κωνσταντίνου.

Συμβολικά όρια επομένως γι' αυτούς είναι οι πηγές, αυτή δηλαδή από την οποία αναβρύζει το νερό που τους ποτίζει, στο Παλαιοχώρι σε μια ευθεία νοητή γραμμή οχτώμισι έως εννέα χιλιομέτρων σε αναφορά με το χωριό και το σημείο όπου κατέληγε το νερό και το προμηθεύονταν παλιά, η πηγή κάτω στο εργοστάσιο της Μεταλλουργικής.

Όρια είναι και τα εκκλησάκια στα δύο απέναντι υψώματα Ο τόπος, το Κεφαλόβρυσο, αποτελεί μια σταθερή συνιστώσα, που είναι φορτισμένη συμβολικά στη συλλογική μνήμη και που δομεί την τοπική τους ταυτότητα, δεδομένου ότι ήταν (και είναι, τουλάχιστον, τύποις) ο μόνιμος τόπος διαμονής τους.

Το εργοστάσιο της Μεταλλουργικής στη συλλογική συνείδηση θεωρείται κάτι πολύ σημαντικό για την κοινότητα και για την ευρύτερη περιοχή και εμπρικλείει τόσο οικονομική όσο και συναισθηματική φόρτιση. Η αίσθηση της παρουσίας του είναι έντονη: οι ντόπιοι εργάζονται εκεί, το λεωφορείο της Μεταλλουργικής περνάει καθημερινά για να μεταφέρει τους εργαζόμενους το πρωί και το απόγευμα, οι προβολείς του φωτίζουν το τοπίο γύρω από το εργοστάσιο, σ' ένα σημείο που για τους Κεφαλοβρυσίτες ήταν ένας τόπος ζωής, εκεί που έπαιρναν το νερό που έπιναν οι ίδιοι και τα ζώα τους.

Σήμερα, όπως ανέφερα ήδη, φημολογείται ότι ένα μεγάλο μέρος της μόλυνσης στα νερά της πηγής προέρχεται από το εργοστάσιο με συνέπεια να μην είναι πλέον πόσιμο. Η πηγή ανακατασκευάζεται αυτή τη στιγμή, τοποθετείται σε διαφορετικό σημείο, κοντά στο παλαιό και όλα γίνονται καινούρια και πάλι. Καινούρια πηγή, όπως καινούριο έγινε και το χωριό το 1970 κ.ε.

Το ίδιο αποτελεί, όριο δηλαδή, και το μνημείο στην είσοδο του χωριού που αποτελεί τη μαρτυρία στο παρόν μιας θλιβερής ιστορικής στιγμής της κοινότητας, όπως και το ηρώο στην κεντρική πλατεία για το κάψιμο από τους Γερμανούς, που αποτελεί σημείο αναφοράς της επίσημης μνήμης. Η επίσημη αυτή μνήμη της κοινότητας συμβιβάζεται με τις λόγιες αναφορές για τον τόπο προέλευσής τους στην επίσημη τοποθέτησή τους και δεν παύει να τονίζει την προσφορά τους στην εθνική ιστορία. Εν τέλει η ιστορική μνήμη της κοινότητας, με την κατασκευή του μνημείου πήρε σάρκα και οστά.

Φυσικό όριο ανάμεσα στους Κεφαλοβρυσίτες και την Αλβανία είναι η Νεμέρτσικα και σαν φυσικό όριο δεν προσδιορίζεται επακριβώς στις προφορικές μαρτυρίες. Επαφές υπήρχαν, κυρίως, με το Βασιλικό αλλά γενικότερα οι επαφές με τα γύρω χωριά ήταν περιορισμένες. Η κοινότητα του Κεφαλοβρύσου ήταν εσωτερικά προσανατολισμένη και αυστηρά οριοθετημένη ιδεολογικά στη σχέση της με τις άλλες κοινότητες. Ας σημειωθεί ότι ανέκαθεν ωστόσο αποτελούσαν μια κλειστή κοινότητα, εντός των πολιτισμικών –όχι των φυσικών– ορίων τους. Αυτός ο εγκλεισμός δεν είχε να κάνει με τους συγγενείς τους Βλάχους στην Αλβανία.

Μετά το κλείσιμο των συνόρων της Αλβανίας ο χώρος όπου πηγαινοέρχονταν οι Κεφαλοβρυσίτες έκλεισε και η συνδιαλλαγή με έναν τόπο και με ανθρώπους πέρα από τα όρια του ελληνικού κράτους διακόπηκε. Η Νεμέρτσικα υψώνεται επιβλητικά πάνω από το χωριό και θυμίζει στους κατοίκους την παλιά διαδρομή προς τους βοσκότοπους της Αλβανίας. Ήταν, ακόμη, ο τόπος προσφυγής τους στις δύσκολες στιγμές, όπως το κάψιμο του χωριού και όχι μόνο. Η παρουσία επίσης των συνοριοφυλάκων στην κοινότητα υπενθυμίζει στους κατοίκους ότι αποτελούν μια παραμεθόρια περιοχή, μια περιοχή ανάμεσα στην Ελλάδα και την Αλβανία. Τα συμβολικά και τα φυσικά όρια αποτε-

λούν συχνά αναφερόμενους τόπους στην ατομική και συλλογική μνήμη των Κεφαλοβρυσιτών και φαίνεται ν' αποτελούν ειδοποιά στοιχεία της συγκρότησής της.

Η πολιτική: Το χωριό κατά κύριο λόγο ανήκει στον κεντροαριστερό χώρο²⁴³ παρόλο που οι δημοτικές αρχές εναλλάσσονται τελικά μιας και τα πρόσωπα σε τοπικό επίπεδο είναι σημαντικά. Απ' ότι φαίνεται, το Κεφαλόβρυσο ανήκε στα λεγόμενα «πλουραλιστικά εκλογικά φέουδα» της Ηπείρου, δεδομένου ότι αποτελούσε μια ημιορεινή κοινότητα που χαρακτηρίζονταν, αφενός, από το δημογραφικό άνοιγμα προς το εξωτερικό αλλά και από την αναδίπλωση στη διατήρηση των δομών και στην πολιτισμική παράδοσή της.²⁴⁴

Σήμερα, σίγουρα πάντως έχει σημασία στην εκλογή των τοπικών αρχών το να έχουν με το μέρος τους τους νεοφερμένους Βλάχους οι οποίοι έχουν αποκτήσει εντοπιότητα και εκλογικά δικαιώματα.²⁴⁵ Η ταυτότητα που αναγνωρίζεται πρωταρχικά σ' αυτούς είναι η τοπική ταυτότητα. Και σ' αυτήν όμως την ταυτότητα υπάρχουν περιθώρια διαπραγμάτευσης αν ενταχθούν μέσω της βάπτισης στη χριστιανική κοινότητα.

Οι Κεφαλοβρυσίτες, από την άλλη μεριά, που μετανάστευσαν και ήρθαν σ' επαφή με τον αστικοποιημένο τρόπο ζωής που επιβάλλει ο βιομηχανικός τρόπος παραγωγής, υπέστηκαν επιπολιτισμικές μεταβολές.²⁴⁶ Έτσι, προστέθηκαν αξίες και κανόνες από τη χώρα υποδοχής αλλά και υποκαταστάθηκαν, όπου κρίνονταν από τα πράγματα αναγκαίο.

²⁴³ Αυτό είναι κάτι που επιβεβαιώνεται και από προφορικές μαρτυρίες αλλά και από την επιτόπια έρευνα του κ. Αλεξάκη Ελευθ. στο : «Από τα τσελιγκάτα στις φάμπρικες της Δυτικής Γερμανίας. Μετανάστευση και κοινωνικοοικονομικές μεταβολές στους Βλάχους του Κεφαλόβρυσου (Μετζιτιέ) Πωγωνίου Ηπείρου», ανακοίνωση στο Συνέδριο: *Η Κοινωνιολογία στην Ελλάδα Σήμερα. Προς μια Κοινωνιολογία της Σύγχρονης Ελλάδας*, Αθήνα στις 9, 10 και 11 Νοεμβρίου 2005.

²⁴⁴ Δαμιανάκος Στ. (επιμ.), *Διαδικασίες κοινωνικού μετασχηματισμού στην Ελλάδα*, Εκδ. ΕΚΚΕ, Αθήνα 1987, σ. 163, 170 και 179.

²⁴⁵ Τα δικαιώματα αυτά και η διαχείρισή τους συνοδεύονται από πελατειακές σχέσεις.

²⁴⁶ Δαλκαβούκης Β., *Η πένα και η γκλίτσα, Εθνοτική και εθνοτοπική ταυτότητα στο Ζαγόρι τον 20^ο αιώνα*, Εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 2006, σ. 217, όπου επιπολιτισμός είναι η διαδικασία μεταβολής που επιτρέπει την πολιτισμική ομοιογένεια ανάμεσα σε ομάδες που έρχονται σε επαφή. Διακρίνεται σε προσθετικό, υποκαταστασιακό και αφαιρετικό.

Παραδείγματα προσθετικού επιπολιτισμού²⁴⁷ ανιχνεύονται περισσότερο στην καθημερινή πρακτική, π.χ. στη διατροφή και στις καθημερινές συνήθειες, ενώ υποκαταστασιακού επιπολιτισμού²⁴⁸ στη νοοτροπία, όπου όμως αυτή συμπίπτει με το ευρύτερο ελληνικό πολιτισμικό περιβάλλον. Ο γερμανικός τρόπος ζωής για τους παλινοστούντες κρίνεται και εγκρίνεται (ή κατακρίνεται αντίστοιχα) στη σύμπτωσή του με την ελληνική πραγματικότητα όπου ζουν, εκεί όπου οι συνθήκες δεν επιτρέπουν τη λειτουργία των παλαιότερων πρακτικών.

Από την άλλη μεριά η διαρκής επαφή των μεταναστών με τον τόπο όπου συγκροτήθηκε η συλλογική ταυτότητα, η κοινότητα, και η εναλλαγή ελληνικού και γερμανικού περιβάλλοντος καθίσταται γι' αυτούς μηχανισμός ελέγχου και αποβολής στοιχείων που θα τους χαρακτήριζαν περισσότερο Γερμανούς απ' ό,τι Έλληνες. Θεωρώ ότι αυτή είναι μια ειδοποιός διαφορά στη σύγκριση με την υπερπόντια μετανάστευση όπου δεν ήταν δυνατή η επαφή, εκ των πραγμάτων.

Επιδιώκουν αφενός την υπεροχή στη δυνατότητα της κατανάλωσης σεβόμενοι τη γερμανική τεχνολογία, ωστόσο απεκδύονται την πολιτισμική κατωτερότητα που βίωσαν στο γερμανικό εργασιακό περιβάλλον και τελικά εντάσσονται ως Έλληνες στη Γερμανία και ως Έλληνες Βλάχοι από την Αλβανία στην Ελλάδα. Η εθνική ταυτότητα με τον τοπικό της καθορισμό αποτελεί τη συνιστώσα που υπερτερεί και στις δύο περιπτώσεις για τον αυτοπροσδιορισμό τους αλλά και τον ετεροπροσδιορισμό τους. Αυτός ο προσδιορισμός, στο πλαίσιο της κοινότητας, έχει την κορύφωσή του στο ετήσιο Μνημόσυνο για το κάψιμο της κοινότητας με την αυτοπαρουσίαση της κοινότητας απέναντι στις αρχές, όπου επιδιώκουν τη μέγιστη προβολή. Ανιχνεύεται επί-

²⁴⁷ Προσθετικός επιπολιτισμός είναι όταν μια ομάδα διατηρεί την αρχική της κουλτούρα, την οποία όμως εμπλουτίζει με αξίες και κανόνες από άλλες πηγές. Βλ. Δαλκαβούκης Β., *όπ.π.*, σ. 217

²⁴⁸ Υποκαταστασιακός επιπολιτισμός είναι η υποκατάσταση αξιών και κανόνων της αρχικής κουλτούρας με νέα στοιχεία. Αφαιρετικός αντίστοιχα επιπολιτισμός είναι η παύση της διαδικασίας του επιπολιτισμού με περιχαράκωση στην αρχική κουλτούρα. Βλ. Δαλκαβούκης Β., *όπ.π.*, σ. 217.

σης στον αυτοπροσδιορισμό τους ως «Μαρτυρικό Χωριό», ενώ στο χώρο δηλώνεται με τα μνημεία.

Στον έντυπο λόγο, όσον αφορά την τοπική εφημερίδα του Κεφαλοβρύσου (από το 1995 έως το 2005), ανιχνεύεται μέσα από τη δημοσίευση πάμπολλων άρθρων για τους ήρωες που κήηκαν,²⁴⁹ για την αρχαία Ελλάδα²⁵⁰ και τη χριστιανική πίστη και ηθική.²⁵¹

Οι αναφορές στην αρχαιότητα βρίσκουν την συμβολική έκφρασή τους και στο χώρο: για παράδειγμα στο πάρκο από τον Εκπολιτιστικό Σύλλογο, κοντά στην εκκλησία της Παναγίας, βρίσκεται κι ένας δισκοβόλος με σαφή αναφορά σ' ένα υπερήφανο αρχαιοελληνικό παρελθόν. Στο κέντρο της πλατείας που έχει αναδιαμορφωθεί, κυριαρχεί το μνημείο των πεσόντων του Κεφαλοβρύσου με αναγραφόμενα τα ονόματα αυτών που κήηκαν από τους Γερμανούς. Ακριβώς πίσω από το μνημείο υψώνεται το δημαρχείο, έδρα των υπηρεσιών και του δημάρχου Άνω Πωγωνίου.

Η διάταξη του χώρου στο συμβολικό επίπεδο υπαινίσσεται την ενδοστρέφεια της επίσημης μνήμης και τον προσανατολισμό προς το εθνικό ιδεολόγημα. Σταθμό λοιπόν σ' αυτή τη μνήμη αποτελεί η θυσία των κατοίκων του χωριού κατά τη διάρκεια της γερμανικής κατοχής. Η εικόνα αυτή προλαβαίνει τον επισκέπτη, αρκετά πριν εισέλθει στην κοινότητα. Στην είσοδο του χωριού έχει ανεγερθεί μνημείο, όπως ανέφερα, από τον εκπολιτιστικό σύλλογο, με την επιγραφή: *Μαρτυρικό χωριό του Κεφαλοβρύσου*. Οι άνθρωποι που κήηκαν από τους Γερμανούς το 1943 μετατρέπονται σε σύμβολα αυτοθυσίας και ηρωικούς μάρτυρες για την κοινότητα, αποδεικνύοντας την προσήλωση στο έθνος-κράτος και αναδεικνύουν επίσης την τοπική ταυτότητα.

²⁴⁹ Βλ. εφημερίδα *Πηγή Κεφαλοβρύσου*, Φεβρουάριος 2004, αρ. φύλ. 23, σ. 10. Βλ. επίσης και σ. 6, Ιούνιος 2005, αρ. φύλ. 27 και Ιούλιος 2000, αρ. φύλ. 21 πρώτη σελίδα και σ.8. Βλ. επίσης Ιούλιος 1999, αρ. φύλ. 19, σ. 1 και 8.

²⁵⁰ Βλ. εφημερίδα *Πηγή Κεφαλοβρύσου*, Σεπτέμβριος 2004, αρ. φύλλου 25, σ. 5: *Ο Μαραθώνιος δρόμος και η σημερινή Παράδοσις*. Βλ. επίσης σ. 6: *Τα βραβεία που έπαιρναν οι Ολυμπιονίκες*. Βλ. επίσης σ. 8, Νοέμβριος 2001, αρ. φύλ.22.

²⁵¹ Βλ. *όπ. π.*, Μάιος 2004, αρ. φύλ. 24, σ. 14. Βλ. επίσης και σ. 3, Νοέμβριος 2001, αρ. φύλ. 22 καθώς και Ιούλιος 2000, αρ. φύλ. 21, σ. 4.

Οι αδελφότητες και οι σύλλογοι : Η συνοχή και η αλληλεγγύη της κοινότητας υφίσταται σε μεγάλο βαθμό και ένδειξή της αποτελεί η μη τέλεση χορού ή πανηγυριού σε περίπτωση θανάτου μέλους της κοινότητας, σε πιο πρόσφατες περιπτώσεις πένθους. Αυτή τη συνοχή και την αλληλεγγύη προβάλλουν και οι αδελφότητες των Αθηνών και του Μέντεν, στην πρώτη με τη λειτουργία της προσφοράς χρημάτων αλλά και προσωπικής εργασίας (βάψιμο, ηλεκτρικές εργασίες, πλακόστρωση) για τη λειτουργία χώρου στέγασης της αδελφότητας ενώ στη δεύτερη με την προσφορά χρημάτων σε περιπτώσεις ανάγκης της κοινότητας. Η συνοχή αυτή επεκτείνεται και σε αδελφότητες εκτός κοινότητας, σε καταστάσεις ανάγκης, όπως στην περίπτωση της προσπάθειας κατασκευής ΧΥΤΑ στην περιοχή του Πωγωνίου.²⁵² Αλληλοβοήθεια και συνεργασία παρατηρείται και στις συλλογικές εκφράσεις της κοινότητας, χορούς και πανηγύρια, με την προσφορά εκ μέρους των μελών τροφίμων και ποτών.

Στην κοινότητα υπάρχει Εκπολιτιστικός Σύλλογος²⁵³ (έτος ίδρυσης 1976) που διοργανώνει χορούς και άλλες εκδηλώσεις καθώς και ο Αθλητικός Ποδοσφαιρικός Σύλλογος «Η ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ» (έτος ίδρυσης 1980). Στα Γιάννενα επίσης λειτουργεί ο Σύλλογος Κεφαλοβρυσιτών, ο οποίος οργανώνει κάθε χρόνο στην Ελεούσα κοπή πίτας και παραδοσιακό γλέντι ενώ πάλι και στην Αθήνα ο Σύλλογος Κεφαλοβρυσιτών στην περιοχή του Περιστερίου διοργανώνει εκδρομές. Σύλλογος επίσης υπάρχει επίσης και στη Γερμανία (ο Σύλλογος Κεφαλοβρυσιτών Δ. Γερμανίας, στο Μέντεν καθώς και ο Σύλλογος Βάδης-Βιτεμβέργης).

Στην ερώτηση γιατί επέστρεψαν, η απάντηση των μεταναστών είναι, κατά κύριο λόγο, η «νοσταλγία», όπως την περιγράφουν, για την πατρίδα και

²⁵² Βλ. εφημερίδα *Πηγή Κεφαλοβρύσου*, Μάιος 2004, αρ. φύλλου 24, σ.5. Βλ. επίσης ό.π., αρ. φύλ. 23, Φεβρουάριος 2004, σ. 4,5, 6, 7,16.

²⁵³ Νιτσιάκος Β., *Νομός Ιωαννίνων, Σύγχρονη Πολιτισμική Γεωγραφία*, Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Ιωαννίνων, Γιάννινα 1998, 205. Στο ίδιο, αναφέρεται επίσης ότι η δημιουργία συλλόγων που πραγματοποιήθηκε στη δεκαετία 1970-1980 συνδέεται κυρίως με οικονομικά κίνητρα από την πολιτεία.

τους δικούς τους ανθρώπους.²⁵⁴ Ο αυτοπροσδιορισμός του μετανάστη σε σχέση με την πατρίδα, στην κοινωνία υποδοχής, ενισχύεται από την αδυναμία του να συσχετιστεί άμεσα με αυτήν.²⁵⁵

Με την επιστροφή ξανά αυτοπροσδιορίζονται αλλά και ετεροπροσδιορίζονται, με άλλους όρους αυτή τη φορά. Η ταυτότητα σε τελική ανάλυση, είναι ένα δυναμικό φαινόμενο, ένας τρόπος διαχείρισης των κοινωνικών σχέσεων και εισόδου στο πεδίο της κοινωνικής παρέμβασης, μια διαδικασία ενεργητική και όχι ένα στατικό αντικείμενο ή μια αμετάβλητη κατάσταση κι αυτό είναι κάτι που τελικά υποδεικνύουν και τα πράγματα.

---

²⁵⁴ Βεντούρα Λ., *Μετανάστευση και Έθνος, Μετασχηματισμοί στις συλλογικότητες και τις κοινωνικές θέσεις*, ΕΜΝΕ, ΜΝΗΜΩΝ, Αθήνα 1994, σ. 62

²⁵⁵ Roger Mark De Suza, "No Place Like Home: Returnee (Retention and Rejection) in the Carribbean Homeland", *The Experience of Return Migration, Carribbean Perspectives*, Robert Potter, Dennis Conway, Joan Phillips (επιμ.), Edition: Ashgate, 2005, chapter 7, σ.141.

III.6. ΕΜΦΥΛΕΣ ΣΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΝΟΟΤΡΟΠΙΕΣ

Αν δεχτούμε ότι το κοινωνικό φύλο είναι κοινωνική σχέση και πολιτισμικό σύμβολο²⁵⁶ και όχι δεδομένο της φύσης, η αμέσως επόμενη διαπίστωση είναι ότι οι ρόλοι και οι έμφυλες σχέσεις *μαθαίνονται* και δεν είναι δεδομένο της φύσης²⁵⁷.

Η μετανάστευση εμπεριέχει την εναλλαγή ανάμεσα σε πολιτισμικά περιβάλλοντα και σε διαφορετικά επίπεδα ανάπτυξης των χωρών. Αυτή η εναλλαγή κουλτούρας είναι ίσως ο καλύτερος δείκτης των διαφοροποιημένων συμπεριφορών των φύλων εντός και εκτός της οικογένειας, όχι μόνο για τον ειδικό παρατηρητή αλλά και για τον οποιονδήποτε μετακινείται από ένα πολιτισμικό περιβάλλον σε άλλο.

Κατ' αρχήν, ο γυναικείος παράγοντας παίζει σημαντικό ρόλο στην μεταναστευτική διαδικασία.²⁵⁸ Οι αποφάσεις για τη μετανάστευση διαμορφώνονται και συζητιούνται στον οικιακό χώρο. Ιδιαίτερα για τους έγγαμους μετανάστες η επανασύνδεση της οικογένειας στη χώρα υποδοχής είναι βασικό στοιχείο, ενδεικτικό της μετέπειτα πορείας του μετανάστη. Ακόμη ενώ η γυναικεία εργασία στα πλαίσια της μετανάστευσης σημασιοδοτείται σε σχέση με τις οικογενειακές υποχρεώσεις, ωστόσο τα οικονομικά κίνητρα για τη μετανάστευση δεν αποτελούν μόνο ανδρικό μονοπώλιο.²⁵⁹ Το φύλο εξάλλου καθορίζει ποιος μεταναστεύει, πότε και υπό ποιές συνθήκες, αν και κατά πόσο θα γίνει εγκατάσταση.²⁶⁰

²⁵⁶ Παπαταξιάρχης, Ευθ., Παραδέλλης, Θεόδ. *Ταυτότητες και φύλο στη σύγχρονη Ελλάδα*, Εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα 1992, σ. 23.

²⁵⁷ Παπαταξιάρχης, Ευθ., Παραδέλλης, Θεόδ., *όπ. π. σ.*

²⁵⁸ Ταστσόγλου Ε., Μαράτου-Αλιπράντη Λ., «Gender and International Migration: Conceptual, Substantive and Methodological Issues», *The Greek Review of Social Research*, ΕΚΚΕ, τεύχ. 110, 2003, σ. 5-22.

²⁵⁹ Ταστσόγλου Ε., Μαράτου-Αλιπράντη Λ., *όπ. π.*, σ. 6.

²⁶⁰ Ταστσόγλου Ε., Μαράτου-Αλιπράντη Λ., *όπ. π.*, σ. 17.

Τα αποτελέσματα της μετανάστευσης, κατά συνέπεια, στη δομή και λειτουργία της οικογένειας είναι πολυποίκιλα και τα ερωτήματα που αναδύονται πολλαπλά: Στον επαναπατρισμό κατά πόσο το φύλο αποτελεί βασικό προσδιοριστικό παράγοντα στην προσαρμογή των ανθρώπων σε προϋπάρχουσες κοινωνικές δομές; Είναι το φύλο συνιστώσα (με την έννοια του βιωμένου ρόλου) που επιτρέπει ή αποτρέπει την αλλαγή της κουλτούρας; Η μεταβολή της οικονομικής κατάστασης επιφέρει μεταβολή της κοινωνικής θέσης και της αντίστοιχης έμφυλης νοοτροπίας σε μια παραδοσιακή κοινωνία σήμερα; Ποιες είναι οι επιπτώσεις της μετανάστευσης στην κοσμοθεωρία, στο ρόλο και κατ' επέκτασιν στη γυναικεία ή στην ανδρική ταυτότητα; Θεσμοθετεί η επιστροφή στην πατρίδα νέες κοινωνικές σχέσεις εντός μιας εν εξελίξει παραδοσιακής κοινωνίας και ποιες είναι οι επιπτώσεις της στην ταυτότητα των ατόμων; Για παράδειγμα : άλλαξε το οικονομικό στοιχείο, άλλαξε η νοοτροπία των ανθρώπων, δηλ. η θεώρηση των γύρω, διαφοροποιήθηκε η θεώρηση του εαυτού, άλλαξε ο τόπος, μεταβλήθηκαν οι δομές με την αστικοποίηση, εξελίχθηκαν οι νοοτροπίες...

Οι μετανάστες κατά κύριο λόγο προέρχονται από αγροτικές περιοχές. Ειδικότερα όμως στην ημιορεινή περιοχή που μελετάμε, το Κεφαλόβρυσο, η μετακίνηση αποτελούσε και αποτελεί (εποχιακά) τρόπο ζωής, που διατηρούσε ωστόσο την παραδοσιακότητα των αντιλήψεων.²⁶¹ Όταν οι μετανάστες πάνε στη χώρα υποδοχής διαπιστώνουν ότι οι ρόλοι των δύο φύλων είναι πιο ελαστικοί, σε σύγκριση με τη χώρα αποστολής, χωρίς αυτό να σημαίνει βέβαια ότι δεν υπάρχουν κι εκεί κανόνες. Ωστόσο τα στερεότυπα αυτά αντιστοιχούν σε άλλες οικονομικές δομές και ανταποκρίνονται σε διαφορετική ιδεολογία.

Στη Γερμανία η έννοια της οικογένειας επαναπροσδιορίστηκε. Οι νέοι άνδρες που έφευγαν βρέθηκαν ελεύθεροι σ' ένα ξένο μέρος κι έπρεπε πλέον μόνοι τους να υπακούσουν στον εσωτερικό πια κανόνα ηθικής. Τα πράγματα ήταν πιο ελεύθερα για τους Γερμανούς και τις Γερμανίδες. Είναι ενδιαφέρον ότι οι Ελληνίδες μετανάστριες στις αφηγήσεις τους εμφανίζονται πιο συντη-

²⁶¹ Ρόκου, Β., *Ο αγροτικός κόσμος στον Μεσογειακό χώρο*, Εκδ. Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών, Αθήνα 1988, σ. 251.

ρητικές και πιο αυστηρές απέναντι σε ομόφυλές τους που εκμεταλλεύονται την ελευθερία τους. Η ανάγκη να κρατήσουν την οικογένεια ενωμένη ήταν προφανώς ακόμα εντονότερη στη χώρα υποδοχής.

Οι Ελληνίδες θεωρούν τις γερμανίδες μητέρες αυστηρές²⁶² μητέρες. Όσο είναι μικρά τα παιδιά, τα μεγάλωναν «όμορφα»²⁶³. Όταν μεγάλωναν όμως τα έστελναν ή για τέχνη ή για σπουδές και λάμβαναν αποστάσεις. Όσο σπούδαζαν είχαν υποχρέωση να τα βοηθήσουν. Αν δεν σπούδαζαν και εργάζονταν, θα πλήρωναν το ενοίκιο και το φαγητό τους στους γονείς. Τα κορίτσια πάλι, δεν τα μάθαιναν να βοηθούν τη μητέρα. Οι Γερμανίδες στη δουλειά και στις εμπορικές συναλλαγές ήταν «ακέραιες». Δεν ήταν «καλές φιλενάδες» όμως²⁶⁴. Αυτό δε συνέβαινε μόνο απέναντι στις ξένες, ήταν και μεταξύ τους έτσι. Έτσι, υπήρχε επαφή στον εργασιακό χώρο με Γερμανίδες αλλά η παρέα και ο συγχρωτισμός γινόταν με Ελληνίδες.

Η επαφή και η τριβή με τα νέα δεδομένα αντανακλά περισσότερο στη γυναικεία κοσμοαντίληψη δεδομένου ότι σ' ένα βιομηχανικό περιβάλλον οι σχέσεις εξουσίας είναι διαφοροποιημένες. Αυτές οι σχέσεις επιβαρύνουν περισσότερο τη γυναίκα στη χώρα υποδοχής γιατί στον έλεγχο που είχε αποδεχθεί στα πλαίσια της πατριαρχικής κοινότητας, προστίθεται και η υποτέλεια της ταξικής διάκρισης στα πλαίσια της βιομηχανοποιημένης κοινωνίας. Κι αυτό είναι κάτι που το υφίσταται και ο άνδρας εξίσου.

Στη Γερμανία λειτουργούν και τα δύο φύλα με μηχανισμούς άμυνας που ούτως ή άλλως τους επιβάλλεται η χρήση τους, λόγω του αφιλόξενου περιβάλλοντος απέναντί τους. Η αναδίπλωση στο χώρο του ιδιωτικού, του οικιακού, της οικογένειας από την πλειονότητα των μεταναστριών κρίνεται αναγκαία συνθήκη για την σταθερότητα και την αίσθηση της ασφάλειας. Έτσι ενώ η μετανάστευση σ' ένα χώρο διαφορετικό και μια κουλτούρα διαφορετική εμπεριέχει τη δυνητική αποδέσμευσή τους από προηγούμενες νοοτροπίες, πα-

²⁶² Για την ακρίβεια ειπώθηκε: *σκληρές*, Από τη συνέντευξη της Κ. Δ.

²⁶³ Από τη συνέντευξη της Κ. Δ.

²⁶⁴ «Δεν κάνεις φίλιες μ' αυτές εύκολα». Από τη συνέντευξη της Α. Μ.

ρατηρούμε να περιχαρακώνονται στο χώρο τους και να αναπαράγουν παρελθούσες νοοτροπίες.

Αυτό δεν αποκλείει ωστόσο και τη συνδιαλλαγή με το παρόν που βιώνουν, κάτι που ούτως ή άλλως θα ήταν αναπόφευκτο. Ο εκβιομηχανισμένος καταμερισμός εργασίας, η αυτοματοποίηση και η αλλοτρίωση από το προϊόν που παράγουν, η κατάτμηση του χρόνου σε εργασιακό και «ελεύθερο» καθώς και η δυνατότητα συμμετοχής στον καταναλωτικό τρόπο ζωής μεταβάλλουν τις σχέσεις των δύο φύλων και στην οικιακή σφαίρα, όπως επηρεάζουν και την οπτική τους στα πράγματα, την ταυτότητά τους μ' άλλα λόγια. Παρατηρούν ότι οι Γερμανίδες παντρεύονται, κάνουν παιδιά και μπορούν εύκολα να χωρίσουν. Εξάλλου κάνουν πολιτικό γάμο και οι γραφειοκρατικές διαδικασίες απλοποιούνται. Οι νεαρές Γερμανίδες μπορούσαν να σπουδάσουν αν ήθελαν. Όταν παντρεύονται και έχουν τα παιδιά μικρά μπορεί να μην εργάζονται. Στη συνέχεια όμως βγαίνουν στην αγορά εργασίας. Μάλιστα αρκετές απ' αυτές παρακινήθηκαν από τις Ελληνίδες που εργάζονταν και είχαν τα χρήματά τους, τις άδειές τους, την ασφάλειά τους και την προοπτική της συνταξιοδότησης.

Η οικονομική ανεξαρτησία της γυναίκας διαφοροποιεί τη θέση της απέναντι στο άλλο φύλο, η σχέση εντός της οικογένειας διαφοροποιείται λόγω της ένταξής τους στην βιομηχανική εργασία και της ένταξης σε μια διαφορετική οικονομική δομή. Ο γυναικείος ρόλος αλλάζει εφόσον και οι δύο αναγκάζονται να μοιραστούν καθήκοντα που χαρακτηρίζονταν ανδρικά ή γυναικεία. Ωστόσο και τα δύο φύλα μοιράζονται την διάκριση του μετανάστη, την υποτέλεια του βιομηχανικού εργάτη και την αποξένωση από το παραγόμενο προϊόν.

Παράλληλα, η διαδικασία μορφοποίησης της μεταναστευτικής ταυτότητας είναι μια συνεχόμενη διαδικασία, δεν υπάρχει από την αρχή μια και μόνη, αμετάβλητη ταυτότητα: οι μετανάστες γίνονται μετανάστες στη συνάντησή τους με διαφορετικές πολιτισμικές αναπαραστάσεις στη χώρα υποδοχής τους.²⁶⁵

²⁶⁵ Λαλιώτου Ιω., *Διασχίζοντας τον Ατλαντικό, Η ελληνική μετανάστευση στις ΗΠΑ κατά το πρώτο μισό του εικοστού αιώνα*, Εκδ. Πόλις, 2006, σ.35.

Οι μετανάστες τελικά αποτελούν σημασιολογική κατηγορία που αναπτύσσουν οι κοινωνίες, οι κυρίαρχες ιδεολογίες και όσο γίνεται λόγος για μετανάστευση, άλλο τόσο θα γίνεται λόγος για προσαρμογή, αφομοίωση και ένταξή τους στην κοινωνία υποδοχής.²⁶⁶ Από την άλλη, η διατήρηση της ελληνικότητας στον ιδιωτικό χώρο συμβαδίζει με την παράλληλη απόσχιση από τους οικείους τρόπους αντίληψης του κόσμου μέσω της ανεύρεσης και χρήσης νέων κωδίκων.²⁶⁷ Ταυτόχρονα οι θεσμοί της χώρας υποδοχής και η αντίληψη του «υποδειγματικού» μετανάστη αποτελούν τη συμβολή της κυρίαρχης ιδεολογίας της χώρας υποδοχής στη διαπραγμάτευση της ταυτότητας.²⁶⁸

Οι παλιννοστούντες στη συνέχεια έρχονται μεταφέροντας την προμεταναστευτική τους εμπειρία για τη ζωή στο χωριό αλλά και την αποκτηθείσα εμπειρία στο εξωτερικό. Σύν τοις άλλοις έρχονται αντιμέτωποι με μια διαφοροποιημένη πλέον ελληνική κοινωνία. Από τους συζύγους, βλέπουμε ξανά τις γυναίκες να υιοθετούν συνήθως τα προμεταναστευτικά πρότυπα όσον αφορά τους ρόλους τους στην οικογένεια.

Όσον αφορά λοιπόν στη διάσταση της οικογενειακής οργάνωσης για τα ζευγάρια που παλιννοστούν θα λέγαμε ότι τα καθήκοντα μπορεί να μοιράζονται (και οι σχέσεις εξουσίας αλλάζουν με την οικονομική ανεξαρτησία της γυναίκας στο εξωτερικό) όχι όμως και οι συμπεριφορές²⁶⁹ που ανάγονται στις νοοτροπίες. Αυτό που αλλάζει τα πράγματα είναι οι τωρινές κάθε φορά συνθήκες της ζωής. Οι μετανάστες διαλέγουν, από τις συμπεριφορές που βλέπουν, αυτές που τους είναι χρήσιμες στο νέο τους περιβάλλον και τις διαπραγματεύονται συνεχώς. Η οριστική επιστροφή στην πατρίδα είναι η απόδειξη πως οι αναπαραστάσεις της ταυτότητας των μεταναστών που δια-

²⁶⁶ Καραγιάννης Β., «Μετανάστευση-Διεθνικότητα-Κινητικότητα», *Σύγχρονα Θέματα*, τ. 92, Ιανουάριος – Μάρτιος 2006, σ.28-29.

²⁶⁷ Καραγιάννης Β., *όπ. π.*, σ. 37.

²⁶⁸ Καραγιάννης Β., *όπ. π.*, σ. 40 και 42.

²⁶⁹ Despina Sakka, Maria Dikaiou and Grigoris Kiosseoglou, «Return Migration: Changing Roles of Men and Women», *International Migration*, Published by Blackwell Publishers Ltd, UK, 1999, Vol. 37 (4) σ. 741-764.

μόρφωσαν στις χώρες υποδοχής στάλθηκαν σαν άλλο έμβασμα, πολιτισμικό αυτή τη φορά, στη χώρα προέλευσης.²⁷⁰

Τα σημεία αναφοράς εξακολουθούν ωστόσο να είναι τα ίδια. Ενώ οι οικονομικοί όροι έχουν μεταβληθεί, δεν έχουν αλλάξει κατά βάση οι αναπαραστάσεις στο ιδεολογικό επίπεδο. Εξακολουθεί σε μεγάλο βαθμό να υφίσταται η διάκριση του ιδιωτικού και του δημόσιου χώρου και του ελέγχου σε όποιον δεν υποτάσσεται στα όριά τους. Ο δημόσιος χώρος εξακολουθεί να είναι απαγορευτικός για τις γυναίκες, όπως και η άρθρωση του δημόσιου λόγου. Τα συμβολικά όρια της κοινότητας που αναδεικνύουν και την υπεροχή της εμπεριέχονται σε απόψεις όπως, για παράδειγμα, ότι οι γυναίκες του Βασιλικού, της όμορης κοινότητας, οι οποίες αντίθετα με τις γυναίκες του Κεφαλοβρύσου, κυκλοφορούν στο χωριό, θεωρούνται «*πιο ελεύθερες*», διακυβεύοντας το ήθος της κοινότητας. Γενικότερα πολιτική εκπροσώπηση δεν υπάρχει ούτε από ντόπιες γυναίκες ούτε από μετανάστριες.

Μια βασική αλλαγή συγκριτικά με το παρελθόν σημειώνεται και στο χορό: σήμερα στο πανηγύρι του χωριού χορεύουν όλοι μαζί, άντρες – γυναίκες, κάτι που δεν ίσχυε παλιά, υπήρχε ιεραρχία, σειρά.²⁷¹ Οι γυναίκες χόρευαν ξεχωριστά και οι άντρες κοιτούσαν τις κοπέλες και διάλεγαν σύζυγο. Το πανηγύρι του χωριού και ο χορός εξακολουθεί ωστόσο να αποτελεί χώρο και διαδικασία γνωριμίας νέων, αγοριών και κοριτσιών. Η μεταβολή στο χορό συνδέεται και με μια αντίστοιχη μεταβολή στις ηθικές και κοινωνικές αξίες της ομάδας.²⁷²

Το χωριό σιγά σιγά άλλαξε, κάτι που είναι και γενικότερη παραδοχή αλλά και που και οι ίδιοι οι κάτοικοι το τονίζουν. Η αλλαγή έχει να κάνει με το

²⁷⁰ Λαλιώτου Ιω., *Διασχίζοντας τον Ατλαντικό, Η ελληνική μετανάστευση στις ΗΠΑ κατά το πρώτο μισό του εικοστού αιώνα*, Εκδ. Πόλις, 2006, σ. 148.

²⁷¹ Εκεί γίνονταν και το νυφοδιάλεγμα, κάτι που πρόσθετε πολύ άγχος στις νέες κοπέλες δεδομένου ότι αποφάσιζαν οι γονείς για το γάμο τους. Αρκετές κοπέλες λένε ότι κάθε πανηγύρι τους έβγαине ξινό γιατί άρχιζαν οι γονείς: «*σε ζήτησε αυτός, πρέπει να τον πάρεις...*» Ακόμη, τα προξενιά πήγαιναν και έρχονταν. Σήμερα οι νέοι βλέπουν ο ένας τον άλλον και αποφασίζουν μόνοι τους. Εξακολουθεί να προτιμάται η Κεφαλοβρυσίτικη καταγωγή παρά τις αλλαγές που έχουν συντελεστεί στη νοοτροπία.

²⁷² Αλεξάκης Ελ., «Χορός, εθνοτικές ομάδες», *Ταυτότητες και ετερότητες*, Εκδ. Δωδώνη, Αθήνα β', 2006, σ. 209.

«δέσιμο» όπως λένε, που είχαν παλιά. Υπάρχει λένε βέβαια ακόμη αλλά όχι τόσο όπως παλιά. Για παράδειγμα σήμερα τα νέα τα παιδιά δεν γνωρίζουν τους συγγενείς όλους ενώ, παλιά, τους γνώριζαν.

Στην κοινωνία υποδοχής λόγω της ένταξης των γυναικών στην βιομηχανική παραγωγή και της οικονομικής τους αυτενέργειας, ισχυροποιείται και η θέση τους στο βασικό θέμα των αποφάσεων μέσα στην οικογένεια. Κατά την επιστροφή τους έρχονται αντιμέτωπες με την ανεργία αλλά και τους κοινωνικούς κανόνες της χώρας προέλευσής τους, τόσο όσον αφορά την εργασία των γυναικών όσο και τη θέση τους μέσα στην οικογένεια. Κι αυτό γιατί ενώ στην κοινότητα όπου επανεντάσσονται έχουν ήδη μπει σε λειτουργία οι προϋποθέσεις της αλλαγής, ωστόσο δεν παύει να ισχύει ο βασικός συνεκτικός δεσμός των ανθρώπων που είναι το κοινόν, η συλλογικότητα²⁷³ η οποία με τη σειρά της μορφώνεται μέσα από τις διαδικασίες του ευρύτερου μετασχηματισμού της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας.

Η συλλογικότητα αυτή, όσον αφορά το Κεφαλόβρυσο, είναι ισχυρή και αποτελεί βασικό στοιχείο της ταυτότητας των κατοίκων. Κι αυτό το στοιχείο αποτελεί μια σταθερά για τους κατοίκους που βιώνουν ταυτόχρονα το χώρο με το χρόνο, που παραμένουν εκεί. Αυτή η σταθερά και η αναφορά ισχύει και για τους μετανάστες, που βιώνουν τη ρευστότητα και την εναλλαγή του πολιτισμικού περιβάλλοντος ανάμεσα στη Γερμανία και στην κοινότητα ή το αστικό κέντρο.

---

²⁷³ Νιτσιάκος Β., *Οι ορεινές κοινότητες της Βόρειας Πίνδου, στον απόηχο της Μακράς Διάρκειας*, Εκδ. Πλέθρον 1995, σ. 15 και 16.

III.7. ΟΙ ΑΛΛΑΓΕΣ ΠΟΥ ΕΠΕΦΕΡΕ Η ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΗ ΕΜΠΕΙΡΙΑ ΣΤΕΡΕΟΤΥΠΑ ΚΑΙ ΠΡΟΤΥΠΑ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ

Σε ερώτηση προς τους μετανάστες αν θεωρούν ότι η μετανάστευση συντέλεσε στην αλλαγή της νοοτροπίας τους κάποιοι απαντούν ότι, όπως άλλαξε το χωριό, έτσι θα είχαν αλλάξει κι αυτοί, ακόμη και αν παρέμεναν ενώ πάλι κάποιοι άλλοι θεωρούν τη μετανάστευσή τους καθοριστική στην διαφοροποίηση του τρόπου σκέψης τους. Οι Κεφαλοβρυσίτες επαναλαμβάνουν:

«Εδώ γεννιόμασταν, εδώ παντρευόμασταν, εδώ πεθαίναμε, δεν αλλάζαμε²⁷⁴».

Τώρα πια παντρεύονται Γερμανίδες, Ρωσίδες, Αλβανίδες. Το Κεφαλόβρυσο, όπως ήδη αναφέρθηκε, κατοικείται σήμερα από έναν ικανό αριθμό Βορειοηπειρωτών αλλά και «πραγματικών Αλβανών», σύμφωνα με τις προφορικές μαρτυρίες, μια διατύπωση που αντανακλά τη διάσταση στη συνείδηση των ντόπιων σχετικά με την εθνική προέλευση των νεοεισερχομένων.²⁷⁵ Από την άλλη, είναι κι αυτοί που έχουν παντρευτεί Γερμανίδες.²⁷⁶

Η μετανάστευση στη Γερμανία έφερε και πολλές Γερμανίδες σα νύφες στο χωριό.²⁷⁷ Είναι γυναίκες που μεγάλωσαν σε διαφορετική κουλτούρα αλλά παρόλα αυτά φαίνεται να έχουν προσαρμοστεί ομαλά. Αναγνωρίζουν²⁷⁸ ότι οι γυναίκες εδώ είχαν μια άλλη ανατροφή, περιορισμένες στο σπίτι, χωρίς την ελευθερία να πάνε όπου θέλουν ή να δουν ό,τι θέλουν. Με τις ελληνίδες μετανάστριες της Γερμανίας υπάρχει μια καλύτερη επικοινωνία δεδομένου ότι έ-

²⁷⁴ Από τη συνέντευξη του Γ. Γ.

²⁷⁵ Για παράδειγμα, Βορειοηπειρώτισσα έχει πάντρευτεί Αλβανό, έχουν έρθει στην Ελλάδα και τα παιδιά τους είναι βαπτισμένα χριστιανοί. Αυτός, σύμφωνα με προφορική μαρτυρία, παρόλο που λέει ότι είναι Βορειοηπειρώτης, είναι «πραγματικός Αλβανός».

²⁷⁶ Από τη συνέντευξη του Κ. Τ.

²⁷⁷ «Δεν θα είχα πρόβλημα να έβρισκε νύφη και ας ήταν και Γερμανίδα και Τουρκάλα». Από τη συνέντευξη της Μ. Σ.

²⁷⁸ Από τη συνέντευξη της Γ. Μ.

χουν γνωρίσει τη χώρα τους και είναι εξοικειωμένες με τη δική τους κουλτούρα. Μάλιστα πολλές Ελληνίδες προτιμούν το γερμανικό τρόπο ζωής ακριβώς επειδή δεν επιφορτίζει τις γυναίκες με τόσες πολλές υποχρεώσεις που αναλαμβάνουν οι γυναίκες στην Ελλάδα.²⁷⁹

Η Γερμανίδα που θα έρθει στο Κεφαλόβρυσο θεωρεί ότι «δεν της λείπει τίποτα». Έχει τη δυνατότητα να προμηθευτεί ό,τι χρειάζεται στα τοπικά μαγαζιά ή στα Ιωάννινα. Ο τρόπος ζωής εδώ δεν έχει το αυστηρό πρόγραμμα που χαρακτηρίζει το γερμανικό τρόπο ζωής. Ο Γερμανός ζει με το ρολόι και δουλεύει σε μια μηχανή. Στην Ελλάδα οι άνθρωποι δεν εμμένουν τόσο στους τύπους. Οι άνθρωποι εδώ είναι πιο περίεργοι αλλά και πιο φιλικόι. Στην αρχή, τις Γερμανίδες τις αντιμετώπιζαν επιφυλακτικά αλλά αυτό θεωρούν ότι θα γινόταν απέναντι σε οποιαδήποτε ξένη. Παρατηρείται ότι και οι Γερμανίδες, όπως και οι γυναίκες του χωριού, έχουν περισσότερες σχέσεις με την ευρύτερη οικογένεια του συζύγου τους.

Οι άνδρες που παντρεύτηκαν «Γερμανίδες»²⁸⁰ είχαν ήδη φύγει από το χωριό και θεωρούν ότι είχαν «πιο ανοιχτά μυαλά». Εκτιμούν και σέβονται τις γερμανίδες γυναίκες τους αλλά δέχονται ότι υπήρχαν διαφορές που με την πάροδο του χρόνου τις ξεπέρασαν. Η Γερμανίδα²⁸¹ θα κάνει αυτό που θεωρεί η ίδια σωστό και όχι αυτό που αρέσει στους άλλους. Δεν θα συμμετάσχει με τον ίδιο τρόπο στο κουτσομπολιό που θα συμμετάσχει η Ελληνίδα.²⁸² Το κουτσομπολιό είναι ένας τρόπος ελέγχου και είναι διαφορετικό στην Ελλάδα απ' ότι στη Γερμανία.

Στη Γερμανία ενδιαφέρει περισσότερο τι αυτοκίνητο αγόρασε κάποιος και όχι τι φοράει. Έτσι έχουν μάθει. Ίσως οι Γερμανίδες να είχαν περισσότερη

²⁷⁹ «Η ζωή είναι άλλο στην Ελλάδα, άλλο στη Γερμανία. Εκεί δεν είναι το συγγενολόι... Εδώ, το Πάσχα, θα έχω μόνο από την οικογένειά μου τουλάχιστον 20 άτομα (οι κόρες, οι γαμπροί...), ενώ εκεί... Δεν το βρίσκω όμως και τόσο τρομερό. Στο σύζυγο, λείπει αυτό». Από τη συνέντευξη της Σ. Τ.

²⁸⁰ Από τη συνέντευξη του Β. Γ.

²⁸¹ Βλ. συνέντευξη της Γ. Μ.

²⁸² «Όταν φεύγει μία από μια παρέα, αρχίζουν τα πισώπλατα μαχαιρώματα...». Από τη συνέντευξη της Μ.

δυσκολία αρχικά στο να γίνουν αποδεκτές από τις οικογένειές των συζύγων τους. Εκτός αυτού στη Γερμανία η εικόνα που υπήρχε για την Ελλάδα από ντοκιμαντέρ στα ΜΜΕ ήταν μια εικόνα τριτοκοσμική με γυναίκες που φοράνε μαύρα και μαντίλια, τρώνε ξύλο και υπακούν. Δεν υπήρχε μια εικόνα ανάλογη της Αγγλίας, της Ολλανδίας, της Ιταλίας ακόμη. Την Ιταλία ίσως και να τη θεωρούσαν πιο εκσυγχρονισμένη.

Μια Γερμανίδα στο Κεφαλόβρυσο είναι πιο δεκτική στις παρέες από τις ντόπιες. Όμως κατανοεί ότι δεν μεγάλωσε μαζί τους, αναγνωρίζει ότι δεν μπορεί να κατανοήσει τις δυσκολίες που πέρασαν οι οικογένειες. Δεν μπορεί δηλαδή να συμμετάσχει στο παρελθόν και στη μνήμη τους γιατί δεν τα έχει ζήσει. Αρκετές Γερμανίδες καταλαβαίνουν τα βλάχικα, χωρίς να τα μιλάνε, μπορεί να πλέκουν και κεντούν (κάτι που το μαθαίνουν και στα σχολεία τους στη Γερμανία), μπορεί να χορεύουν, μαγειρεύουν ελληνικά φαγητά και είναι ειλικρινείς στη συμπεριφορά τους. Τους κάνει εντύπωση το χωριό και τα έθιμά τους, ιδιαίτερα το Πάσχα. Είναι όμως εξοικειωμένες με τα ελληνικά έθιμα σε γενικές γραμμές, γιατί οι Έλληνες τα τηρούν και στην Γερμανία.

Ένας από τους λόγους φυγής των γυναικών από την Ελλάδα ως μετανάστριες ήταν η καταπίεση και ο έλεγχος από την ευρύτερη οικογένεια. Σύμφωνα με όσα λένε, όλες συγκατοικούσαν με τους πεθερούς και σε πολλές περιπτώσεις και με τους γονείς των πεθερών.²⁸³ Στη Γερμανία βίωσαν έναν αυτοσεβασμό και μια εκτίμηση ως εργαζόμενες γυναίκες που δεν τον βίωσαν στην πατρίδα τους. Αυτές δεν επιθυμούν να γυρίσουν σε αντίθεση με τους άνδρες. Όσες επέστρεψαν μόνιμα στην Ελλάδα, το έκαναν, γιατί έμειναν και τα παιδιά τους εδώ. Κι όταν επιστρέφουν για μόνιμη εγκατάσταση στην πατρίδα τους πια, δεν εργάζονται και κλείνονται στο σπίτι, μια ρουτίνα που τους δημιουργεί μεγάλο άγχος. Οι σχέσεις με την ευρύτερη οικογένεια είναι σήμε-

²⁸³ Είπε στον άντρα της: «...ή θα κάνουμε άλλο σπίτι να ζήσουμε ξεχωριστά ή θα πάμε πάλι στη Γερμανία. Εκεί δούλευα με ευχαρίστηση, με εκτιμούσαν πάρα πολύ και κρατούσα την αξιοπρέπειά μου. Αγωνιζόμουν για να κρατήσω αυτά τα στοιχεία και δεν παραπονιόμουν ποτέ. Είχα βέβαια την αίσθηση του αποξενωμένου αλλά δεν έδινα ποτέ δικαίωμα.». Από τη συνέντευξη της Α. Μ.

ρα διαφορετικές για τις γυναίκες αυτές. Δεν υπάρχει η ανθρώπινη επαφή που υπήρχε πριν φύγουν.²⁸⁴

Η άποψή τους για τις νέες κοπέλες του χωριού είναι ότι είναι πιο εξευγενισμένες και ελεύθερες, πιο μορφωμένες. Θεωρούν λογικό να αλλάζουν οι νοοτροπίες όπως αλλάζουν και οι ηλικίες. Εξάλλου, όπως αναφέρουν, η διασκέδαση των προηγούμενων γενεών διέφερε από τη σημερινή. Πήγαιναν στους γάμους και στα πανηγύρια. Μια από τις διαφορές σήμερα είναι ότι παλιά ο γάμος και τα γλέντια γινότανε στα σπίτια ενώ τώρα τα γλέντια γίνονται στον πλάτανο του χωριού και στα κέντρα. Η νεολαία πάντως συμμετέχει σ' αυτού του είδους τη διασκέδαση. Σήμερα οι νέοι διασκεδάζουν σε άλλους χώρους.

Στις ελληνογερμανικές οικογένειες τα παιδιά συνήθως μιλάνε και τα γερμανικά και τα ελληνικά. Η ελληνική οικογένεια στη Γερμανία ζει σύμφωνα με το γερμανικό τρόπο ζωής: ψώνια, μαγείρεμα, σπίτι. Αποφεύγουν τις πολλές εξόδους, γιατί κοστίζουν. Μεταξύ τους μιλάνε τα ελληνικά και προτιμούν να πάνε σε μέρη αμιγώς ελληνικά (αν πρόκειται π.χ. για εστιατόρια). Στους Γερμανούς πάλι δεν πολυαρέσει να τους ακούν να μιλούν τα ελληνικά. Θεωρούν ότι στη χώρα τους πρέπει να μιλάνε τη γερμανική γλώσσα. Έτσι δεν αναμιγνύονται και πολύ οι μεν και οι δε στους ίδιους χώρους διασκέδασης.

Οι ελληνίδες μετανάστριες στη Γερμανία αλλάζουν αλλά όχι εντελώς.²⁸⁵ Ακόμη, δεν αλλάζουν όλες. Κυρίως δεν αλλάζουν οι γυναίκες που είναι πιο ηλικιωμένες, αυτές που έφυγαν το 1960. Μπορεί να επιστρέφουν στην Ελλάδα για μόνιμη εγκατάσταση αλλά πολλά από τα παιδιά τους δεν θέλουν να έρθουν. Έτσι έρχονται μόνο το καλοκαίρι διότι πέρα από τη φυσική ομορφιά την εποχή αυτή, έχει πολύ κόσμος στο χωριό και, όπως λένε, αισθάνονται περισσότερο ασφαλείς.

Μετανάστρια στην ιστορία της ζωής της μας λέει ότι κατοικεί στο Όφενμπαχ κι έχει σπίτι στο Κεφαλόβρυσο αλλά αισθάνεται πολύ άνετα στην

²⁸⁴ «Όπου και να είσαι, αν δεν τα βρεις με τον εαυτό σου είναι δύσκολα... Δε χρειάζεται να ζητάς και πολλά, πρέπει να συμβιβάζεσαι». Από τη συνέντευξη της Α. Μ.

²⁸⁵ «Κι εδώ να έμενα, θ' άλλαζα...». Από τη συνέντευξη της Σ. Τ.

πόλη αυτή της Γερμανίας όπου κατοικούν άλλοι 3.000-4.000 Έλληνες και 3 άτομα από το χωριό της. Εκεί, μας αναφέρει ότι έχει πολλά εργοστάσια με βαριά βιομηχανία. Υπάρχει ελληνική κοινότητα στην πόλη, με 200-300 μέλη, που παλαιότερα είχε μεγάλη δραστηριότητα, τώρα όμως θεωρεί ότι αυτή η δραστηριότητα έχει ανασταλεί. Η κοινότητα ιδρύθηκε το 1970 με την βοήθεια της γερμανικής πολιτείας. Παλαιότερα, όπως λέει, χρειάζονταν την κοινότητα οι μετανάστες για να μπορούν να έχουν επαφή, να συνδέονται μεταξύ τους, να γνωρίζονται. Τα νέα παιδιά σήμερα δεν χρειάζονται την κοινότητα μ' αυτόν τον τρόπο, «δεν έχουν πρόβλημα²⁸⁶», όπως είχαν οι γονείς τους. Ακόμη, στη συγκεκριμένη πόλη υπάρχουν πολλά καφενεία που λειτουργούν ως τόπος συγκέντρωσης των ανδρών μεταναστών.

Στη Φρανκφούρτη, κοντά στο Όφενμπαχ, αριθμούνται γύρω στα 300 εστιατόρια με Έλληνες ιδιοκτήτες. Ακόμη στο Όφενμπαχ είναι και πολλοί Βορειοηπειρώτες. Πολλοί από τους Έλληνες εκεί έχουν τόπο καταγωγής τη Θεσπρωτία αν και ο αριθμός τους που υπολογίζονταν γύρω στα 500 άτομα αρχικά, σήμερα έχει μειωθεί. Το να πηγαينوέρχεται Γερμανία – Κεφαλόβρυσο δεν θεωρείται δύσκολο από την πληροφορήτρια.²⁸⁷ Η οικογένειά της πλέον είναι στη Γερμανία, οι συγγενείς στο χωριό υπάρχουν αλλά δεν δείχνει να τη συγκινεί αυτό. Η επιστροφή στην Ελλάδα γίνεται αρχές Ιουνίου και η φυγή για τη Γερμανία προσδιορίζεται στις αρχές με τέλη Σεπτεμβρη. Στο σπίτι της στη Γερμανία παρασκευάζει ελληνικά φαγητά, παρακολουθεί ελληνικά κανάλια στην τηλεόραση και δεν της λείπει η ελληνική μουσική. Το ίδιο όμως παρακολουθεί και την αντίστοιχη γερμανική τηλεόραση. Όσο για την επίσκεψη στο γιατρό αποτελεί μια καθημερινότητα απλή και εύκολη.

Κάποιοι μετανάστες θεωρούν ότι, σε μια τελική αποτίμηση της μετανάστευσης, είναι καλύτερα αυτοί που έμειναν στην Ελλάδα, γιατί έζησαν διαφορετικά. Αυτοί που έφυγαν για τη Γερμανία είτε είχαν μεγάλη οικογένεια να αναθρέψουν είτε για πολλούς άλλους λόγους έπρεπε να φύγουν. Επιστρέ-

²⁸⁶ Από τη συνέντευξη της Σ. Τ.

²⁸⁷ Από τη συνέντευξη της Σ. Τ.

φοντας παρατηρούν ότι έχουν αλλάξει πια τα πράγματα: οι άνθρωποι μιμούνται τον τρόπο ζωής του αστικού κέντρου.

Η μεγάλη αλλαγή, σύμφωνα με τους πληροφορητές, εστιάζεται κυρίως στα θηλυκά μέλη της σημερινής νεολαίας, στον τρόπο ένδυσης και σκέψης.²⁸⁸ Οι πιο ηλικιωμένοι της κοινότητας δεν αντιδρούν πλέον σε τέτοιες συμπεριφορές. Στη δεκαετία του 1970-'80 υψώθηκαν κάποιες φωνές διαμαρτυρίας, τώρα, έχουν σταματήσει πλέον. Τα νέα κορίτσια έχουν τις παρέες τους και βγαίνουν έξω στα Γιάννενα στον ίδιο βαθμό που βγαίνουν τα αγόρια. Οι σχέσεις των δύο φύλων πριν το γάμο, σε αρκετές περιπτώσεις, είναι γνωστές στις οικογένειές τους, κοριτσιών και αγοριών.

Το σημαντικότερο στοιχείο στην μακροήμερευση ενός γάμου οι προφορικές μαρτυρίες το εντοπίζουν στο «*ταίριασμα*» του ζευγαριού. Τα διαζύγια είναι εύκολα πια. Ειδικά μια δεκαετία πριν, τα διαζύγια ήταν πολύ έντονα και στη Γερμανία. Οι απόψεις πολλών μεταναστών σύγκλιναν στη γνώμη ότι οι γάμοι σήμερα διαλύονται λόγω της μεγάλης ελευθερίας που υπάρχει. Εξάλλου από το 1980 που θεσμοθετήθηκε ο πολιτικός γάμος το διαζύγιο έγινε πιο εύκολο. Πολλοί άνδρες μετανάστες από το χωριό πήραν Γερμανίδες. Αυτό έγινε σε κάποιες περιπτώσεις και για λόγους χρησιμότητας, π.χ για παραμονή ή για να ανοίξει μια δουλειά εκεί. Η Γερμανίδα ακολουθεί τον Έλληνα παρά τις αντιρρήσεις των γονέων. Αλλά και Ελληνίδα παντρεμένη με Γερμανό ζούσε καλά. Κι αυτό γιατί η Ελληνίδα «*έχει μάθει να σέβεται και να περιμένει τον άντρα*».²⁸⁹ Είναι πιο παραδοσιακή η Ελληνίδα και έχει πιο πολύ εμμονή στην οικογένεια.

Μια άλλη αλλαγή που έχει επέλθει αφορά τη φροντίδα των γονέων. Το έθιμο που υπήρχε ήταν να τους φροντίζει ο μικρότερος γιος. Αυτός θα κληρονομούσε και την πατρική περιουσία. Ο μεγάλος γιος ήταν υποχρεωμένος να

²⁸⁸ «...Τα νέα τα κορίτσια έχουν αλλάξει πολύ. Πρώτα ντύνονταν ευπρεπώς, τώρα μπορεί να έχουν την κοιλιά έξω, όπως έρχονται από τα Γιάννενα». Από τη συνέντευξη της Μ. Σ.

²⁸⁹ Από τη συνέντευξη της Α. Γ.

φτιάξει άλλο σπίτι για την οικογένειά του (όχι όμως στον τόπο της γυναίκας του), με τη βοήθεια όσο γίνεται του πατέρα του. Τώρα αυτή η συνήθεια έχει εκλείψει.

ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ - ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ

Το Κεφαλόβρυσσο, συμπερασματικά, αποτελεί μια δυναμική κοινότητα με ρευστά πλαίσια αφού είναι ευέλικτη και ανοιχτή στη μεταβολή. Είναι μια βλάχικη κοινότητα που διατηρεί την ιδιαιτερότητά της αλλά με ενεργητική ενσωμάτωση στον ευρύτερο κοινωνικό σχηματισμό για να καταφέρει να εξασφαλίσει τη βιωσιμότητά της.

Πέραν αυτού βρίσκεται σε μια μεθόρια περιοχή με οικογενειακά δίκτυα εντός και εκτός συνόρων. Όπως είδαμε, αυτοί που επιστρέφουν, προέρχονται τόσο από τη Γερμανία όσο και από την Αλβανία. Οι εισροές συγγενών και ξένων από την Αλβανία ανανέωσαν δημογραφικά την κοινότητα και την τόνωσαν επαγγελματικά. Ωστόσο, είναι αδιαμφισβήτητο γεγονός ότι στην αλλαγή της κλειστής βλάχικης κοινωνία του Κεφαλοβρύσου συνέβαλε σημαντικά η νέα νοοτροπία που ήρθε από την εμπειρία της Γερμανίας. Οι παλιννοστούντες της Γερμανίας επιδιώκουν και πετυχαίνουν ως ένα βαθμό τον εκσυγχρονισμό παρά τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν στην περίθαλψη, στο νομικό πλαίσιο και στις δημόσιες υπηρεσίες. Η εμπειρία και η μνήμη προσδιορίζει το εκεί με όρους ασφάλειας, μιας ασφάλειας ωστόσο που υπέσκαψε την υγεία τους.

Η μελέτη της μετάβασης από τη μια κουλτούρα στην άλλη, εξαιτίας της μετανάστευσης, μας δίνει εν τέλει τη δυνατότητα μιας συνολικότερης εξέτασης του ευρύτερου πολιτισμικού πλαισίου αλλά και της πορείας των ατόμων από τη μια κουλτούρα στην άλλη. Μέσα από μια επιλεκτική διαδικασία, όπως είναι η μνήμη, διαπιστώνουμε το πώς ενσωματώνουν τα άτομα τις βιωμένες μεταναστευτικές εμπειρίες τους, πώς τις ιεραρχούν, πώς τις μεταπλάθουν στη συνείδησή τους και πώς τις αναπαράγουν στη συνέχεια, για να αποτελέσουν τη μνήμη την κοινή, τη συλλογική μνήμη στο *σήμερα* μέσα από την αναπόληση του *χτες* αλλά και ανάμεσα στο *εδώ* της κοινωνίας αποστολής και το *αλλού* της κοινωνίας υποδοχής.

Τα άτομα δεν αποτελούν τα παθητικά όντα, παγιδευμένα σε κάποιες άκαμπτες δομές αλλά μπορούν να λειτουργήσουν είτε ως πολιτισμικοί διαμεσολαβητές ανάμεσα στις χώρες υποδοχής και αποστολής είτε να μεσολαβήσουν δια των δικτύων (και ιδίως της οικογένειας, στη συγκεκριμένη περίπτωση) στις μακροδομικές μεταβολές διαιωνίζοντας τη μετανάστευση.²⁹⁰

Κι ενώ το Κεφαλόβρυσσο αποτελούσε μια αυστηρά προς τα μέσα προσανατολισμένη κοινότητα με διακριτό χαρακτηριστικό την ενδογαμία, σήμερα παρατηρούμε ότι δεν επιβάλλεται αυτός ο περιορισμός και βλέπουμε ότι τα συγγενικά, τα φιλικά και γενικότερα τα κοινωνικά δίκτυα γίνονται πιο εύκαμπτα και πιο διευρυμένα ώστε ν' ανταποκριθούν στις νέες ανάγκες. Ανάλογα και η μετανάστευση ως βιωμένη εμπειρία προσδιορίζει την ταυτότητα του παρόντος.

Το εργοστάσιο της Μεταλλουργικής αποτελεί μια άλλη σημαντική παράμετρο για την κοινότητα. Οι κάτοικοι του Κεφαλοβρύσου, λόγω της μετανάστευσης, σχεδόν ολοκληρωτικής, στη Γερμανία, είναι γνώστες της διάρθρωσης μιας βιομηχανοποιημένης κοινωνίας. Σε μια πρώτη ανάγνωση το εργοστάσιο φαίνεται σα να βρίσκεται όχι μόνο χωρικά αλλά και ουσιαστικά, έξω από τον οριοθετημένο χώρο της κοινότητας, κάτι που τελικά δεν ισχύει, δεδομένου ότι το εργοστάσιο αποτελεί έναν δευτερεύοντα άξονα κίνησης εργαζομένων από και προς τα Ιωάννινα. Η παρουσία του λεωφορείου με τους εργαζόμενους του εργοστασίου το πρωί και το απόγευμα τους δίνει μια αίσθηση ασφάλειας. Υπάρχει όπως λένε, μια εικόνα κάθε μέρα, μια επικοινωνία, το αίσθημα ότι κάτι υπάρχει πιο πέρα από το χωριό. Αν έκλεινε το εργοστάσιο είναι βέβαιο ότι θα έφευγαν οριστικά και όσοι εργάζονται εκεί.

Ωστόσο, σύμφωνα με τους κατοίκους, δεν στάθηκε δυνατό το εργοστάσιο ν' αλλάξει τη δομημένη κατάσταση της κοινότητας, με την έννοια του να επιφέρει αλλαγές καθοριστικές, τουλάχιστον όσο προοιωνιζόταν. Οι κάτοικοι είχαν επενδύσει πολλές ελπίδες στην εγκατάστασή του και θεώρησαν ότι θα

²⁹⁰ Brettel C., «Theorizing migration in Anthropology», στο συλλογικό: *Migration Theory, Talking across disciplines*, New York, Routledge 2000, σ. 107 και 104.

«ζωντάνευε» το χωριό. Όταν πρωτολειτούργησε λοιπόν το εργοστάσιο,²⁹¹ οι προσδοκίες ήταν πολλές και διαψεύστηκαν²⁹². Πολλοί μετανάστες επέστρεψαν εν όψει της νέας συνθήκης στον τόπο καταγωγής τους. Η πλειονότητα των μεταναστών που επέστρεψαν αναγκάστηκε, σε δεύτερη φάση, να μεταναστεύσει για άλλη μια φορά.

Σε ερώτηση προς τους κατοίκους πως βλέπουν το μέλλον του χωριού, λένε ότι είναι αβέβαιο και ενισχύουν την άποψη αυτή επικαλούμενοι τον μικρό αριθμό ντόπιων παιδιών στα σχολεία και την σταδιακή εγκατάλειψη του χωριού, παρόλο που, εκ πρώτης όψεως, φαίνεται πληθυσμιακά ικανό.

Η εμφανής μείωση του πληθυσμού της κοινότητας όντως καταδεικνύεται στον αριθμό των παιδιών που φοιτούν στο σχολείο²⁹³ από το 1985 έως σήμερα. Σήμερα το δημοτικό σχολείο του Κεφαλοβρύσου αριθμεί συνολικά 38 μαθητές. Στην πρώτη δημοτικού συγκεκριμένα είναι 9 παιδιά εφέτος. Από αυτά, τα 20 έχουν έρθει από την Αλβανία και πήραν στη συνέχεια, όσα δεν είχαν, ελληνικά ονόματα.²⁹⁴

²⁹¹ Βλ. ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://skopia.digitalrice.com/arthra/elviomixania4.asp>

²⁹² Βλ. ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.epirusnews.gr/pli/2003/08/07/thema.html>. Εντοπίζεται άρθρο του τοπικού τύπου των Ιωαννίνων για τα προβλήματα που αντιμετωπίζει το εργοστάσιο.

²⁹³ Το δημοτικό σχολείο του Κεφαλοβρύσου χτίστηκε το 1929. Το 1933 έγινε η αποπεράτωσή του. Η έναρξη λειτουργίας του τοποθετείται στα 1936 και συνεχίζει ως το 1939 οπότε και διακόπτεται. Μεσολαβεί ο πόλεμος και ο εμφύλιος και το διάστημα που το δημοτικό σχολείο είναι ανενεργό διαρκεί ως το 1949. Τότε αρχίζει ξανά τη λειτουργία του. Το 1957 γίνεται ανακαίνιση του σχολείου και άλλη μία ανακαίνιση επαναλαμβάνεται πρόσφατα, το 2002 (βλ. συνέντευξη Γ. Κ.). Σε μια περιγραφή του σχολείου του Κεφαλοβρύσου αναφέρθηκε ότι είναι σχολείο σουηδικού τύπου με πολλά και τεράστια παράθυρα, όπως είναι τα γνωστά «Βενιζέλια σχολεία». Χτίστηκε με προσωπική εργασία των κατοίκων.

²⁹⁴ Με βάση την προφορική συνέντευξη της Β. Δ-Κ, Κεφαλοβρυσιτικής καταγωγής που είναι παντρεμένη στο Βασιλικό. Πολύ συγκεκριμένα: *στο δημοτικό από την πρώτη έως την έκτη δημοτικού τα παιδιά ελληνικής καταγωγής είναι : 2 από το Λαχανόκαστρο (της Μ. της νοσηλεύτριας), η Όλγα (3^η), η Λενίτσα(4^η), η Μάγδα (5^η) και δύο της Μαριέττας (7 σύνολο). Αντε να είναι και ένα παιδί από το Κεφαλόβρυσσο (σύνολο 8). Όλα τα άλλα είναι αλβανάκια... Αν δεν ήταν η Αλβανία θα είχε κλείσει το σχολείο. Η πληροφορήτρια αποκαλεί Αλβανούς όλους τους νέους κατοίκους από την Αλβανία, χωρίς διάκριση σε Βορειοηπειρώτες και Αλβανούς.*

Στο ίδιο το Κεφαλόβρυσσο δεν υπάρχουν ντόπια παιδιά για να πάνε σχολείο, πάνε από τα γύρω χωριά. Όσα λένε ότι είναι από το Κεφαλόβρυσσο έχουν έρθει από την Αλβανία. Στο λύκειο φοιτούν πάρα πολλά παιδιά που έχουν έρθει από την Αλβανία. Είναι 3 παιδιά από το Κεφαλόβρυσσο και ένα παιδί από το Βασιλικό σε σύνολο 100 παιδιών. Όλοι οι άλλοι μαθητές έχουν έρθει από την Αλβανία και επίσης υπάρχει και οικοτροφείο.

«Όλο το δημοτικό σχολείο στο Κεφαλόβρυσσο κρατιέται από παιδιά που έχουν έρθει από την Αλβανία. Το ίδιο συμβαίνει και στο γυμνάσιο.»²⁹⁵

Στις άλλες τάξεις του δημοτικού ο αριθμός των παιδιών είναι γύρω στα δέκα σε κάθε τάξη. Σύνολο παιδιών στο σχολείο είναι 38 παιδιά. Σύμφωνα με το δάσκαλο της πέμπτης δημοτικού τα παιδιά που δεν είναι από το χωριό είναι παιδιά συγγενών Βορειοηπειρωτών από την Αλβανία. Υπάρχουν βέβαια στο χωριό δύο ομάδες νεοαφιχθέντων : οι αλβανόφωνοι και οι βλαχόφωνοι. Οι βλαχόφωνοι είναι οι περισσότεροι, οι δικοί τους δηλαδή, οι χωριανοί τους. Για τους κατοίκους²⁹⁶ είναι ντόπιοι, Έλληνες, δικοί τους, ξαδέρφια και συγγενείς ευρύτεροι, απλώς δεν μιλάνε την ελληνική γλώσσα. Μιλάνε όμως τη βλάχικη και μπορούν να συνεννοηθούν μαζί τους. Σε μια προσπάθεια καθορισμού των οικογενειών αυτών θα λέγαμε ότι είναι γύρω στις 10-15 οικογένειες.

Αντίστοιχα, στο Γυμνάσιο του Κεφαλοβρύσου φοιτούν συνολικά 10 μαθητές. Είναι 5 παιδιά στην πρώτη γυμνασίου, 2 στη δεύτερα και 3 στην τρίτη Γυμνασίου. Το πρόγραμμα μαθημάτων είναι κανονικό και δεν γίνεται συνδιδασκαλία. Αν λείπει ένα παιδί στη Δευτέρα κάνει μόνο του μάθημα το άλλο παιδί. Στην πρώτη Γυμνασίου τα 2 παιδιά είναι από το διπλανό χωριό, το Βασιλικό, 1 είναι από το Κεφαλόβρυσσο και άλλα 2 έχουν έρθει από την Αλβανία. Τα παιδιά που έχουν έρθει από την Αλβανία είναι η πλειοψηφία και είναι Βορειοηπειρωτόπουλα. Μιλάνε τα ελληνικά πολύ καλά και έχουν έρθει από μικρά στο χωριό.

Στη δεκαετία του 1990 είχαν έρθει πολλοί περισσότεροι αλλά στη συνέχεια κατευθύνθηκαν προς τα Γιάννενα. Στην πρώτη δημοτικού υπάρχουν δύο

²⁹⁵ Από τη συνέντευξη της Β. Δ-Κ.

²⁹⁶ Με βάση τις προφορικές μαρτυρίες του κ. Ν. Τ, Διευθυντή σήμερα του δημοτικού σχολείου Κεφαλοβρύσου.

παιδιά αλβανικής καταγωγής και με αλβανικά επώνυμα. Στην πέμπτη²⁹⁷ και έκτη δημοτικού γίνεται συνδιδασκαλία, μια πρακτική που δεν εφαρμόζεται στο γυμνάσιο, όπως ήδη προαναφέραμε. Στις δύο αυτές τάξεις υπάρχουν 13 παιδιά συνολικά. Από αυτά τα 2 είναι αλβανόφωνα και 1 βορειοηπειρωτόπουλο. Το σχολείο ήταν εξαθέσιο και σήμερα είναι τετραθέσιο²⁹⁸.

Οι Κεφαλοβρυσίτες που εργάζονται στο εργοστάσιο της Μεταλλουργικής πηγαινοέρχονται στα Γιάννενα παρόλο που κατάγονται από το Κεφαλόβρυσο. Το ίδιο ισχύει τόσο για οικογενειάρχες, που επικαλούνται την ανάγκη των παιδιών για εκπαίδευση²⁹⁹, όσο και για νέους ανθρώπους που πηγαινοέρχονται, λόγω της «ρουτίνας» στο χωριό, του ελέγχου αλλά και της ανεύρεσης εργασίας. Σημαντικός λόγος, λένε, είναι και η ψυχαγωγία που μπορεί να προσφέρει το αστικό κέντρο. Κατά την άποψη ορισμένων πληροφορητών οι λόγοι αυτοί είναι σημαντικοί κυρίως για τις γυναίκες.³⁰⁰ Μάλιστα η μια παρασύρει την άλλη στη φυγή. Η μεταβολή που ενέσκηψε εστιάζεται, κυρίως, στο γυναικείο φύλο, ιδιαίτερα στη νεολαία αλλά και γενικότερα στην έλξη που ασκούν τα αστικά κέντρα, στη συγκεκριμένη περίπτωση τα Ιωάννινα.

Ωστόσο, από τις συνεντεύξεις, καταφάνηκε ότι οι ανάγκες της πρωτοβάθμιας αλλά και της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης καλύπτονται επαρκώς. Η ανεύρεση εργασίας δεν ισχύει στην περίπτωση πληροφορήτριας που ενώ εργάζεται στο χωριό και κατάγεται από το Κεφαλόβρυσο, πηγαινοέρχεται στα Γιάννενα, νοικιάζοντας σπίτι. Ακόμη και σε διοικητικές θέσεις της κοινότη-

²⁹⁷ Με βάση τη μαρτυρία του κ. Μ. Ζ, δασκάλου των τάξεων αυτών, Κεφαλοβρυσίτη.

²⁹⁸ Στο Κεφαλόβρυσο υπάρχει νηπιαγωγείο, δημοτικό σχολείο και γυμνάσιο. Στο νηπιαγωγείο σήμερα υπάρχουν γύρω στα 10 παιδιά. Επίσης διατίθεται Κέντρο Δημιουργικής Απασχόλησης για τα παιδιά του δημοτικού. Στο χωριό υπάρχει επίσης φροντιστήριο αγγλικών. Αντίθετα στα διπλανά χωριά, όπως το Βασιλικό και το Ωραιοκάστρο, τα σχολεία έχουν κλείσει. Λύκειο έχει στην Πωγωνιανή και στην Κόνιτσα και τα παιδιά μετακινούνται με λεωφορείο που παρέχει το Υπουργείο Παιδείας. Άλλο ένα λύκειο υπάρχει στα Δολιανά και οι μαθητές εξυπηρετούνται με το λεωφορείο της γραμμής (Βλ. συνέντευξη Ν.Τ).

²⁹⁹ «Που θα πας; Στα Γιάννενα. Γιατί; Είν' το παιδί στο γυμνάσιο και η κοπέλα είναι στο δημοτικό. Θα πάει κι αυτή και θα 'μαι κι εγώ εκεί. Θα έρχομαι κι εδώ». Από τη συνέντευξη του Σ. Δ.

³⁰⁰ Σύμφωνα με τη συνέντευξη του Απ. Γ, εργαζόμενου στη Μεταλλουργική.

τας, οι γυναίκες που εργάζονται εκεί, πάνε κι έρχονται, προκειμένου να μένουν στο αστικό κέντρο. Το να κατοικεί κανείς στα Γιάννενα προσδίδει ακόμη μια αίγλη σ' αυτόν που το λέει. Από την άλλη πλευρά είναι δύσκολο να ανιχνευτεί η μετεγκατάσταση των κατοίκων στην πόλη των Ιωαννίνων, δεδομένου ότι είναι εγγεγραμμένοι στα δημοτολόγια της κοινότητάς τους και έτσι τα στατιστικά στοιχεία που δείχνουν τον πληθυσμό δεν ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα.³⁰¹ Όμως κι αυτή η αναντιστοιχία έχει τη σημασία της επειδή τελικά καταδεικνύει την προσπάθεια των ανθρώπων να διατηρήσουν βιώσιμη την κοινότητά τους.

Το χωριό, αποτελεί μια κοινότητα εθνοτική (βλάχοι) που υφίσταται τον μετασχηματισμό της συνεχώς και η ταυτότητά τους είναι διαρκώς μεταβαλλόμενη χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν υπάρχουν στεγανά μέσα σ' αυτή την αλλαγή³⁰².

Σήμερα, παρατηρούμε ότι επαναδιατάσσουν τις δυνάμεις τους, τις κοινωνικές και τις συμβολικές αναδιπλούμενοι στο τοπικό και στο οικείο αλλά και προσαρμοζόμενοι όπου επιβάλλεται. Οι συνθήκες, όπως είδαμε ως τώρα, είναι ιδιόζουσες: έρχονται οι συγγενείς τους από την Αλβανία καθώς και νέοι κάτοικοι ενώ πάλι αντιμετωπίζουν την ευρύτερη υπερεθνική πραγματικότητα στη συνδιαλλαγή της με την τοπική. Οι επαναπατριζόμενοι χρησιμοποίησαν και εξακολουθούν να χρησιμοποιούν τις ευέλικτες στρατηγικές ένταξης που χρησιμοποιεί κάθε εν δυνάμει μετανάστης εντός ενός συγκεκριμένου κοινωνικού πλαισίου. Πλέον λειτουργούν και αντιλαμβάνονται τα πράγματα, σε κοινωνικά πεδία, τα οποία υπερβαίνουν τα γεωγραφικά, πολιτικά και πολιτισμικά σύνορα³⁰³ και σ' αυτό κύριος παράγοντας είναι η συρρίκνωση του γεωγρα-

³⁰¹ Αυτό οφείλεται στο ότι κατά τη διάρκεια των απογραφών δηλώνονται ως μόνιμοι κάτοικοι της κοινότητας μετανάστες, τόσο στο εξωτερικό όσο και το εσωτερικό.

³⁰² Για παράδειγμα, ακόμη και σήμερα οι κοπέλες του χωριού μπορεί να πάνε στο καφενείο του Βασιλικού για να πιουν καφέ αλλά στο χώρο του χωριού δεν θα το κάνουν.

³⁰³ Brettel C., «Theorizing migration in Anthropology», στο συλλογικό: *Migration Theory, Talking across disciplines*, Routledge, New York & London 2000, σ. 104.

φικού και του κοινωνικού χώρου μέσα από την τεχνολογική εξέλιξη στα μέσα συγκοινωνίας και στις σύγχρονες τηλεπικοινωνίες. Είναι, εν κατακλείδι, μια μικροκοινωνία του μεταίχμιου με χαρακτηριστικό την συνεχή κινητικότητα.

Από την άλλη, η συλλογική τους ταυτότητα παραμένει ανοιχτή και συνεχώς διαπραγματευόμενη με σταθερές ωστόσο και άμυνες που τις προτάσσουν όταν επιβάλλεται και αποδεικνύουν την ισχύ της.

IV. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι

IV.1. ΚΑΤΑΣΤΑΤΙΚΟ ΙΔΡΥΣΗΣ ΣΥΛΛΟΓΟΥ

Σήμερα, στις 31-01-81 συγγεντρώθηκαν οι Κεφαλοβρυσίτες της πόλεως, Menden στην Ελληνική μπυραρία της Bodelschwinghstrasse.

Εκεί, μετά από συζήτηση σχετικά με τα προβλήματα που αφορούν τους Κεφαλοβρυσίτες της Δυτικής Γερμανίας, εκτιμήθηκε ότι ενωμένοι οι Κεφαλοβρυσίτες θα μπορούσαν να αντιμετωπίσουν αποτελεσματικότερα τα προβλήματα αυτά.

Κατόπιν τούτου αποφασίστηκε η ίδρυση συλλογικών οργάνων Κεφαλοβρυσιτών με την επωνυμία <<ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ ΚΕΦΑΛΟΒΡΥΣΙΤΩΝ ΔΥΤΙΚΗΣ ΓΕΡΜΑΝΙΑΣ>>

Στην συζήτηση τολιστήκε η ανάγκη στενής συνεργασίας του "Συνδέσμου" με τους άλλους Κεφαλοβρυσίτικους μαζικούς φορείς, για την αντιμετώπιση των προβλημάτων που αφορούν την ιδιαίτερη πατρίδα μας Κεφαλοβρυσσα.

Στο τέλος της συζήτησης ελάβε χώρα ψηφοφορία για την ονομασία προσωρινού Διοικητικού Συμβουλίου, το οποίο θα προωθήσει το εγκεκριμένο από την Γενική Συνέλευση καταστατικό, στις αρμόδιες αρχές.

Για το Διοικητικό Συμβούλιο προτάθηκαν και εκλεχθήκαν ομοφώνως οι παρακάτω:

Προεδρος : Γκερτσος Ανδρεας
 Αντιπρόεδρος : Φουκης Δημητριος του Κ.
 Γραμματεας : Φουκης Δημητριος του Β.
 Τομιας : Κουρος Αλεκος
 Συμβουλος : Τζιουγκας Νικος

ΚΑΤΑΣΤΑΤΙΚΟ

Ίδρύεται σύνδεσμος Κεφαλοβρυσιτών Δυτ. Γερμανίας με έδρα το MENTEN.

Ο σύνδεσμος έχει τους εξής σκοπούς:

- α) Συμφύξη των σχέσεων μεταξύ των Κεφαλοβρυσιτών Δυτ. Γερμανίας
- β) Αλληλοβοήθεια.
- γ) Την διατήρηση, διαδοχή και καλλιέργεια των ήθων και θίμων του τόπου καταγωγής.
- δ) Την συνεργασία με άλλους συλλογους Κεφαλοβρυσσίου στην Ελλάδα και Δυτ. Γερμανία που έχουν ίδιους σκοπούς.
- ε) Την επαφή με γερμανικούς συλλογους και οργανώσεις με σκοπο την αλληλογνωριμία και αλληλοκατανόηση.
- στ) Την ενημέρωση και προετοιμασία των μελών, που επιθυμούν να πολιτοστησουν και την εξεταση των προϋποθέσεων μιας οριστικής επιστροφής στην Ελλάδα.

..... και παρακατα, ως μέσο για την πραγματοποίηση αυτών των σκοπων αναφέρονται τα εξής:

..με την διοργάνωση χοροεπιδείξεων, διαλέξεων, εκδρομών, προβολές κινηματογραφικών ταινιών κ.α., ενώ τονίζεται κατηγορηματικά, ότι ο Σύνδεσμος δεν έχει πολιτικό σκοπο.

ΠΡΟΕΔΡΟΙ...απο το 1981 μέχρι σήμερα:

Γκερτσος Ανδρεας, Γκερμωτης Βασίλειος, Φουκης Κωνσταντινος, Τσεπος Σταυρος, Γραμμοξης Αχιλλεος, Ντεμρης Ζησης, Μεντης Χρηστος, Φουκης Γερασιμος, Νίτος Βασίλειος, Τσιουλος Παναγιωτης, Δημουλος Μιχαηλς, Κουρος Παναγιωτης, Ντουτης Χρηστος, Ντουτης Βασίλειος.

Το σημερινο προεδρείο:

Προεδρος : Ντουτης Βασίλειος
 Αντιπρόεδρος : Ντεμρης Αθωνασιος
 Γραμματεας : Ζηγονας Γρηγοριος
 Τομιας : Φουκης Γεωργιος
 Συμβουλος : Νετσικος Ελευθεριος

ανοσπληρωματικοι μελη: Κουρος Μιχαηλς, Μεντης Μιχαηλς

IV.2 ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΕΚΛΟΓΩΝ 2006

Εγγεγραμμένοι:	4.439	Ψήφισαν:	2.115
Έγκυρα:	2.024	Έδρες:	13
Συμμετοχή:	47,65%	Άκυρα /Λευκά:	91

Α/Α	ΓΜΗ ΜΑ	ΔΗΜΟΣ	ΕΚΔΙΔΙΜΕΡΙΣΜΑ ΕΔΡΑ/ ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΟΣ	ΕΓΓΕΓΡΑ- ΜΕΝΟΙ	ΨΗΦΙΣΑΝ ΡΑ	ΑΚΥ ΡΑ	ΛΕΥ ΚΑ	ΑΚΥΡΑ- ΛΕΥΚΑ ΣΥΝΟΛΟ	ΕΓ ΚΥ ΡΑ	Σιδέρης Σπορίδων	Ντόντης Ιωάννης	Νίκας Αθανάσιος
1	68	ΑΝΩ ΠΙΩΓΩΝΙΟΥ	ΚΕΦΑΛΟΒΡΥΣΟΥ	678	389	9		12	77	10	188	179
2	69	ΑΝΩ ΠΙΩΓΩΝΙΟΥ	ΚΕΦΑΛΟΒΡΥΣΟΥ	707	395	17		24	71	7	235	129
3	70	ΑΝΩ ΠΙΩΓΩΝΙΟΥ	ΚΕΦΑΛΟΒΡΥΣΟΥ	781	448	20		24	24	10	197	217

ΑΝΑΛΥΤΙΚΑ - ΔΗΜΟΣ ΑΝΩ ΠΩΓΩΝΙΟΥ

ΤΜΗΜΑ	ΔΗΜΟΣ	ΕΚΔ.ΔΙΑΜΕΡΙΣΜΑ ΕΣΡΑ/ ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΟΣ	ΕΓΓΕΓΡΑ- ΜΕΝΟΙ	ΨΗΦΙΣ- ΑΝ	ΑΚΥΡΑ	ΛΕΥΚΑ	ΑΚΥΡΑ- ΛΕΥΚΑ ΣΥΝΟΛΟ	ΕΓΚΥΡΑ	Σιδέρης Σπυρίδων	Ντόντης Ιωάννης	Νίτας Αθανάσιος
8	ΑΝΩ ΠΩΓΩΝΙΟΥ	ΚΕΦΑΛΟΒΡΥΣΟΥ	678	389		3	12	377	10	188	1
9	ΑΝΩ ΠΩΓΩΝΙΟΥ	ΚΕΦΑΛΟΒΡΥΣΟΥ	707	395	7	7	24	371	7	235	1
0	ΑΝΩ ΠΩΓΩΝΙΟΥ	ΚΕΦΑΛΟΒΡΥΣΟΥ	781	448	0	4	24	424	10	197	2
1	ΑΝΩ ΠΩΓΩΝΙΟΥ	ΑΓΙΟΥ ΚΟΣΜΑ	115	63		0	1	62	1	17	4
2	ΑΝΩ ΠΩΓΩΝΙΟΥ	ΒΑΣΙΛΙΚΟΥ	828	348	2	3	15	333	32	154	1
3	ΑΝΩ ΠΩΓΩΝΙΟΥ	ΚΑΚΟΛΑΚΚΟΥ	86	20		0	0	20	0	15	
4	ΑΝΩ ΠΩΓΩΝΙΟΥ	ΚΑΤΩ ΜΕΡΟΠΗΣ	447	151	0	0	10	141	0	65	
5	ΑΝΩ ΠΩΓΩΝΙΟΥ	ΜΕΡΟΠΗΣ	189	58		0	0	58	2	19	
6	ΑΝΩ ΠΩΓΩΝΙΟΥ	ΠΑΛΛΙΟΠΥΡΓΟΥ	278	110		0	2	108	7	48	
7	ΑΝΩ ΠΩΓΩΝΙΟΥ	ΡΟΥΨΙΑΣ	116	61		1	1	60	0	31	
8	ΑΝΩ ΠΩΓΩΝΙΟΥ	ΩΡΑΙΟΚΑΣΤΡΟΥ	214	72		0	2	70	8	31	
ΣΥΝΟΛΑ :			4.439	2.115	3	18	91	2.024	77	1.000	5

Ειδικότερα για το Κεφαλόβρυσο:

	Ψήφοι	%	Έδρες
Ντόντης Ιωάννης	1.000	49,41	8
Νίτας Αθανάσιος	947	46,79	5
Σιδέρης Σπυρίδων	77	3,80	0

Σύνολο εγγεγραμμένων: 2.166

Σύνολο ψηφισάντων: 1.232

IV. 3. ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ - ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ:

ΤΑ ΝΕΑ , 08/04/1999

“ΘΥΓΑΤΡΙΚΗ ΤΗΣ «ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑΣ ΟΠΛΩΝ» ΑΡΧΙΣΕ ΔΟΚΙΜΑΣΤΙΚΗ ΚΟΠΗ ΚΕΡΜΑΤΩΝ”

Τα πρώτα ελληνικά ευρώ

ΛΟΥΚΑΣ ΔΗΜΑΚΑΣ

«Ευρώ» made in... Γιάννινα και μάλιστα από εργοστάσιο της Ελληνικής Βιομηχανίας Όπλων!

Το Εθνικό Νομισματοκοπείο άρχισε ήδη συζητήσεις με τη θυγατρική της ΕΒΟ Μεταλλουργική Βιομηχανία Ηπείρου στο Κεφαλόβρυσο για την κοπή των πρώτων... ελληνικών ευρώ και ευρωσέντς.

Το πρώτο δείγμα, όπως και αντίστοιχο από ιδιωτική εταιρεία, είναι στη διάθεση του Νομισματοκοπείου, το οποίο μετά το καλοκαίρι αρχίζει τις δοκιμαστικές εκτυπώσεις των μεταλλικών κερμάτων για τα χαρτονομίσματα «η δοκιμή έγινε και ήταν πολύ επιτυχής», διαβεβαίωσε ο διευθυντής του Νομισματοκοπείου κ. Αν. Βασιλαδιώτης. Η εμπλοκή της αμυντικής βιομηχανίας στην κοπή των ευρώ δεν είναι μια νέα επιθετική κίνηση της εταιρείας. Η Μεταλλουργική Ηπείρου εδώ και πολλά χρόνια μονοπωλεί, μαζί με μια ιδιωτική, την παραγωγή κερμάτων για το Νομισματοκοπείο.

Τα κέρματα των ευρώ, λένε στα «ΝΕΑ» οι υπεύθυνοι της εταιρείας κ.κ. Ε. Κουκουλάρης, Σ. Αττίσης και Α. Τάτσης, θέλουν ειδική τεχνική. Οι βασικές κατευθύνσεις είναι τα νομίσματα να διαθέτουν:

*Διαφορετικό σχήμα στεφάνης, από κέρμα σε κέρμα, ούτως ώστε να αναγνωρίζονται από όσους έχουν πρόβλημα όρασης.

*Καθορισμένες μαγνητικές ή ηλεκτρικές ιδιότητες ούτως ώστε να αναγνωρίζονται από τις μηχανές αυτόματης πώλησης.

*Περιορισμένη ποσότητα νικελίου ούτως ώστε να μη δημιουργούνται αλλεργίες.

*Ειδικά χαρακτηριστικά ασφαλείας ούτως ώστε να περιοριστεί η παραχάραξη.

Οκτώ ειδών κέρματα θα κυκλοφορήσουν και θα αντικαταστήσουν τις δραχμές: 1 και 2 ευρώ, καθώς και 1, 2, 5, 10, 20 και 50 ευρώσέντς. Ανάλογα με την αξία τα ευρώ κέρματα θα έχουν άλλο χρώμα, αφού θα αλλάξει το υλικό κατασκευής. Τα κέρματα 1, 2 και 5 ευρώσέντς έχουν κοκκινωπό χρώμα και γίνονται από επιχαλκωμένο χάλυβα. Τα κέρματα 10, 20 και 50 ευρώσέντς έχουν χρώμα κίτρινο και γίνονται από κράμα «σκανδιναβικού χρυσού». Και, τέλος, τα κέρματα 1 και 2 ευρώ είναι δίχρωμα (λευκά-κίτρινα), αφού αποτελούνται από δύο μέταλλα (δακτυλίδι και πυρήνα) με βάση τον χαλκό και το αλουμίνιο.

Το κόστος των κερμάτων δεν είναι ευκαταφρόνητο: για 1 δισκίο κέρματος τού ενός ευρώ η αξία του υλικού και του κόστους παραγωγής ανέρχεται σήμερα, σύμφωνα με στοιχεία της ΕΒΟ, σε 27 δραχμές. Σε αυτό θα πρέπει να προστεθεί και το κόστος εκτύπωσης των ανάγλυφων επιφανειών στις ειδικές μηχανές του Νομισματοκοπείου, που ακόμα δεν έχει υπολογιστεί. Για να είναι έτοιμο το Νομισματοκοπείο για μαζική παραγωγή από 1-1-2000, θα «χτυπήσει» φέτος όλα τα κέρματα δρχ. που θα χρειαστούν το 2000 και 2001. Μάλιστα φέτος τύπωσε νομίσματα μιας δραχμής μόνο για συλλεκτικούς σκοπούς, καθώς η ζήτηση είναι μικρή πλέον και τα αποθέματα αρκετά.

Έτοιμες οι μήτρες

Το Νομισματοκοπείο και το υπουργείο Οικονομικών έχουν ήδη έτοιμες όλες σχεδόν τις μήτρες της εθνικής όψης των νομισμάτων ευρώ, αλλά οι αρμόδιοι κρατούν κλειστά τα στόματά τους για τις παραστάσεις που θα έχουν τουλάχιστον για την ώρα. Αλλά και η Μεταλλουργική Ηπείρου έχει ετοιμαστεί. Ήδη απορρόφησε 400 εκατ. δρχ. για ειδικό εξοπλισμό, για έλεγχο και βελτίωση ειρηνικών προϊόντων από το ευρωπαϊκό πρόγραμμα Κονβέρ. Μάλιστα πήρε από το ίδιο πρόγραμμα και άλλα 400 εκατ. δρχ. για αγορά εξοπλισμού για την παραγωγή δισκίων 1 και 2 ευρώ.

ΤΑ ΝΕΑ , 08/04/1999 , Σελ.: Ν54

Κωδικός άρθρου: Α16409Ν541

ID: 28532

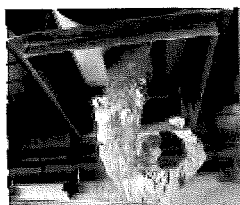
Το ΒΗΜΑ, 17/06/2001

Η παραγωγή ευρωκερμάτων δίνει ανάσα ζωής στην ηπειρωτική μεταλλουργία

Το ευρώ σώζει τη ΜΕΒΗ

Τεράστιες ζημιές όμως για ΕΒΟ και Πυρ-Καλ

ΧΡ. ΚΟΡΦΙΑΤΗΣ

Το ευρώ μπορεί να φέρει σε δυσχερή θέση αρκετές μη ανταγωνιστικές βιομηχανίες και άλλες, εφόσον στις νέες συνθήκες που θα διαμορφωθούν δεν συμβιβαστούν με λιγότερα, πιο λογικά, κέρδη, αλλά ήδη σώζει μια απομακρυσμένη ελληνική βιομηχανία δημοσίου συμφέροντος που έμοιαζε καταδικασμένη σε αργό θάνατο.

Το ευρώ, το οποίο μας έρχεται σε λίγους μήνες, έχει «αναστήσει» την κάποτε ισχυρή Μεταλλουργική Βιομηχανία Ηπείρου (ΜΕΒΗ) που από το 1983 αποτελεί θυγατρική της Ελληνικής Βιομηχανίας Οπλων (ΕΒΟ). Η ΜΕΒΗ, έμπνευση του αείμνηστου Ευάγγελου Αβέρωφ που, όπως λένε στα Ιωάννινα, ενθάρρυνε ελληνοαμερικανούς επιχειρηματίες το 1979 να φτιάξουν στην περιοχή μια εταιρεία ικανή να παράγει κάλυκες, συνήθως ασχολείται με την επεξεργασία χαλκού και κραμάτων αυτού, καθώς επίσης με την παραγωγή μορφών καλύκων για την ΠυρΚαλ. Έχει αναλάβει όμως το μέγιστο μέρος της παραγωγής των μεταλλικών κερμάτων του ευρώ, κάτω από δρακόντεια μέτρα ασφαλείας φυσικά, για λογαριασμό της Τράπεζας της Ελλάδος εργασία που αποδεικνύεται άκρως αποδοτική.

Ενώ το 1999 είχε έσοδα μόλις 0,92 δισ. δρχ. και ζημιά 0,64 δισ. δρχ., πέρυσι η εταιρεία είδε τα έσοδά της να ανέρχονται σε 3,16 δισ. δρχ. και να αφήνει πίσω της μια μακρά περίοδο ζημιών, πραγματοποιώντας κέρδη προ φόρων ύψους 0,44 δισ. δρχ. Η διαφορά του 1 δισ. δρχ. από το ένα έτος στο άλλο οφείλεται βεβαίως στα οφέλη της μαζικής παραγωγής. Το εργοστάσιο, το οποίο βρίσκεται στο Κεφαλόβρυσο Ιωαννίνων και απασχολεί 110 εργαζομένους, δουλεύει συνεχώς με τρεις βάρδιες επτά ημέρες την εβδομάδα και ως τα τέλη του έτους, όπως αναφέρει ο κ. **Ευ. Κουκουλάρης**, διευθύνων σύμβουλος της ΜΕΒΗ, θα έχει ολοκληρώσει την πρώτη παραγωγή 3.000 τόνων ευρωκερμάτων.

Τα πρώτα ευρωκέρματα άρχισαν να παράγονται από την εταιρεία τον περασμένο Φεβρουάριο αλλά, επειδή η Ελλάδα δεν είχε ακόμη ενταχθεί στην ΟΝΕ και συνεπώς δεν είχε δικαίωμα να παράγει ευρωκέρματα, οι πρώτες παρτίδες βαφτίστηκαν δοκιμαστικές. Η παραγγελία των 3.000 τόνων άρχισε να εκτελείται τον περασμένο Σεπτέμβριο και βέβαια αναμένεται να ακολουθήσουν αρκετές άλλες, αφού η ΜΕΒΗ με τις επενδύσεις που έχει κάνει είναι η μόνη, όπως λέγεται, που μπορεί να παράγει κέρματα του ενός και των δύο ευρώ. Άλλες, πιο δύσκολες ίσως, κατηγορίες ευρωκερμάτων παράγει επίσης, όπως είναι γνωστό, η εταιρεία Χαλκόρ του ομίλου Βιοχάλκο.

Τα κέρδη της ΜΕΒΗ για το τρέχον έτος προϋπολογίζονται σε πάνω από 1 δισ. δρχ. και για τα επόμενα χρόνια σε ακόμη υψηλότερα επίπεδα, κάτι που χαροποιεί ιδιαίτερα τη μητρική εταιρεία ΕΒΟ. Η τελευταία, η οποία απασχολεί 1.450 εργαζομένους και κατασκευάζει όπλα, αντιαεροπορικά συστήματα, πυρομαχικά και εκρηκτικές ύλες, μπόρεσε πέρυσι να αυξήσει κατά 41,5% τις πωλήσεις της, που έφθασαν τα 15,01 δισ. δρχ. Δεν κατάφερε όμως να περιορίσει το κόστος παραγωγής και λειτουργίας της, με συνέπεια οι λειτουργικές ζημιές της να ανέλθουν σε 12,3 δισ. δρχ. και σε ανάλογα επίπεδα να διαμορφωθούν τα αποτελέσματα χρήσης· τζίρος 15 δισ. δρχ., ζημιές 12 δισ. δρχ.!

Αν ευδοκιμήσουν ορισμένα σενάρια που βρίσκουν απήχηση στο υπουργείο Εθνικής Άμυνας, σε μερικούς μήνες η ΜΕΒΗ θα αποτελεί θυγατρική μιας νέας εταιρείας που θα προκύψει από τη συνένωση της ΕΒΟ και της επίσης υπό δημόσιο έλεγχο Πυρ-Καλ και θα αναζητήσει ιδιωτικούς «συμμάχους»³⁰⁴.

Το ΒΗΜΑ, 17/06/2001 , Σελ.: D14

Κωδικός άρθρου: B13289D141

ID: 236319

---

³⁰⁴Βλ. <http://www.epirusnews.gr/pli/2006/04/29/index.html>

Σήμερα (11:00 π.μ), στο Δήμο 'Ανω Πωγωνίου

Εγκαίνια του νέου Δημοτικού Σφαγείου

Ο Δήμος 'Ανω Πωγωνίου και η Αναπτυξιακή του Επιχείρηση θα πραγματοποιήσουν σήμερα, Σάββατο, και ώρα 11:00 π.μ., τα εγκαίνια του νέου Δημοτικού Σφαγείου "Νεμέρτσικα".

Όπως δήλωσε ο δήμαρχος κ. Θανάσης Νίτας, πρόκειται για ένα σύγχρονο σφαγείο τριών γραμμών, κατασκευασμένο με τις τελευταίες απαιτούμενες ευρωπαϊκές προδιαγραφές, εφοδιασμένο με κωδικό αριθμό κτηνιατρικής έγκρισης για παραγωγή και εμπορία κρεάτων στην ενιαία αγορά της Ευρωπαϊκής Ένωσης, καθώς και για εξαγωγές προς Τρίτες χώρες. Το ύψος της επένδυσης ανήλθε στο ποσό των 1.009.759 Ευρώ και χρηματοδοτήθηκε κατά προτεραιότητα από το Δήμο Πωγωνίου και από το Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων. Πρόεδρος της Αναπτυξιακής Επιχείρησης του Δήμου 'Ανω Πωγωνίου είναι ο κ. Ευάγγελος Ι. Πότσης.

Σάββατο - Κυριακή 29 - 30 Απριλίου 2006³⁰⁵

---

³⁰⁵ Βλ. <http://www.epirusnews.gr/pli/2006/04/29/index.html>

IV.4 ΑΠΟΓΡΑΦΕΣ:

1. Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος. Πληθυσμός κατά την απογραφήν της 14^{ης} Μαρτίου 1971, Αθήνα 1972, σ. 91.
2. Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος. Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 19^{ης} Μαρτίου 1961, Αθήνα 1962, σ. 92.
3. Στατιστική Επετηρίδα της Ελλάδος, έτους 2004, ΕΣΥΕ

ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΤΗΣΗ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΙΣ ΑΠΟΓΡΑΦΕΣ ΤΗΣ ΕΣΥΕ

Σύμφωνα με τη μαρτυρία του γραμματέα της κοινότητας κ. Καραμάνη δεν υπάρχουν δημοτολόγια στο Κεφαλόβρυσο πριν το 1950. Ο λόγος είναι ότι αυτά κάηκαν κατά τον γερμανοϊταλικό πόλεμο. Ένα άλλο στοιχείο είναι ότι από το 1970 δεν γίνονται οι γεννήσεις στο χωριό (πάντα σύμφωνα με τη μαρτυρία του γραμματέα της κοινότητας) όπως γίνονταν παλιά, στα σπίτια. Τυπικά τα δημοτολόγια αρχίζουν από το 1897. Ζώντες κάτοικοι όμως είναι αυτοί που γεννήθηκαν από το 1910 και μετά. Όσοι αναφέρονται πριν το 1910, για διάφορους λόγους, δεν δηλώθηκε ο θάνατός τους.

Από τη Στατιστική Υπηρεσία στα Ιωάννινα και με βάση τα στοιχεία των απογραφών που πραγματοποιήθηκαν στην Ελλάδα από το 1928 έως το 2004, έχουμε τα εξής:

1. Απογραφή έτους 1928, 15-16 Μαΐου: Στο Κεφαλόβρυσο ή Μετζητιέ έχουμε σύνολο κατοίκων 468. Από αυτούς οι άρρενες είναι 184 και οι θήλεις είναι 284. Το σύνολο των κατοίκων της επαρχίας Πωγωνίου όπου και ανήκει η Κοινότητα Κεφαλοβρύσου είναι: 14.078..
2. Απογραφή έτους 1951, 7 Απριλίου: Στο Κεφαλόβρυσο έχουμε σύνολο κατοίκων 463. Δεν αναφέρονται άρρενες και θήλεις.
3. Απογραφή έτους 1961, 19 Μαρτίου: Στο Κεφαλόβρυσο έχουμε σύνολο κατοίκων 587. Δεν αναφέρονται άρρενες και θήλεις. Το σύνολο των κατοίκων της επαρχίας Πωγωνίου είναι: 8.510.

4. Απογραφή έτους 1971, 14 Μαρτίου: Στο Κεφαλόβρυσο έχουμε σύνολο κατοίκων 802. Δεν αναφέρονται άρρενες και θήλεις. Το σύνολο των κατοίκων της επαρχίας Πωγωνίου είναι: 5.886.
5. Απογραφή έτους 1981, 5 Απριλίου: Στο Κεφαλόβρυσο έχουμε σύνολο κατοίκων 1062. Δεν αναφέρονται άρρενες και θήλεις. Το σύνολο των κατοίκων της επαρχίας Πωγωνίου είναι: 6.727.
6. Απογραφή έτους 1991, 17 Μαρτίου: Στο Κεφαλόβρυσο έχουμε σύνολο κατοίκων 1.122. Δεν αναφέρονται άρρενες και θήλεις. Το σύνολο των κατοίκων της επαρχίας Πωγωνίου είναι: 6.442
7. Απογραφή έτους 2001³⁰⁶: Στο Κεφαλόβρυσο έχουμε σύνολο κατοίκων 1040. Δεν αναφέρονται άρρενες και θήλεις. Το Κεφαλόβρυσο αποτελεί πλέον Δημοτικό Διαμέρισμα που ανήκει στο Δήμο Άνω Πωγωνίου. Το σύνολο των κατοίκων του Δήμου Άνω Πωγωνίου είναι: 1.663.

Ο Δήμος Άνω Πωγωνίου, όπως έχει προαναφερθεί, σήμερα περιλαμβάνει 9 Δημοτικά Διαμερίσματα: Κεφαλοβρύσου (όπου και η έδρα του Δήμου), Αγίου Κοσμά, Βασιλικού, Κακολάκκου, Κάτω Μερόπης, Μερόπης, Παλαιοπύργου, Ρουσιάς και Ωραιοκάστρου. Στο Κεφαλόβρυσο υπάρχει Αστυνομικός σταθμός ή αλλιώς Φυλάκιο Κεφαλοβρύσου. Υπάρχει ακόμη Ταχυδρομικό γραφείο Κεφαλοβρύσου. Με βάση την απογραφή του 1991 η επιφάνεια σε στρέμματα του Κεφαλοβρύσου ανερχόταν σε 15.831.

---

³⁰⁶ Πραγματικός Πληθυσμός της Ελλάδος, Απογραφή 2001, Αθήνα 2003, Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, αρ. 44, ISSN 1106-1499. Η έκδοση πραγματοποιήθηκε στις 17 Μαρτίου 2005.

Στη Γερμανία, με βάση την απογραφή της 31^{ης} Δεκεμβρίου του 2004, ο ελληνικός πληθυσμός ανέρχεται σε 315.989³⁰⁷:

Foreign population on 31 December 2004 by country of origin			
Country of Citizenship	Total	of it	
		born abroad	born in Germany
Europe			
Belgium	21 791	18 722	3 069
Denmark	17 965	16 547	1 418
Estonia	3 775	3 607	168
Finland	13 110	12 445	665
France	100 464	89 828	10 636
Greece	315 989	228 757	87 232
Ireland	9 989	9 294	695
Italy	548 194	384 158	164 036
Latvia	8 844	8 450	394
Lithuania	14 713	14 315	398
Luxembourg	6 841	5 967	874
Malta	332	323	9
Netherlands	114 087	80 749	33 338
Austria	174 047	147 463	26 584
Poland	292 109	277 846	14 263
Portugal	116 730	93 188	23 542
Sweden	16 172	15 073	1 099
Slovakia	20 244	19 745	499
Slovenia	21 034	17 008	4 026
Spain	108 276	81 067	27 209
Czech Republic	30 301	29 441	860
Former Czechoslovakia	8 498	7 981	517
Hungary	47 808	45 853	1 955
United Kingdom	95 909	86 320	9 589
Cyprus	788	734	54
EU states, total	2 108 010	1 694 881	413 129

³⁰⁷ Ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.destatis.de/basis/e/bevoe/bevoetab10.htm>

V. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ

V.1. ΔΗΜΟΤΟΛΟΓΙΑ ΚΕΦΑΛΟΒΡΥΣΟΥ

Δημοτολογία Δημοτικού Διαμερίσματος Κεφαλοβρύσου
Τόπος γέννησης και αναλογία ανδρών και γυναικών

Χρονολογία Γέννησης	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Αλλού	
	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες
1936			1	1							1	
			1	1								
			1	1								
			1	1								
			1	1								
			1	1								
			1	1								
			1	1								
			1	1								
			1	1								
			1	1								
				1								
			13	14							1	
Χρονολογία Γέννησης	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Αλλού	
	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες
1937			1	1							1	
			1	1								
			1	1								
			1	1								
			1	1								
			1	1								
			1	1								
			1	1								
				1								
				1								
				1								
			10	13							1	
Χρονολογία Γέννησης	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Αλλού	
	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες
1938			1	1							2	
			1	1								
			1	1								
			1	1								
			1	1								
			1	1								
			1	1								
			1	1								
			1	1								
			1	1								
			1	1								
			1	1								
			1	1								
			1	1								
			1	1								
			21	12							2	

Δημοτολογία Δημοτικού Διαμερίσματος Κεφαλοβρύσου
Τόπος γέννησης και αναλογία ανδρών και γυναικών

Χρονολογία Γέννησης	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Αλλού	
	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες
1939			1	1								
			1	1								
			1	1								
			1	1								
			1	1								
			1	1								
				1								
				1								
				1								
			6	9								
Χρονολογία Γέννησης	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Αλλού	
	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες
1940			1	1							3	
			1	1								
			1	1								
			1	1								
			1	1								
			1	1								
			1	1								
			1	1								
			1	1								
			1	1								
			1									
			1									
			1									
			15	11							3	
Χρονολογία Γέννησης	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Αλλού	
	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες
1941			1	1								
			1	1								
			1	1								
			1	1								
			1	1								
				1								
				1								
				1								
				1								
				1								
			6	12								
Χρονολογία Γέννησης	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Αλλού	
	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες
1942			1	1							1	1
			1	1								
			1	1								
			1	1								
			1	1								
			1	1								
			1	1								
			1	1								
			1	1								
			1	1								
			1	1								
				1								
			13	14							1	1

Δημοτολογία Δημοτικού Διαμερίσματος Κεφαλοβρύσου
Τόπος γέννησης και αναλογία ανδρών και γυναικών

Χρονολογία Γέννησης	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Αλλού	
	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες
1949			1	1							2	2
			1	1								
			1	1								
			1	1								
			1	1								
				1								
				1								
				1								
				1								
				1								
				1								
			5	12							2	2
Χρονολογία Γέννησης	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Αλλού	
	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες
1950			1	1							3	
			1	1								
			1	1								
			1	1								
			1	1								
			1	1								
			1	1								
			1	1								
			1	1								
				1								
				1								
				1								
				1								
			10	15							3	
Χρονολογία Γέννησης	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Αλλού	
	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες
1951			1	1							2	1
			1	1								
			1	1								
			1	1								
			1	1								
			1	1								
			1	1								
			1	1								
			1	1								
				1								
				1								
				1								
				1								
				1								
				1								
			11	21							2	1

Δημοτολογία Δημοτικού Διαμερίσματος Κεφαλοβρύσου
Τόπος γέννησης και αναλογία ανδρών και γυναικών

Χρονολογία Γέννησης	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Άλλου	
	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες
1962			1	1			1				7	5
			1	1								
			1	1								
			1	1								
			4	4			1				7	5
Χρονολογία Γέννησης	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Άλλου	
	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες
1963			1	1		1	1				4	1
			1	1								
			1	1								
			1	1								
				1								
				1								
			4	6		1	1				4	1
Χρονολογία Γέννησης	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Άλλου	
	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες
1964		1	1	1			1	1				4
			1	1			1	1			3	
			1	1				1				
			1	1				1				
				1				1				
				1								
		1	4	6			2	5			3	4
Χρονολογία Γέννησης	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Άλλου	
	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες
1965	1	1	1	1		1		1			5	
	1	1	1	1								
	1	1	1	1								
	1		1	1								
	1		1									
	1											
	6	3	5	4		1		1			5	
Χρονολογία Γέννησης	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Άλλου	
	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες
1966	1	1	1	1			1	1			2	1
	1		1									
	1											
	1											
	1											
	5	1	2	1			1	1			2	1
Χρονολογία Γέννησης	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Άλλου	
	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες
1967	1	1	1				1	1			1	1
	1	1	1									
	1	1	1									
	1	1	1									
	1	1	1									
		1										
		1										
		1										
		1										
	5	9	5				1	1			1	1

Δημοτολογία Δημοτικού Διαμερίσματος Κεφαλοβρύσου
Τόπος γέννησης και αναλογία ανδρών και γυναικών

	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Αλλού	
	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες
1968	1	1	1				1	1			3	1
	1	1	1									
	1	1	1									
	1	1										
	1	1										
	1	1										
	6	6	3				1	1			3	1
	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Αλλού	
	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες
1969	1	1	1	1			1	1			2	
	1	1					1	1				
	1	1					1					
	1	1					1					
		1										
		1										
		1										
	4	7	1	1			4	2			2	
	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Αλλού	
	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες
1970	1	1	1	1		1	1	1			1	
	1	1	1	1								
	1	1										
	1	1										
	1	1										
	1	1										
		1										
	7	8	2	2		1	1	1			1	
	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Αλλού	
	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες
1971	1	1			1		1	1			3	2
	1	1					1					
	1	1					1					
	1	1					1					
	1	1										
	1	1										
	1	1										
	1	1										
	1	1										
	1	1										
	1	1										
	14	10			1		4	1			3	2

Δημοτολογία Δημοτικού Διαμερίσματος Κεφαλοβρύσου
Τόπος γέννησης και αναλογία ανδρών και γυναικών

	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Αλλού	
	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες
1972	1	1	1	1		1		1			4	1
	1	1						1				
	1	1						1				
	1	1						1				
	1	1						1				
	1	1						1				
	1	1										
	1	1										
	1											
	1											
	10	8	1	1		1		5			4	1
	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Αλλού	
	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες
1973	1	1				1	1	1	1		1	
	1	1					1	1				
	1	1					1	1				
	1	1						1				
	1	1						1				
	5	5				1	3	5	1		1	
	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Αλλού	
	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες
1974	1	1				1	1					
	1	1										
	1	1										
	1	1										
	1	1										
	1	1										
	1	1										
		1										
		1										
	7	10				1	1					
	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Αλλού	
	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες
1975	1	1			1		1	1	1		1	1
	1	1			1		1					
	1	1										
	1	1										
	1	1										
	1	1										
	1	1										
	1	1										
	8	9			2		2	1	1		1	1
	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Αλλού	
	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες
1976	1	1	1	1	1		1				2	1
	1	1	1	1	1		1					
	1	1										
	1	1										
	1	1										
	1	1										
	1	1										
	1											
	1											
	1											
	12	8	2	2	2		2				2	1

Δημοτολογία Δημοτικού Διαμερίσματος Κεφαλοβρύσου
Τόπος γέννησης και αναλογία ανδρών και γυναικών

	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Αλλού	
	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες
1977	1	1	1	1	1	1					1	
	1	1	1	1	1	1						
	1			1								
	1											
	1											
	1											
	7	2	2	3	2	2					1	
	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Αλλού	
	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες
1978	1	1		1	1	1	1	1			1	
	1	1				1	1					
	1	1				1	1					
	1	1				1						
	1	1										
	1	1										
	1	1										
	8	8		1	1	5	4	1			1	
	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Αλλού	
	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες
1979	1	1		1	1	1	1	1			2	1
	1	1			1	1	1	1				
		1				1		1				
		1										
		1										
		1										
		1										
	2	8		1	2	4	2	3			2	1
	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Αλλού	
	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες
1980	1	1			1	1	1	1				1
	1	1			1	1	1	1				
	1	1			1	1	1	1				
	1	1			1	1	1	1				
	1	1			1	1	1					
		1				1	1					
		1										
		1										
		1										
	5	11			5	7	6	4				1
	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Αλλού	
	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες
1981	1	1	1		1	1	1	1			2	
	1	1			1			1				
	1	1			1			1				
	1	1						1				
		1						1				
		1										
	4	7	1		3	1	1	5			2	

Δημοτολογία Δημοτικού Διαμερίσματος Κεφαλοβρύσου
Τόπος γέννησης και αναλογία ανδρών και γυναικών

	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Αλλού	
	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες
1982	1	1	1	1	1	1	1	1			1	2
	1	1			1	1	1	1				
	1	1			1	1	1	1				
	1	1				1	1	1				
	1	1					1	1				
	1	1						1				
	1											
	1											
	8	6	1	1	3	5	6	7			1	2
	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Αλλού	
	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες
1983	1	1		1	1	1	1	1		1	3	2
	1	1		1	1		1	1		1		
	1	1			1		1	1				
	1	1			1		1	1				
		1			1			1				
								1				
								1				
	4	5		2	5	1	4	7		2	3	2
	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Αλλού	
	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες
1984	1	1	1		1	1	1	1		1	1	1
	1	1					1	1		1		
		1						1				
		1						1				
		1						1				
		1						1				
		1						1				
		1						1				
		1						1				
		1						1				
	2	6	1		1		2	9		2	1	1
	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Αλλού	
	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες
1985	1	1	1			1	1	1		1	1	1
	1	1					1	1				
	1	1					1	1				
	1	1						1				
								1				
	4	4	1			1	3	5		1	1	1
	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Αλλού	
	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες
1986	1	1			1	1	1	1	1			4
	1	1			1	1	1	1				
	1	1			1		1	1				
		1						1				
		1						1				
								1				
								1				
								1				
								1				
	3	6			3	2	11	4	1			4

Δημοτολογία Δημοτικού Διαμερίσματος Κεφαλοβρύσου
Τόπος γέννησης και αναλογία ανδρών και γυναικών

	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Αλλού	
	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες
1987	1	1			1	1	1	1	1			
	1	1			1	1	1	1				
		1			1		1	1				
		1					1	1				
							1	1				
							1	1				
							1	1				
								1				
								1				
								1				
	2	4			3	2	7	10	1			
	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Αλλού	
	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες
1988	1	1		1	1	1	1	1			2	4
	1	1				1	1	1				
		1					1	1				
							1	1				
								1				
	2	3		1	1	2	4	5			2	4
	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Αλλού	
	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες
1989	1	1				1	1	1				1
	1						1	1				
	1						1	1				
	1						1	1				
	1						1	1				
	1						1					
	1											
	1											
	8	1				1	6	5				1
	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Αλλού	
	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες
1990	1	1			1	1	1	1				2
	1	1			1	1	1	1				
		1				1		1				
								1				
								1				
	2	3			2	3	2	6				2
	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Αλλού	
	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες
1991	1	1				1	1	1				
	1	1				1	1	1				
	1	1				1						
		1										
		1										
	3	5				3	2	2				
	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Αλλού	
	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες
1992	1	1			1	1	1	1	1			1
	1	1			1		1	1				
	1	1					1					
	1	1					1					
		1										
		1										
	4	7			2	1	4	2	1			1

Δημοτολογία Δημοτικού Διαμερίσματος Κεφαλοβρύσου
Τόπος γέννησης και αναλογία ανδρών και γυναικών

	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Αλλού	
	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες
1993	1	1				1	1	1			1(Βέλγιο)	
	1	1				1	1				1	
	1					1	1					
	1											
	4	2				3	3	1			1	
	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Αλλού	
	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες
1994	1	1						1				1
	1	1						1				
	1	1						1				
	1	1						1				
		1										
		1										
		1										
		1										
	4	8						4				1
	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Αλλού	
	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες
1995	1	1			1		1	1		1		
	1	1					1	1				
	1	1					1					
	1	1					1					
	1	1										
		1										
		1										
	5	7			1		4	2		1		
	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Αλλού	
	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες
1996	1	1			1	1	1	1				
		1					1	1				
		1					1	1				
		1					1	1				
		1						1				
		1						1				
	1	5			1	1	4	7				
	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Αλλού	
	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες
1997	1	1			1	1	1	1		1	Ολλανδία)	
	1	1			1		1	1			1	
	1	1					1					
	1											
	1											
	1											
	7	3			2	1	3	2		1	1	
	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Αλλού	
	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες
1998	1	1				1	1	1			1(Δίδυμ Έβρ	
	1	1					1				1	
							1					
							1					
	2	2				1	4	1			1	1

Δημοτολογία Δημοτικού Διαμερίσματος Κεφαλοβρύσου
Τόπος γέννησης και αναλογία ανδρών και γυναικών

	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Άλλού	
	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες
1999	1	1				1	1	1				
		1					1	1				
		1										
		1										
		1										
	1	6				1	2	2				
	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Άλλού	
	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες
2000		1					1	1				
		1										
		2					1	1				
	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Άλλού	
	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες
2001								1				
	Με βάση τα παλαιά δημοτολόγια του Δ.Δ. Κεφ/σου δεν καταγράφονται άλλες γεννήσεις											
	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Άλλού	
	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες
2002							1					
	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Άλλού	
	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες
2003												
	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Άλλού	
	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες
2004												
	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Άλλού	
	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες
2005												

Εδώ σταματούν τα παλαιά δημοτολόγια και δεν υπάρχουν περισσότερες καταγραφές γεννήσεων.

Ακολουθούν τα δημοτολόγια του Κεφαλοβρύσου από τη στιγμή που εντάχθηκε στο Δήμο Πωγωνίου : Διασταύρωση στοιχείων από το 1997-1999 και νέες γεννήσεις από το 2000 κ.ε. Παρατηρούμε ότι τα νέα δημοτολόγια του Δήμου Πωγωνίου συμπίπτουν στο διάστημα των ετών 1997-1999. Η διαφοροποίησή τους αρχίζει από το 2000 κ.ε. Προφανώς οι γεννήσεις από το 2000 κ.ε. καταχωρούνταν στα νέα δημοτολόγια του Δήμου Πωγωνίου

	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Άλλού	
	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες
1997	1	1			1	1	1	1		1	Ολλανδία)	
	1	1			1		1	1			1	
	1	1					1					
	1											
	1											
	1											
	7	3			2	1	3	2		1	1	
	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Άλλού	
	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες
1998	1	1				1	1	1			1	1
	1	1					1					
							1					
	2	2				1	4	1			1	1
	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Άλλού	
	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες
1999	1	1				1	1	1				
		1					1					
		1										
		1										
		1										
	1	6				1	2	1				

Δημοτολογία Δημοτικού Διαμερίσματος Κεφαλοβρύσου
Τόπος γέννησης και αναλογία ανδρών και γυναικών

Ακολουθούν οι γεννήσεις από το 2000-2006 με βάση τα νέα δημοτολόγια του Δήμου Πωγωνίου												
	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Άλλού	
	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες
2000	1	1				1	1	1				2
	1	1					1	1				
	1	1					1	1				
								1				
	3	3			0	1	3	4				2
	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Άλλού	
	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες
2001:Οι Κεφ/σίτες πλέον σε άλλες περιοχές		1				1	1	1			2	1
								1				
								1				
								1				
								1				
			1			1	1	6			2	1
	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Άλλού	
	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες
2002	1	1			1	1	1	1				
	1	1					1	1				
	1						1					
	1						1					
							1					
							1					
	4	2			1	1	6	2				
	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Άλλού	
	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες
2003	1	1			1	1	1	1			3	1
	1	1				1	1					
	1						1					
	3	2			1	2	3	1			3	1
	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Άλλού	
	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες
2004	1	1					1	1			1	2
		1					1	1				
		1					1	1				
							1	1				
							1					
	1	3					4	5			1	2
	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Άλλού	
	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες
2005	1				1	1	1	1			1	1
	1				1		1	1				
					1		1	1				
							1	1				
							1					
	2				3	1	4	5			1	1
	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Άλλού	
	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες
2006		1				1	1	1			1	1
							1	1				
							1	1				
							1					
							1					
		1			1		3	6			1	1

Δημοτολογία Δημοτικού Διαμερίσματος Κεφαλοβρύσου
Τόπος γέννησης και αναλογία ανδρών και γυναικών

	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Άλλού	
	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες
1999	1	1				1	1	1				
		1					1	1				
		1										
		1										
		1										
	1	6				1	2	2				
	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Άλλού	
	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες
2000		1					1	1				
		1										
		2					1	1				
	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Άλλού	
	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες
2001								1				
	Με βάση τα παλαιά δημοτολόγια του Δ.Δ. Κεφ/σου δεν καταγράφονται άλλες γεννήσεις											
	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Άλλού	
	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες
2002							1					
	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Άλλού	
	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες
2003												
	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Άλλού	
	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες
2004												
	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Άλλού	
	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες
2005												

Εδώ σταματούν τα παλαιά δημοτολόγια και δεν υπάρχουν περισσότερες καταγραφές γεννήσεων.

Ακολουθούν τα δημοτολόγια του Κεφαλοβρύσου από τη στιγμή που εντάχθηκε στο Δήμο Πωγωνίου : Διασταύρωση στοιχείων από το 1997-1999 και νέες γεννήσεις από το 2000 κ.ε. Παρατηρούμε ότι τα νέα δημοτολόγια του Δήμου Πωγωνίου συμπίπτουν στο διάστημα των ετών 1997-1999. Η διαφοροποίησή τους αρχίζει από το 2000 κ.ε. Προφανώς οι γεννήσεις από το 2000 κ.ε. καταχωρούνταν στα νέα δημοτολόγια του Δήμου Πωγωνίου

	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Άλλού	
	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες
1997	1	1			1	1	1	1	1		Ολλανδία)	
	1	1			1		1	1			1	
	1	1					1					
	1											
	1											
	1											
	7	3			2	1	3	2	1		1	
	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Άλλού	
	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες
1998	1	1				1	1	1			1	1
	1	1					1					
							1					
							1					
	2	2				1	4	1			1	1
	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Άλλού	
	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες
1999	1	1				1	1	1				
		1					1					
		1										
		1										
		1										
	1	6				1	2	1				

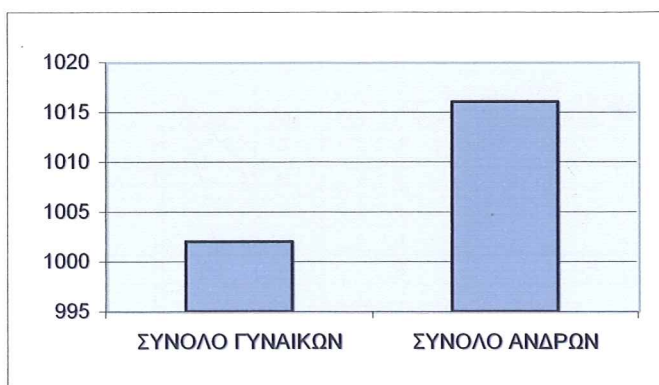
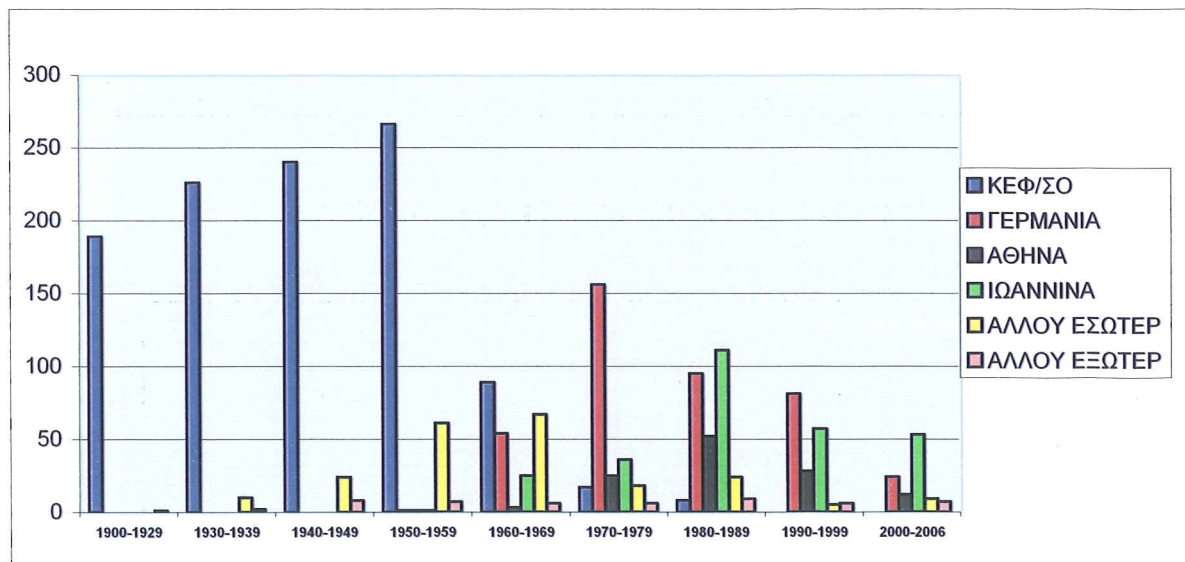
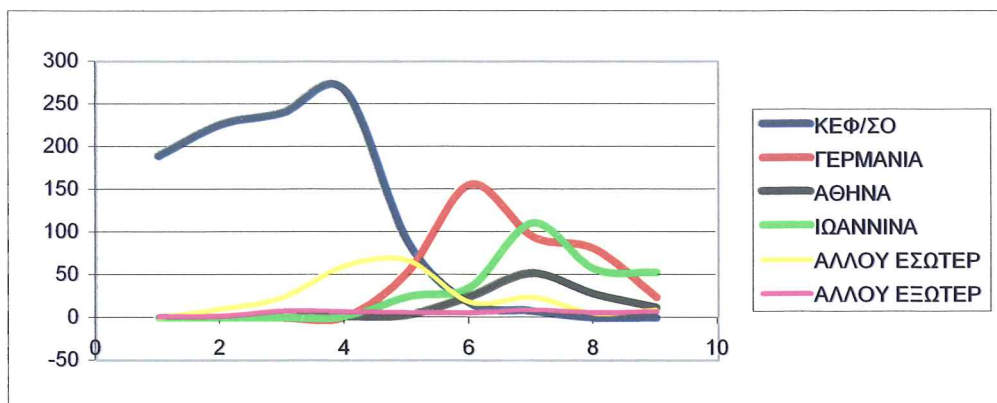

Δημοτολογία Δημοτικού Διαμερίσματος Κεφαλοβρύσου
Τόπος γέννησης και αναλογία ανδρών και γυναικών

Ακολουθούν οι γεννήσεις από το 2000-2006 με βάση τα νέα δημοτολογία του Δήμου Πωγωνίου												
	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Αλλού	
	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες
2000	1	1				1	1	1				2
	1	1					1	1				
	1	1					1	1				
								1				
	3	3			0	1	3	4				2
	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Αλλού	
	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες
2001:Οι Κεφ/σίτες πλέον σε άλλες περιοχές		1				1	1	1			2	1
								1				
								1				
								1				
								1				
		1				1	1	6			2	1
	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Αλλού	
	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες
2002	1	1			1	1	1	1				
	1	1					1	1				
	1						1					
	1						1					
							1					
							1					
	4	2			1	1	6	2				
	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Αλλού	
	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες
2003	1	1			1	1	1	1			3	1
	1	1				1	1					
	1						1					
	3	2			1	2	3	1			3	1
	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Αλλού	
	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες
2004	1	1					1	1			1	2
		1					1	1				
		1					1	1				
							1	1				
							1	1				
	1	3					4	5			1	2
	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Αλλού	
	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες
2005	1				1	1	1	1			1	1
	1				1		1	1				
					1		1	1				
							1	1				
							1	1				
	2				3	1	4	5			1	1
	Γερμανία		Κεφαλόβρυσο		Αθήνα		Ιωάννινα		Κέρκυρα		Αλλού	
	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες	Γυναίκες	Ανδρες
2006		1				1	1	1			1	1
							1	1				
							1	1				
								1				
								1				
		1				1	3	6			1	1

Οι αριθμοί στον παρακάτω πίνακα προέρχονται από τα νέα δημοτολόγια του ενιαίου πλέον Δήμου Πωγωνίου και αποτελούν τον αληθινό πληθυσμό της κοινότητας στη διάρκεια των δεκαετιών.

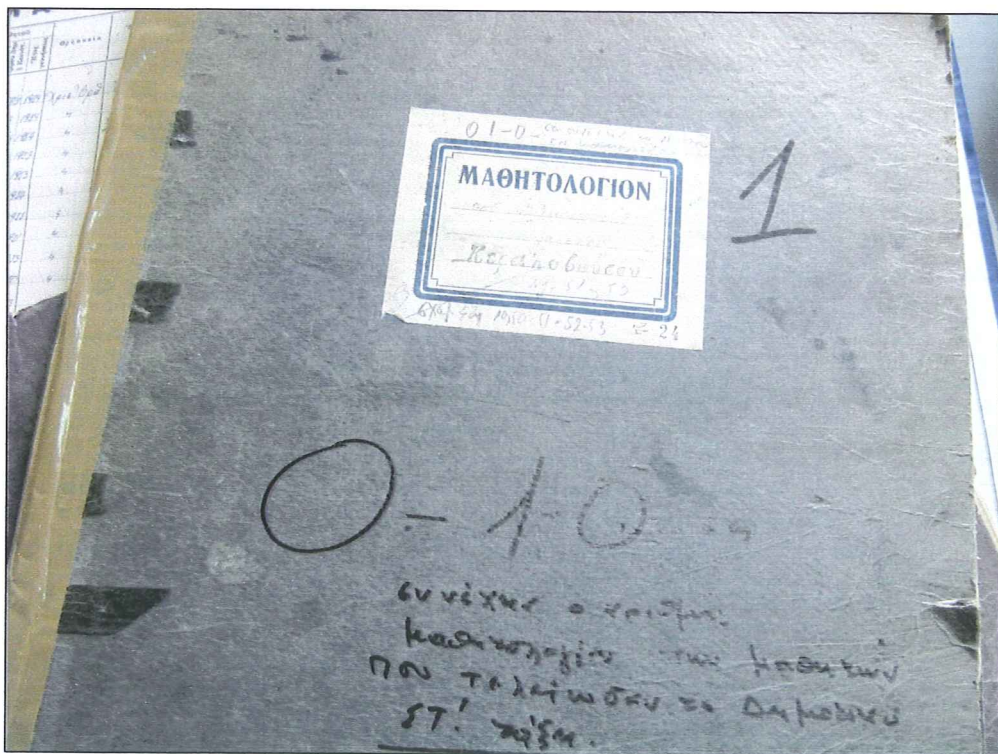
	1900-1929	1930-1939	1940-1949	1950-1959	1960-1969	1970-1979	1980-1989	1990-1999	2000-2006
ΚΕΦ/ΣΟ	189	226	240	266	89	17	8	0	0
ΓΕΡΜΑΝΙΑ	0	0	0	1	54	156	95	81	24
ΑΘΗΝΑ	0	0	0	1	3	25	52	28	12
ΙΩΑΝΝΙΝΑ	0	0	0	1	25	36	111	57	53
ΑΛΛΟΥ ΕΣΩΤΕΡ	0	10	24	61	67	18	24	5	9
ΑΛΛΟΥ ΕΞΩΤΕΡ	1	2	8	7	6	6	9	6	7
ΣΥΝΟΛΟ	190	238	272	357	244	258	299	177	105

Σ ή Κοσμήτορας Προϊστάτης ετήσιου Παραγόμενος	Αριθμός Πρωτόκολλου ή Κοσμητορίας	Έτος γέννησης	Θρησκεία	Επιδείξιμα πατρός	Χρόνος Εγγραφής			Τίτλος Διπλώματος			
					Μην	Ημέρα	Έτος	Προπονητικού ή Εξειδίκευσης			
								ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ			
					Αριθμ.	Μην	Ημέρα	Έτος			
					2/6/1952	10	1952	30	Ειδίκευση	17	1952
ο	20	1946	ορθ.	Κτηνοτρόφος	21	10	1952	52	21	17	1952
ο	6	1942	ορθ.	Προδιδάκτορας	21	10	1952	8	21	17	1952
ο	18	1943	ορθ.	Κτηνοτρόφος	27	10	1952	81	21	17	1952
ο	19	1944	ορθ.	Κτηνοτρόφος	27	10	1952	2	21	17	1952
ο	5	1939	ορθ.	Κτηνοτρόφος	21	10	1952	138	21	17	1952
		1943	ορθ.	Κτηνοτρόφος	27	10	1952	52	21	17	1952
	7	1943	ορθ.	Κτηνοτρόφος	27	11	1952	36	21	17	1952
	22	1940	ορθ.	Οργάνωση	27	11	1952	137	21	17	1952
	26	1943	ορθ.	Οργάνωση	27	11	1952	142	21	17	1952
ο		1943	ορθ.	Διδάσκων	27	11	1952	22	21	17	1952
ο	10	1943	ορθ.	Κτηνοτρόφος	27	11	1952	14	21	17	1952
ο	2	1940	ορθ.	Κτηνοτρόφος	27	11	1952		21	17	1952
ο	21	1940	ορθ.	Κτηνοτρόφος	27	11	1952	19	21	17	1952
ο	27	1939	ορθ.	Κτηνοτρόφος	27	11	1952	122	21	17	1952
ο		1942	ορθ.	Κτηνοτρόφος	27	11	1952	92	21	17	1952
ο	24	1945	ορθ.	Γραμμάτικος Κοιτ.	27	11	1952	38	21	17	1952

V.2. ΜΑΘΗΤΟΛΟΓΙΑ ΚΕΦΑΛΟΒΡΥΣΟΥ

V.2. ΑΡΧΕΙΑ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ ΚΕΦΑΛΟΒΡΥΣΟΥ

Μαθητολογία από το 1951 έως το 2006

Το σχολείο κατά το διάστημα των ετών 1939-1949 ήταν ανενεργό. Η λειτουργία του διήρκεσε 3 χρόνια, από το 1936 έως το 1939.

ΕΤΟΣ	Εγγραφέντες μαθητές (σε χειμερινό και θερινό σχολείο)	Επαγγέλματα γονέων που είναι καταγραμμένα στα μαθητολόγια	Τόπος γέννησης των μαθητών και σχολείο προέλευσης
1949-1950	196	<i>Κτηνοτρόφοι οι γονείς</i>	Κεφαλόβρυσο
1950-1951	205 ¹	<i>Κτηνοτρόφοι οι γονείς</i>	Κεφαλόβρυσο
1951-1952	207 ²	Κατά τα έτη 1951-1952, 1952-1953 κατά 99% οι γονείς ασχολούνται με την κτηνοτροφία (ο πατέρας καταγράφεται ως : <i>κτηνοτρόφος ή ποιμίν</i>) και στα μαθητολόγια απαντώνται επίσης τα εξής επαγγέλματα: <i>αγροφύλαξ, υποδηματοποιός, εργάτης, παντοπώλης</i> . Κάποια παιδιά δηλώνονται ως ορφανά.	Κεφαλόβρυσο
1952-1953	240		Κεφαλόβρυσο
1953-1954	261		Κεφαλόβρυσο
1954-1955	292		Κεφαλόβρυσο
1955-1956	268		Κεφαλόβρυσο
1956-1957	289		Εκτός των προηγούμενων επαγγελμάτων απαντάται το επάγγελμα: <i>ξυλουργός</i> .
1957-1958	285	Κεφαλόβρυσο	
1958-1959	271 ³	Κεφαλόβρυσο	
1959-1960	287 ⁴	Κεφαλόβρυσο	
1960-1961	283 ⁵	Εκτός των προηγούμενων επαγγελμάτων απαντήθηκε και το επάγγελμα: <i>τυροκόμος, κρεοπώλης, καφεπώλης</i> . Κάποιοι γονείς μαθητών αναφέρονται ως <i>ανάπηρος</i> .	
1961-1962	279 ⁶	Τα ίδια επαγγέλματα με τα προηγούμενα. Απαντάται για πρώτη φορά το επάγγελμα: <i>ράπτης</i> . Τώρα οι ανάπηροι δηλώνονται ως <i>ανάπηρος πολέμου</i> .	Κεφαλόβρυσο, Δελβινάκι, Μερόπη, Φιλιάτες, Πωγωνιανή, Δολό.
1962-1963	288		Κεφαλόβρυσο, Παλαιόπυργος, Δελβινάκι, Ωραιόκαστρο.
1963-1964	292	Διαφοροποιούνται πλέον τα επαγγέλματα: κυριαρχεί το επάγγελμα: <i>εργάτης</i> .	Κεφαλόβρυσο, Άγιος Κοσμάς, Μερόπη
1964-1965	305	Εμφανίζονται τα εξής επαγγέλματα: <i>εργολάβος, έμπορος</i> .	Κεφαλόβρυσο, Βήσσανη, Κάτω Μερόπη, Ηγουμενίτσα, Βασιλικό, Κουτσελιό, Σταυροσκιάδιο.
1965-1966	312	Σχεδόν πια το 80% των επαγγελμάτων των γονέων είναι : <i>εργάτης</i> .	Κεφαλόβρυσο
1966-1967	313		Κεφαλόβρυσο. 2 μαθητές προέρχονται από σχολείο του Βελγίου.
1967-1968	297	Τα επαγγέλματα των γονέων που συναντήσαμε: όλοι είναι <i>εργάτες και κτηνοτρόφοι καθώς και: 1 αρτοποιός, 1 ράπτης, 1 παντοπώλης, 1 υδραυλικός</i> .	Κεφαλόβρυσο
1968-1969	274	Τα επαγγέλματα των γονέων, εκτός των προηγούμενων, με εμφανές το προβάδισμα του <i>εργάτη</i> , είναι: <i>1 επιχειρηματίας και 1 χωροφύλαξ</i> .	Κεφαλόβρυσο. 2 μαθητές προέρχονται από σχολείο της Δ. Γερμανίας.
1969-1970	221	Το 80% των επαγγελμάτων όπως προαναφέρθηκε, είναι: <i>εργάτες και κτηνοτρόφοι</i> . Αναφέρεται <i>1 σιδηρουργός</i> από Νέα Λιόσια Αττικής.	Κεφαλόβρυσο, Νέα Λιόσια Αττικής.

¹ Από τους 205 εγγραφέντες μαθητές, 2 έλαβαν «αποδεικτικών».

² Από τους 207 οι 175 φοίτησαν. Προαχθέντες μαθητές ήταν 159 έως και την Στ' δημοτικού.

³ Από αυτούς οι 251 μαθητές ήταν οι εξετασθέντες τελικά.

⁴ Από αυτούς οι 267 μαθητές ήταν οι εξετασθέντες τελικά.

⁵ Από αυτούς οι 254 μαθητές ήταν οι εξετασθέντες τελικά.

⁶ Από αυτούς οι 269 μαθητές ήταν οι εξετασθέντες τελικά.

1969-1970	221	Το 80% των επαγγελματιών όπως προαναφέρθηκε, είναι: <i>εργάτες</i> και <i>κτηνοτρόφοι</i> . Αναφέρεται <i>1 σιδηρουργός</i> από Νέα Λιόσια Αττικής.	Κεφαλόβρυσο, Νέα Λιόσια Αττικής.	
1970-1971	195	Το επάγγελμα που κυριαρχεί είναι οι <i>εργάτες</i> . Υπάρχει ωστόσο <i>1 θυρωρός</i> από Αθήνα, <i>1 διδάσκαλος</i> , <i>3 χωροφύλακες</i> , <i>1 αγροφύλαξ</i> , <i>1 οδηγός ταξί</i> στο Κεφαλόβρυσο.	Κεφαλόβρυσο, Κόνιτσα, Παλαιόπυργος, Αθήνα.	Ακόμη έχουμε <i>4 μεταγραφές προς Γερμανία</i> .
1971-1972	179		Κεφαλόβρυσο, Περιστέρι Αττικής (1 παιδί).	Έχουμε <i>4 μεταγραφές προς Γερμανία</i> . Από Βέλγιο (1 παιδί)
1972-1973	163	Πάρα πολλοί οι <i>εργάτες</i> και οι <i>κτηνοτρόφοι</i> . Υπάρχει <i>1 τυροκόμος</i> , <i>1 αρτοποιός</i> , <i>1 χωροφύλαξ</i> , <i>2 γεωργοί</i> (από το Ανατολικόν).	Δεν υπάρχουν καταγραφές.	

1973-1974	145			
1974-1975	122		Κεφαλόβρυσο, Βασιλικό, Δολό, Βήσσανη.	Έχουμε 3 μεταγραφές προς Γερμανία.
1975-1976	113	Δεν υπάρχουν καταγραφές.		
1976-1977	120	Εδώ το μαθητολόγιο περιλαμβάνει εγγραφέντες μαθητές έως το έτος 1987. Αυτό το μαθητολόγιο υπήρχε στο δημοτικό σχολείο Κεφαλοβρύσου.	Κεφαλόβρυσο, Κέρκυρα, Πλαίσιο.	Έχουμε 6 μεταγραφές προς τη Γερμανία.
1977-1978	196		Έχουμε <i>53</i> παιδιά που ήρθαν από Γερμανία και γράφτηκαν στο σχολείο. Ακόμη υπάρχει <i>1 μαθητής, Χριστιανός Ορθόδοξος από την Αλβανία</i> (με δασκάλους γονείς) και <i>1 μαθητής με Αλβανική ιθαγένεια από Αλβανία</i> .	
1978-1979		Υπάρχουν μόνο βιβλία προόδου των μαθητών από το 1981 κ.ε. και όχι μαθητολόγια με πλήρη τα στοιχεία των μαθητών.		
1979-1980				
1980-1981				
1981-1982 ⁷		- Το μαθητολόγιο είναι σε διαφορετική μορφή από το 1981-1982 έως το 1990-1991.		
1982-1983	Έως το 1991 καταγράφεται σύνολο παιδιών: 243 . Υπάρχει μόνο ο αριθμός των παιδιών και στο περιθώριο οι μεταγραφές.			
1983-1984		Μεταγραφές: Έχουμε 44 παιδιά που ήρθαν και γράφτηκαν από Γερμανία.		
1984-1985		Μεταγραφές: Έχουμε 6 παιδιά που ήρθαν και γράφτηκαν από Γερμανία.		
1985-1986		Μεταγραφές: Έχουμε 7 παιδιά που ήρθαν και γράφτηκαν στο δημοτικό από Γερμανία.		
1986-1987		Μεταγραφές: Έχουμε 6 παιδιά που ήρθαν και γράφτηκαν στο δημοτικό από Γερμανία.		
1987-1988		Μεταγραφές: Έχουμε 5 παιδιά που ήρθαν και γράφτηκαν στο δημοτικό από Γερμανία.		
1988-1989		Μεταγραφές: Έχουμε 3 παιδιά που ήρθαν και γράφτηκαν στο δημοτικό από Γερμανία.		
1989-1990		Μεταγραφές: Έχουμε 1 παιδί που ήρθε και γράφτηκε στο δημοτικό από Γερμανία.		
1990-1991		Μεταγραφές: Έχουμε 1 παιδί από το Αργυρόκαστρο της Αλβανίας, χριστιανός ορθόδοξος με αλβανική υπηκοότητα.		
1991-1992		- Τα μαθητολόγια εδώ περιλαμβάνουν πολλά έτη μαζί και δεν είναι πλήρη. Σύμφωνα με τον		

		διευθυντή του σχολείου κ. Τσέκα Νίκο, δεν υπάρχουν στην κατοχή του αρχείου του σχολείου περισσότερο συμπληρωματικά και μεμονωμένα μαθητολόγια για τα έτη που ακολουθούν.
1992-1993		Μεταγραφές: Έχουμε 1 παιδί από Γερμανία, 1 από Αργυρόκαστρο Αλβανίας με ελληνικό ονοματεπώνυμο, χριστιανός ορθόδοξος.
1993-1994		Μεταγραφές: Έχουμε 2 παιδιά από Αργυρόκαστρο Αλβανίας, χριστιανός ορθόδοξος με αλβανική υπηκοότητα.
1994-1995		Μεταγραφές: Έχουμε 1 παιδί από Γερμανία και 1 παιδί από Βέλγιο.
1995-1996		Μεταγραφές: Έχουμε 1 παιδί από Αγίους Σαράντα Αλβανίας, χριστιανός ορθόδοξος με ελληνική υπηκοότητα. Ακόμη έχουμε 2 παιδιά από Τσιάτιστα Αργυροκάστρου, χριστιανοί ορθόδοξοι με ελληνική ιθαγένεια.
1996-1997		Μεταγραφές: Έχουμε 3 παιδιά από Αργυρόκαστρο Αλβανίας, χριστιανοί ορθόδοξοι με ελληνική ιθαγένεια. Ακόμη 1 παιδί από Ζούχα Αργυροκάστρου Αλβανίας, χριστιανός ορθόδοξος με ελληνική ιθαγένεια.
1997-1998		Μεταγραφές: Έχουμε 2 παιδιά από Αργυρόκαστρο Αλβανίας, χριστιανοί ορθόδοξοι με ελληνική ιθαγένεια. Άλλα 9 παιδιά είναι από την Αλβανία εκ των οποίων ορισμένα γράφτηκαν στο σχολείο αλλά στη συνέχεια πήραν μεταγραφή.
1998-1999		Μεταγραφές: Έχουμε 3 παιδιά από Αλβανία με ελληνική ιθαγένεια και ονοματεπώνυμο. Ακόμη 1 παιδί από Αλβανία με αλβανική υπηκοότητα.
1999-2000		Μεταγραφές: Έχουμε 1 παιδί από Βέλγιο που στη συνέχεια πήρε μεταγραφή για Ιωάννινα. Άλλα 2 παιδιά ήρθαν από Γερμανία και μετεγγράφηκαν και αυτά στα Ιωάννινα. Ακόμη 1 παιδί είναι από την Αλβανία με ελληνικό ονοματεπώνυμο, το οποίο στη συνέχεια πήρε μεταγραφή για Λάρισα.
2000-2001		Μεταγραφές: Έχουμε 2 παιδιά από Αλβανία, χριστιανοί ορθόδοξοι με ελληνικό ονοματεπώνυμο και αλβανική υπηκοότητα. Άλλα 6 παιδιά είναι από την Αλβανία αλλά έχουν ελληνική υπηκοότητα και ελληνικά ονόματα. Από αυτά 2 πήραν μεταγραφή, το ένα για Ιωάννινα και το άλλο για Μονοδένδρι.
2001-2002		Μεταγραφές: Έχουμε 5 παιδιά από Αλβανία με αλβανικά ονοματεπώνυμα, χριστιανοί ορθόδοξοι εκ των οποίων τα 2 πήραν μεταγραφή για Ζάκυνθο και άλλα 2 πήραν μεταγραφή για Κόνιτσα. Έχουμε ακόμη άλλα 2 παιδιά με ελληνικά ονοματεπώνυμα, χριστιανοί ορθόδοξοι από Αλβανία.
2002-2003		Μεταγραφές: Έχουμε 1 παιδί με αλβανικό ονοματεπώνυμο, χριστιανός ορθόδοξος και 1 παιδί με ελληνικό ονοματεπώνυμο. Και τα δύο είναι από την Αλβανία. Έχουμε 1 παιδί από Αλβανία με ελληνικό ονοματεπώνυμο που πήρε μεταγραφή για Ιωάννινα. Ακόμη 3 παιδιά από Αλβανία με ελληνικά ονοματεπώνυμα και αλβανική υπηκοότητα, χριστιανοί ορθόδοξοι. Άλλο 1 παιδί είναι από Αλβανία με αλβανικό ονοματεπώνυμο και αλβανική υπηκοότητα το οποίο γράφτηκε αλλά δεν φοίτησε.
2003-2004		Μεταγραφές: Έχουμε 1 παιδί από Γερμανία. Ακόμη έχουμε 2 παιδιά από Αλβανία με ελληνικά ονοματεπώνυμα, χριστιανοί ορθόδοξοι. Άλλα 2 παιδιά από την Αλβανία έχουν αλβανικά ονοματεπώνυμα και ελληνική υπηκοότητα.
2004-2005		Μεταγραφές: Έχουμε 1 παιδί από Αλβανία με αλβανικό ονοματεπώνυμο και 1 με ελληνικό ονοματεπώνυμο και αλβανική υπηκοότητα.
2005-2006		Μεταγραφές: Έχουμε 2 παιδιά από Γερμανία.
2006-2007		Μεταγραφές: Έχουμε ένα παιδί από Αλβανία με αλβανικό ονοματεπώνυμο και αλβανική υπηκοότητα. Σήμερα φοιτούν 37 παιδιά συνολικά σε όλο το δημοτικό σχολείο.

V.3 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ:

1. Augé Marc, *Για μια ανθρωπολογία των σύγχρονων κόσμων*, Εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1999 (μτφρ. Σαραφίδου Δ.).
2. Brettel C., «Theorizing migration in Anthropology», στο συλλογικό: *Migration Theory, Talking across disciplines*, Routledge, New York & London 2000.
3. Clogg Richard, *Η Ελληνική Διασπορά στον 20^ο αιώνα*, Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2004 (μτφρ. Μαρίνα Φράγκου).
4. Cohen A.P., *The symbolic construction of community*², Ellis Horward Ltd & Routledge, London & New York 1985 & 1989.
5. Cowan J, *Macedonia: The Politics of Identity and Difference (introduction)*, London: Pluto Press, 2000.
6. Cowan J, *Η πολιτική του σώματος*, Εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1998.
7. Davis Ang., *Γυναίκες, κουλτούρα και πολιτική*, Εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1991 (μτφρ. Αρβανίτη Γ.).
8. De Suza Roger Mark, «No Place Like Home: Returnee (Retention and Rejection) in the Carribbean Homeland», *The Expiereance of Return Migration, Carribbean Perspectives*, Robert Potter, Dennis Conway, Joan Phillips, (επιμ.), chapter 7, Edition: Ashgate, 2005
9. Geertz Clifford, *Η ερμηνεία των πολιτισμών*, Εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2003 (μτφρ. Παραδέλλης Θ.).
10. Godelier M., *Μαρξιστικοί ορίζοντες στην Κοινωνική Ανθρωπολογία*, τ. 2, Εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1992 (μτφρ. Παραδέλλης Θ.).
11. Green L. Nancy, *Οι δρόμοι της μετανάστευσης*, Εκδ. Σαββάλας, Αθήνα 2004 (μτφρ. Παρσάνογλου Δημ.).
12. Halbwachs Maurice, *On collective Memory*, The University of Chicago Press, Chicago & London 1992 (ed., transl., introduced by Lewis Coser).
13. Hall St., Held David, McGrew Anth., *Η νεωτερικότητα σήμερα*, Εκδ. Σαβάλλας, Αθήνα 2003 (μτφρ. Τσακίρης Θαν. και Τσακίρης Βίκτ.).
14. Herzefld M., *Η ανθρωπολογία μέσα από τον καθρέφτη. Κριτική εθνογραφία της Ελλάδος και της Ευρώπης*, Εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1998 (μτφρ. Ράνια Αστρινάκη).
15. Hirschon R., *Κληρονόμοι της Μικρασιατικής Καταστροφής, Η κοινωνική ζωή των προσφύγων στον Πειραιά*, Εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής

- Τραπέζης, Αθήνα 2004 (μτφρ. Κουρεμένος Κ., Χουρμουζιάδου Ελ., Σκλαβενίτη Κ., επιστημονική επίβλεψη Χρυσανθοπούλου Β.).
16. Hobsbawm E., "Introduction: Inventing Traditions" in Hobsbawm E and Ranger T. (eds) *The Invention of Tradition*, Cambridge: CUP, 1983.
  17. Kayser Bernard, *Ανθρωπογεωγραφία της Ελλάδος*, Εκδ. ΕΚΚΕ, Αθήνα 1968 (μτφρ. Τσαβέα Τ., Μερακλή Μ.).
  18. Levi-Strauss Claude, *Άγρια Σκέψη*, Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1977 (μτφρ. Κυριακίδου – Νέστορος Άλκη, Καλπουρτζή Εύα).
  19. Ortner S., Strathern M., Rosaldo M., επιμ. Μπακαλάκη Αλεξ., *Ανθρωπολογία, Γυναίκες και Φύλο*, Εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1994.
  20. Portelli Alessandro., *The death of Luigi Trastulli and other stories, Form and Meaning in Oral History*, State University of New York Press, Albany 1991.
  21. Redfield R., *The little community and Peasant society and Culture*², Chicago and London 1960-1989.
  22. Sakka Despina, Dikaiou Maria and Kiosseoglou Grigoris, «Return Migration: Changing Roles of Men and Women», *International Migration*, Published by Blackwell Publishers Ltd, UK, 1999, Vol. 37 (4)
  23. Sutton, David E., *Remembrance of repasts: an anthropology of food and memory*, Oxford, New York: Berg 2001.
  24. Thompson, Paul, *Φωνές από το παρελθόν-Προφορική Ιστορία*, επιμ. Μπάδα Κ., Ρ.Β. Μπουσχότεν, Εκδ. Πλέθρον, Αθήνα c2002 (μτφρ. Μπουσχότεν Ρ. Β., Ποταμιάνος Ν.).
  25. Vansina Jan, *Oral tradition : a study in historical methodology*, London 1973 (translation by H. M. Wright).
  26. Vermeulen Hans, *Επιστροφή οίκοι με έμμεσο τρόπο. Η ανθρωπολογία της διεθνούς μετανάστευσης στην Ελλάδα: Μια πρόταση για μια ιστορική και συγκριτική προσέγγιση*, εν: *Ελληνική Εταιρεία Εθνολογίας* (εκδ.), *Όψεις της ανθρωπολογικής σκέψης και έρευνας στην Ελλάδα*, Αθήνα 2001, 175-289.
  27. Αλεξάκης Ελ., «Από τα τσελιγκάτα στις φάμπρικες της Δυτικής Γερμανίας. Μετανάστευση και κοινωνικοοικονομικές μεταβολές στους Βλάχους του Κεφαλόβρυσου (Μετζιτιέ) Πωγωνίου Ηπείρου», ανακοίνωση στο Συνέδριο: *Η Κοινωνιολογία στην Ελλάδα Σήμερα. Προς μια Κοινωνιολογία της Σύγχρονης Ελλάδας*, αφιερωμένο στη μνήμη της Ιωάννας Λαμπίρη-Δημάκη, πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα στις 9, 10 και 11 Νοεμβρίου του 2005.

28. Αλεξιάκης Ελ., «Οικογενειακές δομές στους Βλάχους του Κεφαλόβρυσου (Μετζιτιέ) Πωγωνίου Ηπείρου. Συνέχειες και ασυνέχειες», Ψηφιοποιημένη έκδοση σε CD, Συνέδριο αφιερωμένο στη μνήμη του Στ. Δαμιανάκου με τίτλο: *Αγροτική κοινωνία, Λαϊκός Πολιτισμός*, 25, 26, 27 Μαΐου 2007.
29. Αλεξιάκης Ελ., «Προφορική ποίηση και ιστορική μνήμη στους Έλληνες Βλάχους του Κεφαλοβρύσου (Μετζιτιέ) Πωγωνίου», ανακοίνωση σε συνέδριο αφιερωμένο στη μνήμη της Άλκης Κυριακίδου-Νέστορος με τίτλο: *Ελληνικός Παραδοσιακός Πολιτισμός-Λαογραφία και Ιστορία*, Εκδ. Παρατηρητής.
30. Αλεξιάκης Ελ., «Το αλέτρι και το κοπάδι», *Επετηρίς, Εταιρεία Βοιωτικών Μελετών*, τόμ. 2, 1995, σ. 1211-1241.
31. Αλεξιάκης Ελ., «Τα τσελιγκάτα και οι μετακινήσεις των Αρβανιτόβλαχων κτηνοτρόφων της Ηπείρου», *Γεωγραφίες* τ. 5, 2003, σ. 114-134.
32. Αλεξιάκης Ελ., *Η σημαία στο γάμο. Τελετουργία-εξάπλωση-προέλευση*, Αθήνα 1990.
33. Αλεξιάκης Ελ., *Ταυτότητες και ετερότητες. Σύμβολα, συγγένεια, κοινότητα στην Ελλάδα-Βαλκάνια*, Εκδ. Δωδώνη, Αθήνα 2006².
34. Αλεξιάκης, Ελ., «Η διαπραγμάτευση της συλλογικής ταυτότητας στους Έλληνες Βλάχους του Κεφαλοβρύσου (Μετζιτιέ) Πωγωνίου», *Εθνολογία* 4 (1995) σ. 151-170.
35. Αλεξιάκης, Ελ., *Ηπειρος, Εθνογραφικό Ημερολόγιο (1981-1983)*, Εκδ. Δωδώνη, Αθήνα 2007.
36. Αλεξιάκης, Ελ., Βραχιονίδου Μ., Οικονόμου Α., (επιμ.), *Ανθρωπολογία και Συμβολισμός στην Ελλάδα*, Ελληνική Εταιρεία Εθνολογίας, Αθήνα 2008.
37. Ανθοπούλου Θ., (επιμ. Μουσιδής Αντ.) *Από τον αγροτικό χώρο στην ύπαιθρο χώρα, Μετασχηματισμοί και σύγχρονα δεδομένα του αγροτικού κόσμου στην Ελλάδα*, Εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα 1987.
38. Αντμάν, Μαρί-Ελιζαμπέτ, *Βία και Πονηριά. Άντρες και γυναίκες σ' ένα ελληνικό χωριό*, Εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα 1987.
39. Βαν Μπουσχότεν Ρ., *Ανάποδα Χρόνια, Συλλογική Μνήμη και Ιστορία στο Ζιάκα Γρεβενών (1900-1950)*, Εκδ. Πλέθρον, Αθήνα 1997.
40. Βεντούρα Λίνα, *Έλληνες μετανάστες στο Βέλγιο*, Εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1999.
41. Βεντούρα Λίνα, «Διασπορά, Παγκοσμιοποίηση και συλλογικότητες», *Σύγχρονα Θέματα*, τεύχ. 92, Ιανουάριος- Μάρτιος 2006, σ. 31-39.

42. Βεντούρα Λίνα, *Μετανάστευση και Έθνος, Μετασχηματισμοί στις συλλογικότητες και τις κοινωνικές θέσεις*, ΕΜΝΕ, ΜΝΗΜΩΝ, Αθήνα 1994.
43. Βερβενιώτη Τασούλα, *Η γυναίκα της Αντίστασης*, Εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1994.
44. Γκέφου-Μαδιανού Δ., *Ανθρωπολογική θεωρία και εθνογραφία*, Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998.
45. Γκέφου-Μαδιανού Δήμ., *Πολιτισμός και Εθνογραφία*, Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1999.
46. Δαλκαβούκης Β. Κ., «Παράδοση ανταρσίας και Νεωτερικότητα στον αγροτικό χώρο. Το παράδειγμα της ΕΑΜικής αντίστασης στο Ζαγόρι», στο συλλογικό τόμο: Όψεις του Λαϊκού Πολιτισμού, από το Συνέδριο στη μνήμη του Στ. Δαμιανάκου με τίτλο: *Αγροτική κοινωνία-Λαϊκός Πολιτισμός*, Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών, 25-27 Μαΐου, 2005, Εκδ. Πλέθρον, 2007, σ. 131-142.
47. Δαλκαβούκης Β. Κ., *Η Πένα και η Γκλίτσα. Εθνοτική και εθνοτοπική ταυτότητα στο Ζαγόρι τον 20^ο αιώνα*, Εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 2005^α.
48. Δαμιανάκος Στάθης, εισαγωγή-επιμ., *Διαδικασίες κοινωνικού μετασχηματισμού στην αγροτική Ελλάδα*, Εκδ. ΕΚΚΕ, Αθήνα 1987.
49. Δαμιανάκος Στάθης, *Παράδοση ανταρσίας και Λαϊκός πολιτισμός*, Εκδ. Πλέθρον, Αθήνα 1987.
50. Δεληδημητρίου – Τσακμάκη Ελένη, *Τα δέντρα που δεν ρίζωσαν, Μαρτυρίες μεταναστών Γερμανίας*, Εκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2001.
51. Δημητρίου-Κοτσώνη Σιβ., *Ανθρωπολογία και Ιστορία*, Εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα 1996.
52. Θεοφιλίδης Χρ.: *Η συγγραφή επιστημονικής εργασίας. Από τη θεωρία στην πράξη*, Εκδ. Δάρδανος, Αθήνα 2002.
53. Καλαματιανού Γ. Αγλ., *Τα χαρακτηριστικά των παλιννοστησάντων της περιόδου 1986-1993, Στατιστικές από τα πιστοποιητικά μετοικεσίας*, Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2001.
54. Καραβίδας Κ. Δ., *Αγροτικά, Μελέτη Συγκριτική*, φωτ. ανατ. Από την έκδοση του 1931, Εκδ. Παπαζήση.
55. Καραγιάννης Βαγγ., «Μετανάστευση-Διεθνικότητα-Κινητικότητα, Παρατηρήσεις πάνω στην έρευνα διεθνικής μετανάστευσης», *Σύγχρονα Θέματα*, τεύχ. 92, Ιανουάριος – Μάρτιος 2006, σ. 23-30.

56. Καραγιαννόπουλος Ιω., *Εισαγωγή στην τεχνική της επιστημονικής ιστορικής εργασίας*, Θεσσαλονίκη 1985.
57. Καρπαθάκη Α., «From 'Noikokyra' to "Lady": Greek Immigrant women, Assimilation and Race», *The Greek Review of Social Research*, τ. 110, 2003, σ. 23-53.
58. Κυριακίδης Στ., *Ελληνική Λαογραφία*, Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, Εν Αθήναις 1965.
59. Κυριακίδου-Νέστορος Άλκη, *Η θεωρία της Ελληνικής Λαογραφίας*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 1978.
60. Κυριακίδου-Νέστορος Άλκη, *Λαογραφικά Μελετήματα II*, Εκδ. Πορεία, Αθήνα 1993.
61. Κωνσταντοπούλου Χρ., Μαράτου-Αλιπράντη Λ., Γερμανός Δ., Οικονόμου Θ., «*Εμείς*» και οι «*άλλοι*», Εκδ. ΕΚΚΕ, Αθήνα 2000.
62. Κωστούλας, Κων/νος: «Προίκα και προικοσύμφωνα στο Πωγώνι (μια συνοπτική καταγραφή και σπουδή)», *Ηπειρωτικά Γράμματα*, τ.3 (2003 φωτοτυπική ανατύπωση), σ. 297-318.
63. Λαγόπουλος Φ. Αλέξ., *Ο ουρανός πάνω στη γη*, Εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 2002.
64. Λαλιώτου Ι. *Διασχίζοντας τον Ατλαντικό, Η ελληνική μετανάστευση στις ΗΠΑ κατά το πρώτο μισό του εικοστού αιώνα*, Εκδ. Πόλις, Αθήνα 2006.
65. Λαλιώτου Ι., «Κινητικότητα, Μετανάστευση και Υποκείμενο, Μεταξύ Ανατολικής και Δυτικής Ευρώπης», *Σύγχρονα Θέματα*, τεύχ. 92, Ιαν.-Μάρτιος 2006, σ. 82-86.
66. Λαμπρίδης, Ιωάννης: «*Πογωνιακά*». *Ηπειρωτικά Μελετήματα*, 7 (1889), σ. 1-87.
67. Λυδάκη Ά., *Ποιοτικές μέθοδοι της κοινωνικής έρευνας*, Εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2001.
68. Μαντζουράνης, Γ., *Μας λένε Γκασταρμπαίτερ*, Εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1977
69. Μαρβάκης Αθ., Παρσάνογλου Δημ., Παύλου Μ. (επιμ.), *Μετανάστες στην Ελλάδα*, Αθήνα 2001.
70. Μερακλής Μ.Γ., *Λαογραφικά Ζητήματα*, Εκδ. Μπούρα, Αθήνα 1989.
71. Μερακλής Μ.Γ., *Ελληνική λαογραφία: ήθη και έθιμα*, Εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1986.

72. Μερακλής Μ.Γ., *Ελληνική Λαογραφία: Κοινωνική συγκρότηση*, Εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1984.
73. Μουζέλης Ν., *Νεοελληνική κοινωνία: Όψεις υπανάπτυξης²*, Εκδ. Εξάντας, Αθήνα 1978.
74. Μουσούρου, Λ. Μ., *Μετανάστευση και μεταναστευτική Πολιτική στην Ελλάδα και την Ευρώπη*, Εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1991.
75. Μπάδα, Κων/να, «Βαθμοί αστικοποίησης του αγροτικού χώρου (Ηπειρος 1950 κ.ε.)», Ανάπτυξη από τον τόμο των πρακτικών του Συνεδρίου Ιστορίας *Ηπειρος: Κοινωνία – Οικονομία 15^{ος} – 20^{ος} αι.* (Γιάννενα 4-7 Σεπτεμβρίου 1985).
76. Μπάδα, Κων/να, «Η πολιτισμική ταυτότητα ως συνιστώσα της βιώσιμης ορεινής ανάπτυξης. Το παράδειγμα του Ζαγορίου», *Γεωγραφίες* 5, 2003.
77. Μπάδα Κων/να, «Η παράδοση στη διαδικασία της ιστορικής διαπραγμάτευσης της εθνικής και τοπικής ταυτότητας», *Εθνολογία*, 4 (1995), σ. 125-148.
78. Μπάδα Κων/να, «Η ανάπτυξη της 'ρητορικής' της παράδοσης σε μια τοπική κοινωνία (Βασιλική Ναυπακτίας)», *Ναυπακτιακά*, τ. Θ', 1999, σ. 183-212.
79. Μπάδα Κων/να, «Προς μια διεπιστημονική προσέγγιση της κοινωνίας και του πολιτισμού». Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικής Συνάντησης με θέμα: «Όψεις της ανθρωπολογικής σκέψης και έρευνας στην Ελλάδα» (Αθήνα 7-8 Δεκεμβρίου 2001), Αθήνα 2004, σ.σ 275-289.
80. Μπάδα Κων/να (Γεν. επιμέλεια), *Η μνήμη του επαρχιακού αστικού τόπου και τοπίου: Το Αγρίνιο μέχρι τη δεκαετία του '60*, Πρακτικά Ημερίδας (23 Σεπτεμβρίου 2000), Εκδ. Μεταίχμιο-Δήμος Αγρινίου, Αθήνα 2003.
81. Μπάδα Κων/να, «Ο θάνατος της Ελένης στον Εμφύλιο», *Ελληνικός παραδοσιακός πολιτισμός. Λαογραφία και Ιστορία*, (επιμ. Καψωμένου-Χατζητάκη Χρ.), Εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 2001.
82. Μπάδα Κων/να, «Οι καπνεργάτριες του Αγρινίου», στην Ημερίδα: *Η μνήμη του επαρχιακού αστικού τόπου και τοπίου: Το Αγρίνιο μέχρι τη δεκαετία του '60*, Πρακτικά Ημερίδας (23 Σεπτεμβρίου 2001), Δήμος Αγρινίου.
83. Μπάδα Κων/να, «Revealing the historicity of migrant women. Moving from mountain areas to the provincial urban centers of Greece. The case of Agrinio», *ETHNOLOGIA BALKANICA* 10, 2006, σ. 91-108.
84. Μπάδα Κων/να, *Ο κόσμος της εργασίας: οι ψαράδες της λιμνοθάλασσας Μεσολογγίου*, Εκδ. Πλέθρον, Αθήνα 2004.

85. Μπακαλάκη Αλ. και Ελεγκίτου Ελ., *Η εκπαίδευση «εις τα του οίκου» και τα γυναικεία καθήκοντα*, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα 1987.
86. Μπενβενίστε Ρ., Παραδέλλης Θ. (επιμ.), *Διαδρομές και τόποι μνήμης. Ιστορικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*, Εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1999.
87. Μπενέκος Δημήτριος, *Η βίωση της μετανάστευσης στη Γερμανία*, Εκδ. Τυπωθήτω-Γ. Δάρδανος, Αθήνα 2007.
88. Νικολαΐδου Σήλια, *Η κοινωνική οργάνωση του αστικού χώρου*, Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1993.
89. Νικολινάκος Μ., *Καπιταλισμός και Μετανάστευση*, Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1974 (μτφρ. Α. Αρτέμη).
90. Νιτσιάκος Β., «Η ημινομαδική κτηνοτροφική κοινότητα στην Ήπειρο: σχέσεις παραγωγής και κοινωνική συγκρότηση», *Ήπειρος, Κοινωνία-Οικονομία 15^{ος}-20^{ος} αι.*, Εκδ. Δήμου Ιωαννιτών, Γιάννινα 1987.
91. Νιτσιάκος Β., *Λαογραφικά ετερόκλητα*, Εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1997
92. Νιτσιάκος Βασ., «Συμβολικές σχέσεις και κοινωνική μνήμη: Η ανασυγκρότηση της τοπικής ταυτότητας στην Πυρσόγιαννη», *Εξουσία, Εργασία και Μνήμη σε Τρία Χωριά της Ηπείρου, Η τοπική δυναμική της επιβίωσης*, Αθήνα 1997, σ. 33-46.
93. Νιτσιάκος Βασ., *Οι ορεινές κοινότητες της Βόρειας Πίνδου. Στον απόηχο της μακράς διάρκειας*, Εκδ. Πλέθρον, Αθήνα 1995.
94. Νιτσιάκος Βασ., *Παραδοσιακές κοινωνικές δομές*, Εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1993.
95. Νιτσιάκος Βασ., *Χτίζοντας το χώρο και το χρόνο*, Εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 2003.
96. Νιτσιάκος Βασίλης, «Ο διάλογος του Στ. Δαμιανάκου με τη Λαογραφία και το αίτημα της διεπιστημονικότητας», στο συλλογικό τόμο: *Όψεις του Λαϊκού Πολιτισμού, από το Συνέδριο στη Μνήμη του Στ. Δαμιανάκου με τίτλο: Αγροτική κοινωνία-Λαϊκός Πολιτισμός*, Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών, 25-27 Μαΐου, 2005, Εκδ. Πλέθρον, 2007.
97. Νιτσιάκος Βασίλης, *Μαρτυρίες Αλβανών μεταναστών*, Εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 2003.
98. *Όψεις της Ανθρωπολογικής σκέψης και έρευνας στην Ελλάδα*, Ελληνική Εταιρεία Εθνολογίας, Δεκέμβριος 2001, σ. 176-289.

99. Πανταζής Π., *Ιστορίες ζωής και μεταναστευτικά σχέδια στον αγροτικό χώρο: Η περίπτωση του Κεφαλοβρύσου*, Διδ. Διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Τμήμα ΦΠΨ, 1991.
100. Παπαταξιάρχης Ευθ., «Το παρελθόν στο παρόν. Ανθρωπολογία, ιστορία και η μελέτη της νεοελληνικής κοινωνίας», *Ανθρωπολογία και παρελθόν*, Αθήνα & Αλεξάνδρεια 1993, σ. 13-74.
101. Παπαταξιάρχης Ευθ., Παραδέλλης Θεόδωρος (επιμ.), *Ταντότητες και φύλο στη σύγχρονη Ελλάδα*, Εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1992.
102. Πασσερίνη Λουΐζα, *Σπαράγματα του 20^{ου} αιώνα. Η ιστορία ως βιωμένη εμπειρία*, Εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1998.
103. Πατινιώτης Ν., *Εξάρτηση και Μετανάστευση, Η περίπτωση της Ελλάδας*, Εκδ. Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα 1989.
104. Πετρόπουλος Ν.Π., *Κοινωνικο-Οικονομική Κινητικότητα των Απόδημων Ελλήνων. Μια συγκριτική προσέγγιση*, Αθήνα, 1991.
105. Πετρονώτη Μαρίνα, «Μικρές αποκλίσεις, μεγάλες συνέχειες: οι πολύμορφες σχέσεις της ελληνικής παροικίας», *Σύγχρονα Θέματα*, τεύχ. 92, Ιαν.- Μάρτιος 2006, σ. 51-56.
106. Ρόκου Βασ., *Η Παραδοσιακή Κοινωνία στο χρόνο της Μεγάλης Διάρκειας, Θεωρία Λαογραφίας*, Τυπογραφείο Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Ιωάννινα 1996.
107. Ρόκου Βάσ., *Ο αγροτικός κόσμος στον μεσογειακό χώρο. Μεταναστεύσεις στον ορεινό χώρο*. Πρακτικά Συνεδρίου από τον Ελληνογαλλικό Επιστημονικό και Τεχνικό Σύνδεσμο. Εκδ. Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών, Αθήνα 1988.
108. Σκουτέρη-Διδασκάλου Ν., *Ανθρωπολογικά για το γυναικείο ζήτημα*, Εκδ. Ο Πολίτης, Αθήνα 1991β.
109. Στούπης, Σπύρος : «*Εθνολογικός χαρακτήρ των Πωγωνησίων*» (από ανέκδοτη μελέτη, Αρχείο Ευλ. Κουρίλα) *Ηπειρωτική Εστία*, Μηνιαία Επιθεώρηση, Έτος Δ', τ. 44, Ιωάννινα, Δεκέμβριος 1955, σ. 1087-1090.
110. Στούπης, Σπύρος, «*Πωγωνησιακά και Βησσανιώτικα*» (Γνωριμία με τον ακριτικό ελληνισμό), τόμος Α', Εν Πάτραις, 1962.
111. Τασσόγλου Ε., Μαράτου-Αλιπράντη Λ., «Gender and International Migration: Conceptual, Substantive and Methodological Issues», *The Greek Review of Social Research*, ΕΚΚΕ, τ. 110, 2003, σ. 5-22.
112. Τσουκαλάς Κ., «*Η ελληνική τραγωδία. Από την απελευθέρωση ως τους συνταγματάρχες*», Εκδ. Νέα Σύνορα, Αθήνα 1981.

113. Φίλιας Β., *Εισαγωγή στη μεθοδολογία και τις τεχνικές των κοινωνικών ερευνών*², Αθήνα, Νοέμβριος 1991-1996.
114. Φίλιας Β., *Κοινωνία και εξουσία στην Ελλάδα. Η νόθα αστικοποίηση 1800-1864*, Εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1985.
115. Χασιώτης Ι., *Επισκόπηση της νεοελληνικής διασποράς*, Εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1993.
116. Χρυσανθοπούλου Β., «Gender, Work and Ethnic Ideology: Castellorizian Greeks in Perth, Australia», *The Greek Review of Social Research*, τ. 110, 2003, σ. 107-140.
117. Ψαρρού Μ., Ζαφειρόπουλος Κ., *Επιστημονική έρευνα, θεωρία και εφαρμογές στις κοινωνικές επιστήμες*, Εκδ. Τυπωθήτω, Αθήνα 2001.

Εφημερίδες – Περιοδικά:

Τοπική εφημερίδα: «Πηγή» Κεφαλοβρύσου. Περιλαμβάνονται τα εξής έτη και φύλλα, με διακοπές κατά περιόδους στην έκδοση αλλά και λόγω δυσχέρειας ανεύρεσης ορισμένων φύλλων:

- Αρ. φύλλου 9, Δεκέμβριος 1995
- Αρ. φύλλου 19, Ιούλιος 1999
- Αρ. φύλλου 21, Ιούλιος 2000
- Αρ. φύλλου 22, Νοέμβριος 2001
- Αρ. φύλλου 23, Φεβρουάριος 2004
- Αρ. φύλλου 24, Μάιος 2004
- Αρ. φύλλου 25, Σεπτέμβριος 2004
- Αρ. φύλλου 27, Ιούνιος 2005
- Αρ. φύλλου 26, Ιανουάριος 2006

1. Περιοδικό: *Σύγχρονα Θέματα*, τ. 92, Ιανουάριος – Μάρτιος 2006.
2. Περιοδικό: *Εθνολογία*, τ. 6-7, 5-29. Επίσης *Εθνολογία* 4 (1995) 151-170 και 125-148.
3. Περιοδικό: *Ναυπακτικά*, 1995 τ. Θ'.
4. Περιοδικό: *International Migration*, 1999, Vol. 37 (4)
5. Περιοδικό: *Ηπειρωτικά Γράμματα*, τ.3 (2003 φωτοτυπική ανατύπωση), σ. 297-318
6. Περιοδικό: *Ηπειρωτικά Μελετήματα*, 7 (1889), σ. 1-87
7. Περιοδικό: *Γεωγραφίες* 5, 2003
8. Περιοδικό: *Ηπειρωτική Εστία*, Έτος Δ', τ. 44, Ιωάννινα, Δεκέμβριος 1955, σ. 1087-1090
9. Περιοδικό: *The Greek Review of Social Research*, τ. 110, 2003

Ηλεκτρονικές διευθύνσεις:

1. Ηλ. δ/ση: <http://www.epirusnews.gr/pli/2003/08/07/thema.html>
2. Ηλ. διεύθυνση : http://6dim-ioann.ioa.sch.gr/nomos_perioxes.htm
3. Ηλ.δ/ση:http://www.about-oannina.gr/Greek_Pages/map.htm
4. Ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://users.sch.gr/spmentis/>
5. Ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.vlahoi.net/index.php>
6. Ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.zan.gr/dapogoni/>
7. Ηλεκτρονική διεύθυνση:http://6dim-ioann.ioa.sch.gr/nomos_perioxes.htm

V.4. ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ ΚΕΦΑΛΟΒΡΥΣΟΥ

